Наум Абрамович, прижмуривши пташині круглі очі й наблизивши свого карлючкуватого носа до широченного скла каварні, пильно дивиться на вулицю. Вітер дугою напинає патьоки дощу і, здається, хтось тягне великого волока каналом вулиці. Людська риба прожогом тікає по закутках або, нап'явши над собою круглі чорні бульби, безладно, безпотрібно совається то в один бік, то в другий. Дно канала мокро блищить вогнями й фарбами ліхтарів і реклям. Важко й густо суне низка автомобілів.

А Крука все не видно. Наум Абрамович зідхає й пускає з руки завісу вікна. Прокіп Панасович Крук зволять запізнюватися. Вони мають побачення з якимсь собі там Наумом Фінкелем, чого їм поспішати? Що таке Фінкель? Нещасний комісіонер, капцан, жалюгідний емігрант. А Прокіп Панасович, — увага! — банкір, фінансист, мільйонер.

Що той самий Наум Фінкель був колись відомим адвокатом, що колись на засідання суду в тих справах, які провадив Фінкель, часом тільки по квитках пускалася публіка, це нічого не значить, — це було колись у якомусь іншому світі. І що той самий Прокіп Панасович Крук був тоді маленьким банківським службовцем і що був час, коли він принижено сидів у кабінеті Фінкеля, благаючи взяти в оборону його, бо він прокрався в банку, — це також не має ніякого значення в теперішньому перевтіленому житті. Тепер Фінкель принижено сидить і жде на Крука, а Крук знає це й не спішить. Бо Крук тепер сила, а Фінкель — капцан.

Правда, Фінкель не продав ні свого сумління, ні доброго імени, а, захопивши з собою тільки честь і перстень з двома каратами та жінку з трьома дітьми, утік за кордон. І за це він має злидні, клопоти, поневіряння та приниження. А Прокіп Панасович накрав в українського уряду грошей і за те має банк, авта, жінок, усі розкоші та пошану. Чи має Крук честь і чистоту сумління? Боже мій, ці акції на європейському ринку розцінюються не вище за українські гривні.

Наум Абрамович знову зідхає й перекладає ногу на ногу. В каварню набилося вже стільки людської риби, що, здається, поганесенькому бобирчикові місця не знайдеться. На підлозі в різних напрямах розбігаються мокрі сліди від зібраних чорних бульб, а під ногами — калюжі. Жовтяво-сивий туман тютюну, дихання, випарів кави густим серпанком обсотує лямпи, обличчя, стіни. А в тумані, як гуркіт воза по бруку, гомін голосів, виплески сміху, брязкіт посуду.

Не поспішає пан Крук, не поспішає. Одначе, коли б він докладно знав, з якого саме приводу має бути побачення, е! — він би рачки приліз. Не тільки бо для колишнього банківського злодюжки-щупака, нафаршированого накраденими грішми, але й для поважніших європейських рибин ця справа є така пожива, що погоняться за нею зграєю, аби тільки повірили в неї.

Наум Абрамович знову дивиться на годинник, проводить рукою по ребруватій лисині й більше для сусідів, ніж для себе, знизує плечима.

Напроти за сусіднім столиком сидять дві жінки з оранжевими устами й з густими, як пір'їни, віями. Наум Абрамович іншим часом зчепився б поглядом з отою, що в неї двома серпиками лежить волосся на лиці, — загониста, каналія! Але сьогодні не до цього. О, нехай тільки вийде ця справа! Го, сотні загонистих і жагучих, скромних і святих будуть чіплятися в нього не тільки поглядами, а й усіма своїми молодими тілами й душами. Тоді Раю з дітьми — на Рів'єру. Маєте віллу, маєте авто, яхту, бажаєте аероплян? — нате аероплян, нате все, що хочете, тільки дайте спокій і простір чоловікові. Фені — кольє із справжніх перлів. І, Господи, які вони всі стануть добренькі та ласкавенькі до нього.

Але головне: повернути собі себе самого. Оце найголовніше. Ох, скинути з себе, як стару, заяложену, смердючу робочу блюзу, цю вишукливу ласкавість у погляді, цю згідливу посмішечку перед усяким Круком. От навіть тепер, знаючи, що в його руках величезна сила, що Крук повинен плазувати перед ним, він усе ж таки завчасу почуває в собі оцю ласкавеньку догідливість. Повернути свою загублену гідність,

певність, бути собою, бути таким, як був колись. Зробити операцію відмолодження, не повзати перед Фенькою, не доказувати собі нею, що він ще не старе, нікчемне луб'я. Кажуть, ніби навіть, лисина зникає. Чорт з нею, з лисиною, хай собі буде. Хто має мільйони, в того й лисина блищить, як із діямантів.

А-а, Прокіп Панасович, нарешті, прибувають!

Крук помалу, не хапаючися, просувається поміж столиками, недбало, байдуже кидаючи слова вибачення. Пальто на ньому поважне, англійське, темносірого кольору, з легким пухом. Дві-три краплини дощу на плечах, — упали, поки з авта перейшов у кафе. Лице по-англійському голене, очі пукаті, з жовтявими баньками, але такі собі певні, спокійні. Оце той самий колишній пирятинський кандидат на арештантські роти! Ге?

— Трошки запізнився? Затримали справи.

Оце й усе вибачення за "трошки" запізнення, майже на годину.

Але довгасте смугляве лице Наума Абрамовича, як гречаний вареник, умочений у масло, смачно й привітно блищить посмішкою. Він швиденько допомагає Прокопові Панасовичу скинути англійське пальто з ніжним сірим пухом і сам обережно та шанобливо вішає його на кілок поруч із своїм пальтечком.

Прокіп Панасович поважно витирає тонесенькою хустинкою буре в ластовинні чоло, потім звичним рухом обох рук розпушує на скронях чорне, закучерявлене волосся з срібними виткими ниточками в ньому. Товсті губи трошки гидливо стиснені. Щось негритянське є в обличчі.

— Ну, Науме Абрамовичу, які там справи?

Наум Абрамович розуміє: починається діловий бій. Без підходів, без потискування руки противникові, навіть без кількох традиційних у Парижі слів про погоду. Що там церемонитися з якимсь собі Фінкелем?! Дав йому одного, другого штовхана, скрутив, зім'яв, і вже вся справа в руках переможця, і вже роби з Фінкелем, що хочеш.

Але на цей раз пан Крук трошечки помиляється.

Наум Абрамович загадково посміхається, приплющує пташині очі й просто дивиться в лице Крукові.

— Справи добрі. Прекрасні справи.

— Он як? Не часто можна почути таку відповідь.

— Маєте рацію: не часто. Скажіть: багато мільйонів у вашому банку? Не бійтеся, кажіть у десять раз більше.

Крук важко скошує очі на Фінкеля. На пукатих баньках стає видно червоні жилки, як на осінньому листі.

Наум Абрамович вибачливо й ніжно кладе руку на рукав Крукові.

— Скажу вам, Прокопе Панасовичу, по щирості: справ багато не маю. Є тільки одна. Але ця одна така, що сотня таких банків, як ваш, влізе в неї, як оцей франк у мою кишеню.

Для живости образу Наум Абрамович виймає з кишені жилета монету, показує її Крукові й кладе назад.

— Сотні! Розумієте? Так що: часто можна мати такі справи? Га?

— А ви, Науме Абрамовичу, не почали вже часом займатися писанням сценаріїв для кіна?

— Це таки сценарій для кіна! Це таки сценарій! Маєте рацію. Грандіозний сценарій! Всі європейські уряди моментально згодилися б грати в ньому, коли б тільки покликати їх. А, може, і гратимуть. Може. Треба тільки, щоб теПеиг-еп-всёпе був не круглий ідіот. Так я про себе такої думки ще не маю.

Крук без виразу, але швидко змазує поглядом по лиці Фінкеля.

— Не вірите, розуміється? Думаєте: коли не ідіот, то божевільний? Слава Богу, хто знає Фінкеля, той може сказати про нього, що собі хоче: і нахаба, і розпусник, і дурень. Але ніяка фантазія не насмілиться уявити, що Фінкель — фантаст і що колибудь він брався за нереальну справу. Прозаїк до останньої волосинки в носі. Реаліст непоправний і вузький.

Крук байдуже зиркає по каварні.

— Що ж за справа така?

Тут Фінкель в один момент змотує з очей, з уст, з усієї постаті вираз загадковости й виклику, — цю зброю можна відкласти, своє зробила. В лиці проступає серйозність і врочистість.

— Що за справа? Зараз скажу. Але наперед дозвольте поставити вам одне питання.

— Будь ласка.

До столика плавко, як на коліщатках, з тацею, повною чашок і склянок, підкочується ґарсон у білому фартусі й механічно нахиляється до Крука.

— Мосьє?

Крук коротко, не дивлячися на нього, кида:

— Чорної.

Ґарсон відкочується в дріботливий гамір голосів.

— Так от, Прокопе Панасовичу, дозвольте вас запитати: ви маєте змогу асигнувати сто тисяч франків на цю справу? Чекайте. Я знаю: коли справа варта того, то який розумний чоловік не візьметься за неї. Я питаю тому, що справа... дуже важлива й секретна. Коли не маєте змоги, то краще про неї нічого не казати. Скажу тільки одне: за ці сто тисяч ви можете мати сотні мільйонів. Не хочу ніякого перебільшення і через це не кажу мільярдів. Цілком скромно, реально і без сценаріїв.

По трохи припухлих повіках Крука просковзує усміх.

— Дійсно, скромність надзвичайна. Але, скажімо, вільні сто тисяч, може, знайдуться. Хоч часом їх трудніше знайти, ніж "реальні" сто мільйонів.

— Bon! Це — перше, що треба знати. Коли Крук каже, що, може, знайдуться, значить, вони знайдуться.

— Якщо треба буде.

— Розуміється. На що ж шукати, як не треба? Ну, так от, Прокопе Панасовичу, справа така...

Тут Фінкель з байдужісіньким виразом повертає голову праворуч, потім ліворуч і пильно оглядає сусідів. Потилиці, спини й обличчя — суто французькі, — ніякої небезпеки, що підслухають. Але, на всякий випадок,

Наум Абрамович підсуває стілець ближче до столика й злегка перехиляється до Крука.

— Так от, справа така. В одному собі царстві, ну, скажімо, в Росії, в одному місті жив собі один учений. Ніяких назв, імен і тому подібного я, вибачте, казати не буду. І ви, як ділова людина, самі розумієте, через що. Коли в загальних рисах справа здасться вам, як то кажуть французи, practicable, можна буде й імена, назви й усі деталі.

Крук мовчки згідливо хитає головою.

— Так от, цей учений винайшов поклади золота в одній частині Росії, чи колишньої Росії, коли хочете. Там казилася революція, гуркотіло бомбардування, розстріли, божевілля, а чоловік сидів собі в своїй кімнаті, студіював, длубався, вираховував. І таки до длубався! Ви уявляєте собі такого фантаста? Ну, як людина не дурна, нікому, звичайно, ні слова, тільки найближчим своїм людям. Та всякий секрет це все одно, що вода в жмені: як щільно не стискуй долоні, а вона тобі просочиться. Якось просочився й секрет. А, головне, дійшов до більшовиків. Та хоч би вже до вищих, а то до комісарчиків-чекістів. Комісарчики, розуміється, зараз же зробили в ученого трус, з приводу, звичайно, немов би контрреволюції, забрали всі папери, забрали самого вченого, а з ним його жінку, двоє дітей, усю, значить, родину. Ученого, жінку й дітей на другу ж ніч розстріляли. А самі чекісти, — їх було двоє, заграбувавши ще гроші та брилянти в ЧеКа, втекли за кордон разом із паперами вченого. Сценарій, правда? Таки сценарій, я вам скажу. А скільки їх було в тому божевіллі! Ох! Ну, та це ще тільки початок. Чекісти ці чи посварилися, чи так їм чогось треба було, розділилися й мусіли, кожний окремо, тікати за кордон. Але для того, очевидно, щоб один без другого не міг використувати папери вченого, вони поділили їх між собою відповідним способом. Розумієте? І от тепер шукають один одного по закордону. Спитаєте: чого ж шукають? Хіба не змовилися заздалегідь? Тут я вам нічого не можу на це сказати. Може, довелося перемінити прізвища, може, не могли знайти один одного, може, один уникає, а другий ловить. Остання версія найправдоподібніша. Про одного точно відомо, що він

шукає другого. Об'їздив уже всі держави, де можуть бути емігранти. Тепер їде сюди, до Парижу. Ви вже, розуміється, догадуєтеся, в чому справа?

Крук невиразно прижмурює одне око.

— Так... ніби догадуюся, але... Викладайте далі.

— Ну, догадатися розумній діловій людині не важко. Справа коротка: треба цього чекіста взяти в свої руки, а з ним усі папери й поклади золота. От і все. І сценарій, і найбільша реальність.

Крук, одначе, чогось тісно стулює негритянські губи свої й утягає їх у рот. А очі дивляться в стіл.

— Гм. У кожному разі реальність така, що вимагає багато й багато реальних даних. Маєте ви їх?

І Крук змахує просто в лице Наумові Абрамовичу двома гарними баньками з пукатими, як два зернятка кави, чоловічками.

Фінкель вибачливо й скеляно певно посміхається.

— Звичайно, маю.

— Добре. Насамперед: звідки відомо й чим то доказується, що такий учений дійсно існував. Далі: що він, дійсно, знайшов золоті поклади. Далі: що чекісти, дійсно, забрали папери про поклади. Що цей чекіст є саме той, що вбив і забрав папери, що вони тепер у нього. І так далі, і так далі. І, нарешті, чого ви з цією справою звертаєтеся до мене, коли такі певні в ній?

Наум Абрамович терпляче слухає.

— Це всі ваші запитання? Чудово. Ви підходите до справи, як справжній фінансист і реальний аналітик. І от чому я насамперед звертаюся до вас. Друга причина цього та, що ми ж не чужі один одному. З якої речі я насамперед понесу мільйони якомусь французові, німцеві, росіянинові чи якомусь іншому чужинцеві, коли можу й повинен спочатку запропонувати їх компатріотові, українцеві. Чи ви гадаєте, що золото національности не має? Ой, має! Так оце моя перща відповідь. Щождо доказів, то я вам їх дам у документах і матеріялах, як тільки ви мені дасте своє слово, слово Крука, що ви вступаєте учасником у цю справу й фінансуєте її.

Крук ліниво посміхається.

— Комік ви, Науме Абрамовичу: як же я можу давати слово, не знаючи як слід справи? Тут річ у довір'ї. Вірите мені, давайте всі докази. Не вірите, що ж...

І Крук помалу байдуже виймає золотий портсигар з монограмами. Але під байдужістю вже закипає роздратування: який чорт раз-у-раз виштовхує з нього, де треба й не треба, ці ідіотські слова про довір'я? Йому потрібне довір'я якогось паршивого Фінкеля? Якогось маклера, що не здатний украсти десять франків? Бо він, Крук, мовляв, накрав в уряду грошей? І через це всяка шантрапа вважає за своє законне право лізти до нього з фантастичними справами, вимогами, довір'ями, недовірами; він — людина, з якою можна собі дозволити все.

Наум Абрамович тим часом пильно думає, міркує, зважає. Аж очі прижмурив у димну далечінь каварні. Нарешті, рішуче струшує головою.

— Добре! Хай буде так! Ні одній людині без Гарантії не довірив би цієї справи. Але Крукові можна з заплющеними очима покласти в його сейф усе своє життя. А, крім того, Крук має на плечах голову справжнього фінансиста, — від доброї справи й сам не відійде. Хай так. А тепер я дам вам докази.

Наум Абрамович без вагання бере свій череватий імпозантний портфель (набитий газетами, старими проспектами різних підприємств, еротичними фотографіями та тому подібним), суворо виймає з нього пакет і врочисто кладе перед собою.

Поважно, не хапаючися, він виймає з нього один за одним документи й дає пояснення. Перший доказ: вирізка з більшовицької газети. Ось назва газети, дата, місце видання. Так? Далі: "Цим оповіщається, що громадяни Микола Гунявий і Петро Куля, колишні співробітники Київської надзвичайної комісії, за незакономірні вчинки, убивства, грабіж і крадіж державного майна поставлені поза законом. Кожний громадянин зобов'язаний на всякому місці затримати цих злочинців і, по-можливості, живими доставити в Управу Київської надзвичайної комісії".

— Я прошу вас звернути увагу на ці слова: "по можності, живими"!

Підпливає ґарсон з бляшанкою в одній руці й тацею і з склянками в другій. Наум Абрамович байдуже кладе всю руку на вирізку. Ґарсон ставить перед Круком склянку, наливає в неї з бляшанки темнорудого течива й відчалює до другого столика.

Фінкель здіймає руку з документів. Далі: опис Гунявого й Кулі. Гунявий: високий, тридцяти трьох років, каштанові вуса й борідка (ну, це, звичайно, прикмета малоцінна, — він міг поголитися й не мати ні вусів, ні борідки. Хоч у дійсності, чомусь якраз цього й не зробив). Сіро-зелені очі, опуклі щоки. Увага: опуклі щоки! Куля: маленький, брюнет, кучерявий, рум'яний, тонкі губи. Тут же й фотографії.

— Прошу звернути увагу: навіть фотографії! Це взагалі надзвичайний випадок, щоб більшовики друкували такі речі про своїх співробітників та ще й фотографії прикладали. Фотографії, правда, вийшли, як бачите, трохи невиразні. Але характеристичні риси все ж таки є. І коли подивитися на живий оригінал, зразу можна сказати, чи та це людина, чи ні. І коли ви побачите Гунявого, ви не зможете сказати, що це не він.

Крук уважно, довго вдивляється в стерті обличчя чекістів, такі тут прості, невинні.

— Чим же ви пояснюєте таку надзвичайність?

Наум Абрамович обережно бере з рук Крука вирізку й дбайливо кладе собі під лікоть.

— Чим? Тільки тим, що Гунявий і Куля вкрали папери про золото. От того й "по можності, живими". Щоб видерти в них ці папери.

— Чекайте. Гунявий... Це не той самий, що був один час знаменитий своєю жорстокістю?

— Той самісінький! Розуміється!

— Гм. Але в оповіщенні про ці папери нічого немає.

— Е, Прокопе Панасовичу, ви вже вважаєте більшовиків за останніх ідіотів. Як же можна про цю справу широко розголошувати?

— Ну, а все ж таки, який доказ, що це саме вони вбили вченого? І що він знайшов ті поклади? І що вони мають ті папери?

Фінкель згідливо, спокійно хитає головою й мовчки подає Крукові вузенький аркушик листового пожовклого паперу, списаний старим іржавим чорнилом.

— Прошу спочатку зрівняти дату цього листа з датою вирізки.

Наум Абрамович виймає знову з-під ліктя вирізку й показує пучкою на дату на ній, потім на листі.

— Як бачите, лист писався за два тижні до оповіщення. Лист цей — від одного близького приятеля вченого до українця-еміґранта. Тепер читайте. Увесь лист не варто читати, тільки обведене червоним олівцем.

Крук, проте, швиденько пробігає очима ввесь лист:

"Вас там, як і всіх нас тут, уразить смерть М. П. Кублицького... Століття Росія грабувала, нищила нас, саме ім'я наше вкрала й сховала від усього світу... Століттями вона нас... І вся російська демократія... Тепер немов би... соціялізм... М. П. Кублицький зробив надзвичайне відкриття величезних покладів золота на Україні... Відомий чекіст Гунявий заарештував Кублицького з усією родиною, забрав усі папери і на другу ж ніч розстріляв усіх Кублицьких. Тепер папери в ЧеКа"...

Далі обведено червоним олівцем.

Крук повільно складає аркушик і подає Фінкелеві.

— Цікаво. А який доказ того, що ці папери тепер, дійсно, в Гунявого? Чи бачив хтонебудь самого Гунявого й ті папери?

Фінкель так само дбайливо ховає лист до вирізки й вибачливо посміхається.

— Прокопе Панасовичу, я три роки вже слідкую за кожним кроком Гунявого. Фінкель — дурень: коли він утелющить собі щось у голову, то останні штани продасть для цієї справи. Вона мені вже коштує п'ять тисяч долярів! Прошу вас. В мене по всіх містах Европи, де жив цей тип, своя агентура. Ви думаєте, хтось дурно, ради моєї прекрасної лисини, буде їздити за цим суб'єктом? Йому, мерзотникові, добре: має собі награбовані гроші та брилянти. А я де візьму брилянтів? А проте ж таки ганяюся! Ганяюся та таки піймаю. Коли Крук не схоче разом зо мною ганятися, буду шукати інших охочих. На цю дичину мисливці знайдуться. Ого! Вона мільярдами пахне.

— Значить, ви певні, що ці папери в Гунявого?

— Як у тому, що моя голова — лиса.

— їх бачив хтонебудь із ваших агентів? Фінкель знизує плечима.

— Скажіть, Прокопе Панасовичу: щоб бути певним, що на такій або на такій плянеті є золото, чи радій, чи йод, треба неодмінно полетіти на ту плянету й бачити? Людський розум має змогу, не бачачи очима, знати напевне. Спектральна аналіза для плянет, а психологічна аналіза для людей. Ні мої агенти, ні я сам не бачили тих паперів, кажу відверто. Але я вам з точністю до однієї тисячної долі скажу, де вони в Гунявого раз-у-раз сховані, як він труситься за них. Для мене цього покищо досить. Коли ж ми з ним знайдемо його товариша, — а я теж його шукаю!

— тоді моя аналіза підтвердиться з такою самою науковою абсолютною точністю, як і спектральна. Так от, Прокопе Панасовичу, ви тепер знаєте всю суть цієї справи. Як людина державного й широкого фінансового розуму... (Прокіп Панасович непомітно, але гостро скліпує на Фінкеля очима, але на горбоносому обличчі ні тіні натяку на "фінансові операції" колишнього члена місії українського уряду) — ... як людина творчої інтуїції, широчіні та сміли-вости, ви відразу зрозуміли вже величезну, Грандіозну вагу цієї справи. Уявіть ви тільки собі, що ми довідаємося про місце покладів золота. Га? Що, голівка крутиться?

— Так, розуміється, коли...

— Що: Франція, Англія, вся Европа та й сама Америка не схочуть мати чести бути нашими компаньйонами? Ні? Хе! Так що таке ваш банк і тисячі таких, як він, поруч з цією справою? Га?

Крук раптом чує те саме почуття тоскного голоду й тягнення в грудях, як тоді, коли вперше з'явилася можливість стати власником

урядових грошей. І вже він несвідомо знає, що цієї справи, не зважаючи на всю її фантастичність і непевність, ні за що не покине. Ні за що!

Через те він якомога байдужіше, потягнувшися, зідхає:

— Так, може, Европа й сама Америка схотіли б мати таку честь, коли б...

Крук зупиняється й посміхається. А Наум Абрамович аж голову відвертає трохи набік од здивування й бажання краще чути, що це за "коли б".

— Коли б вона не була така... романтична.

Фінкель робить свої круглі очі ще круглішими. Романтична? Ця справа романтична? Та випити ту склянку кави

— романтичніша справа, ніж ця. І за кого ж Прокіп Панасович має його, Фінкеля? За бляґера? За остаточного ідіота?

Наум Абрамович з рішучою й холодною гідністю збирає всі документи й складає їх у портфель. А в грудях уже ниє знайома порожнеча, як бувало колись після програного в суді процесу. Знову, значить, зірвалося, знову шукати когось охочого дати сто тисяч, знову доводити. А, щоб тим охочим було так легко дихати, як йому їх шукати!

— Ну, що ж, Прокопе Панасовичу, колись пожалкуєте. Крук посміхається, але від схованих у портфель документів голод стає ще тужливіший.

— Чого ж ви ображаєтеся, Науме Абрамовичу? Я ж не Европа й не Америка. Для Европи й Америки ця справа, може, і не підходить. А я ж вам не сказав того самого про себе. Елементи непевности, розуміється,

є, але ризик у справах — ніби чарка аперитиву перед обідом. Що ж, давайте разом ловити чекіста.

Приємна теплота раптом сповнює всю істоту Фінкеля, неначе з холоду зразу сів у гарячу ванну. Ффу!

— Оце слова справжнього ділка! От тепер я впізнаю Крука! Ґарсон! Пс! Гарсон! Треба випити могорич!

— Чекайте, Науме Абрамовичу. Давайте, спочатку докінчимо про справу.

— А, будь ласка, з охотою! Маєте рацію! Давайте!

— Насамперед про умови. Яка ваша участь, яка моя, яка інших...

Тут Наум Абрамович знову поважніє, а Крук стає не то сонний, не то байдужий. Знову боротьба набирає інтен-сивности. Наум Абрамович перед розмовою мав на увазі уділити Крукові лише десять відсотків від своєї частини за ці його нещасні сто тисяч. Але після тієї ниючої порожнечі, після насолоди гарячого купелю в нього не стає духу на десять відсотків. Але й двадцять ображають Крука. Як, Фінкель матиме вісімдесят, а він лише двадцять? Та хто ж фінансуватиме справу? Де ж то чувано, щоб капітал у якійсь справі мав такий мізерний відсоток?

— Алеж, Прокопе Панасовичу, я сам тут капіталіст, я сам уже вклав у цю справу більше ста тисяч франків. Я три роки проваджу справу. Та й ініціятива моя. Ну, щоб довго не зупинятися на цьому пункті, — двадцять п'ять. Нехай буде не по-моєму й не по-вашому. Кінець!

Крук довго й мовчки думає, помішуючи ложечкою в склянці.

— А навіщо саме сто тисяч?

— На видатки, Прокопе Панасовичу. Наприклад, я вже цілий тиждень тримаю в одному пансіоні дві кімнати. В них ніхто не живе, а я мушу платити.

— Для чого?

— А для того, що Гунявий мав приїхати до Парижу вже тиждень тому, та затримався в Берліні. Мої агенти дали йому цю адресу пансіону. Розумієте? Треба, щоб, коли він приїде, була вільна кімната в пансіоні. І не одна, а дві. Одна для нього, а друга — для нашої людини. Та ще щоб поруч були обидві кімнати. Ви думаєте, легко це тепер у Парижі знайти? Тепер же далі. Треба знайти таку людину, щоб могла зайнятися Гунявим. Знайти можна, але хіба ця людина дурно нам робитиме це? Крім того, треба якусь жінку. І гарну. А їй треба то гарні панчохи, то сукні, то те, то се. Це — дешево? А я, що ж ви думаєте, можу годуватися самими паризькими туманами? Мені й моїй родині не треба їсти? От ви й рахуйте.

Крук усе дивиться в склянку. Так, розуміється, все зводиться до того, що Фінкель матиме собі платню й годуватиметься не туманами Парижу, а грошима Крука.

— Та що про такі дрібниці балакати! Тут серйозніші обставини, Прокопе Панасовичу. За Гунявим уже інші ганяються! От що!

Крук швидко й тривожно підводить жорстко-кучеряву голову.

— Так, так! З одного боку примазався до нього якийсь собі Свистун. Знаєте ви такого?

— Це прізвище його?

— Прізвище. Імпозантне, правда? І таки справжній свистун: маленький собі, прищуватий паршивчик. Колись за часів революції був

якимсь комісарчиком на залізниці при міліції. Тепер робить велику політику за кордоном.

— А яке він має відношення до Гунявого? Знає він про золото?

Фінкель розчепірює віялом пальці на обох руках, як курка хвоста.

— Невідомо! Може, знає. А, може, і не знає. Але відомо, що стосунки з Гунявим у нього дивні. Гунявий чи боїться його, чи поважає, чи якось дуже залежить од того Свистуна, чорт їх розбере. В кожному разі він у Свистуна мало не за льокая, в якійсь надзвичайній покорі. У Свистуна своїх грошей, розуміється, чортма й живе він на кошт Гунявого. Але враження таке, що за все платить Свистун. А мені клопіт. Я зайняв ці дві кімнати в пансіоні, але боюся, що, коли не знайдеться кімнати Свистунові, то вони переїдуть в інший пансіон. Ганяйся тоді за ними! Та й це ще зрештою не така біда. А от гірше те, що більшовики теж ганяються за Гунявим. Так, так! Вони, очевидно, теж тільки й ждуть, щоб він знайшов свого компаньйона. Тоді вони обох їх заарештують або просто схоплять і відвезуть у Росію. А ви сумніваєтеся, чи дійсно певна справа. Не бійтеся, більшовики по-дурному не ганятимуться.

— А дійсно ж ганяються? Фінкель зідхає.

— Прокопе Панасовичу! Фінкель, може, найостанніший ідіот в астрономії, але в своїй справі йому не треба телескопів. Ну, а що ви скажете, наприклад, на те, що в тому пансіоні, де я тримаю дві кімнати, вже живе відома чекістка Соня? Спеціяльно прислана з Берліну? Га?

— Чекістка? Жінка?

— А що ви собі думаєте? Це — непогана ідея. Я вам ручуся, що через тиждень вона буде коханкою Гунявого. Ну, а ви самі, як відомий, хе! непротивник жінок, добре розумієте, що може гарненька жінка. Ой, ой!

Посмішка Фінкеля стає і тепла, і скорботна.

— А вона гарна, ця Соня?

— Хе! Ллойд-Джордж усі свої таємниці виклав би перед нею, не те що якийсь собі там Гунявий! Живе вона під прізвищем Наталі Кузнецової. Можете перевірити.

— Гм! Це — погані обставини.

— А ви думаєте, що мені хочеться від них танцювати? Я тепер ламаю собі голову, де знайти таку жінку, щоб паралізувала цю Соньку, щоб відпихнула її від Гунявого. Звичайно, де й шукати, як не в Парижі. Слава Богу! Коли б у мене хоч стільки тисяч було, як їх тут є. Але в даному разі справа трохи складніша. Є в мене на думці одна жіночка. Та боюся, що не вийде з нею діло.

— Дівчина?

— Ні, не дівчина. А хто саме — невідомо. Була колись замужем за офіцером, та його вбили на війні щось через місяць після шлюбу. Виходить, немов би вдова. Але років вісім уже живе з одним типом. Чи чоловік він їй, чи коханець, чи родич, чи що таке, розібрати трудно. Немов би чоловік, алеж у нього на очах вона має романи з іншими.

— Ну, так з цього боку, значить, ніяких перешкод не буде. А гарна?

Фінкель на це запитання гордо й самовдоволено посміхається.

— Прокопе Панасовичу! Про Фінкеля можна безкарно сказати, що він на хемії розуміється стільки, скільки блоха на філософії Канта. Але закинути йому, що він не вміє відрізнити гарної жінки від поганої, це все одно, що закинути Богові, що він не вміє розрізнити грішника від святого. Там одні очі чого варті! Бачили ви колинебудь фіолетові очі?

— Сині, хочете сказати?

— "Сині,-сині!" Фіолетові, я вам кажу! Дві великі фі-ялки. От які очі! А волосся? Нестрижена. І то яке волосся? Нижче колін. Як розпустить, так чисто тобі русалка. А колір лиця? Ай, Боже, серце мліє! Ніжний, рівний, благородно-білий. І чорт її знає, як вона його зберегла в цих блуканнях по еміграції, в дебошах та романах.

— А на романи легка?

Фінкель лукаво прижмурює одне око на особливу жвавість та цікавість в очах Крука.

— Що? Вже готові стати на місце Гунявого? Ні, хоч і легка, але ви вже покищо задовольніться своїм гаремом. Цю ми пустимо в справу. Але от єдиний в неї дефект: вульгарна. Не фізично, звичайно. В тому якраз і трагедія, що страшенний контраст психіки з фізикою. Фізично така тендітна, поважна, благородна. Уста такі дитячі, невинні, що ставай на коліна перед нею й молися, як до Мадонни. А як заговорить та ще як вип'є, каюк, усе враження пропало. При кому хочете, може вилаятися трохи не матюком. І в розмові все такі простацькі, вульгарні слова! Поезії нема, знаєте! Поезії! Нема, знаєте, тієї жіночої загадковосте, гри, тонкости. Аж сумно, я вам кажу. А недурна жінка. Зовсім недурна. Така, часом, дотепна, гостра на язик, така фарбиста.

— Ну, добре. А чого ж, власне, з нею може не вийти?

— Чого? А того, що не витримає конкуренції з Сонькою. Е, Сонька — не проста собі! Якийсь навіть університет скінчила. Крім того, комуністка, ідейна, переконана. З психологією. Може так підійти до Гунявого, що цілком закрутить. Тут треба якраз тонкости, гри. Треба вдарити по уяві цього чекіста. Не досить першого ж вечора піти з ним у ліжко. Діло не в цьому. Треба вглиб його взяти. А чи наша Лесенька зможе із своєю вдачею? От хібащо вона трохи актриса, в кіні навіть хоче грати. Та одна

річ — кіно, а друга — життя. Та й чи схоче вона сама взятися за цю справу?

— А чому б не схотіла?

Фінкель з докором схиляє голову на плече.

— Ну, як же чого? їй же треба сказати, хто він? Та навіть проститутка не схоче мати роман з чекістом. А тут жінка інтелігентна, та ще, може, чекісти когось із близьких їй розстріляли.

Крук байдуже сонно сьорбає каву.

— Значить, треба тільки краще заплатити.

— Ну, ні, Прокопе Панасовичу, в таких справах часом і найкраща заплата не допомагає.

Крук неохоче, зневажливо кривить товсті губи.

— Не знаю. Не бачив таких випадків. Усе залежить тільки від суми грошей. Всякого можна купити. Всякого, без винятку. Найсвятіший, найморальніший буде цілуватися й обійматися з якими хочете вбивцями, грабіжниками й злочинцями. Ще й шанувати буде. Запевняю вас. Пусте питання. І ваша Леся згодиться, і чоловік її, чи коханець, чи брат, чи хто б він не був. І мені здається, що насамперед треба з ним балакати. Коли має приїхати Гунявий?

Наум Абрамович хоче відповісти Крукові на його досить неделікатну щодо самого Фінкеля сентенцію. По собі судити всіх — занадто сміливо. Але що сперечатися з якимсь Круком? Йому треба вірити, що всі такі як він, що він не гірший за всіх і що його навіть шанують.

— Та маю телеграму, що післязавтра вранці Гунявий буде в Парижі.

— Так от що, Науме Абрамовичу: я беру участь у цій справі. Зобов'язуюся асигнувати до ста тисяч. Про всі деталі поговоримо потім. А тепер пропоную зараз же поїхати до цієї Лесі й вияснити. Коли з нею не вийде, треба швидше шукати іншої. В мене теж є на думці одна. Платімо й гайда!

"Платімо" сказано так собі, для годиться. Крук знає, що платитиме він. Це вже загальноприйнятий з ним тон усіх його знайомих: за всіх і скрізь платить Крук. Накрав грошей, хай платить.

Наум Абрамович натягає своє пошарпане пальтечко, бере портфель під пахву й чекає, поки Крук розплатиться за себе й за нього.

Хмуро заплативши, Крук без допомоги Фінкеля одягає своє англійське пальто й про щось думає.

— А як зветься цей коханець чи чоловік Лесі?

— Микола Олексійович Терниченко. Колишній офіцер російської армії, потім старшина української.

— Бідує, звичайно?

— Розуміється.

— Тим краще. До речі, Науме Абрамовичу. Ви кажете, що ваші матеріяльні обставини трохи... кепські?

Фінкель уже передчуває щось і на лиці його проступає тепла ласкавість.

— Та таки добре паршиві, Прокопе Панасовичу.

Крук занадто уважно застібає ґудзики, не дивлячися на Фінкеля.

— Коли хочете, я міг би дати в нашому банку якусь посаду панні Ніні. Ви, здається, колись питали мене. Вільної посади й тепер нема, але коли ми компаньйони в спільній справі, то можна щось придумати. Гонорар буде, звичайно, пристойний.

Наум Абрамович од зворушення схиляє голову на плече.

— Впізнаю Крука: зразу ж активність і розмах! Сердечно дякую, Прокопе Панасовичу! Сердечно дякую!

— Панна Ніна машинку знає?

— Ви спитайте, чого моя дочка не знає. Дактилографію, стенографію, французьку мову, німецьку мову, по-англійському читає, по-італійському співає, по-американському танцює. А сама — дитина. От вам усе досьє моєї дочки.

— Чудово. Покищо вона працюватиме в моєму кабінеті, як моя особиста секретарка. А там... побачимо. Роботу можна почати хоч із завтрашнього дня.

— Знаменито! Завтра ж о дев'ятій годині Нінка буде у вас. Уявляю, скільки гордости матиме тепер дівча!

Крук заклопотано натягає рукавички.

— Але от що, Науме Абрамовичу... Коли можна, щоб панна Ніна не знала ніяких цих дурних леґенд про походження мого майна і тому

подібне. Це підриває авторитет тієї установи, де працюватиме панна Ніна.

Фінкель здивовано й якомога вище здіймає брови.

— Легенди? Які легенди? Ні моя родина, ні Ніна, ні я ніяких леґенд не знаємо. Ми знаємо тільки істину й реальність: людина глибоким своїм розумом, геніяльною енергією, творчою інтуїцією завоювала собі становище в світі. Voila! Питання: треба, щоб ваші службовці це знали? Одверто кажу: моя Ніна цю леґенду про вас знає.

Крук замість відповіді мовчки простягає руку Фінкелеві й міцно потискує йому руку. І вперше йому не згадується із стисненням і глухим роздратуванням незрозумілий довгий погляд дівочих, зеленкуватих очей. Вперше тепер у відповідь на той погляд у грудях тьохкає солодкий холодок і в тілі вже чути знайому напружену цікавість від завтрашньої зустрічі з тими очима.

— Ну, чудово! А тепер до нашої красуні Лесі! Швидко! Наум Абрамович з усміхом бачить, як сонна поважність

Крука здувається жвавістю й несподіваним блиском очей. Правду кажуть про Крука, що він живе тільки тоді, коли краде гроші та коли нанюхує жінку. Решту життя важко спить. Бо дійсно ж: сама згадка жіночого імени розбудила його. А що ж то буде, як він побачить Лесю? Щоб не вийшло ще клопоту з цим.

Наум Абрамович ніжно підсаджує Крука під лікоть до авта й сам заклопотано всувається за ним.

А дощ довгими батогами стьобає мокрий, чорний, розмальований різнофарбним світлом огнів тротуар.

* * *

От у сусідів напроти засвітилися вікна. Світло, перебігши під дощем через вузеньку вуличку (так само як колись дівчинкою перебігалося стільки вуличок у Полтаві), затишно й тепло примостилося в куточку під стелею. І в темносірих сутінках стає видніше незграбну шафу, чорну дірку каміна, обдрипаний умивальник, усю вбогість, усю чужість, усю остогидлість їх. Чогось якась Франція, якийсь Париж, якийсь старий смердючий готельчик. І це широченне, горбкувате ліжко, це лежання в ньому годинами в сірій пітьмі, в застояному кислому дусі людських випарів, зібраних за десятки, а, може, і за сотні років.

Слиняво, по-старечому плямкає за вікном дощ. Хриплять і хрюкають авта. Гаркавими, металевими чужими голосами сміються сусіди в номері побіч.

А в Полтаві, мабуть, хрумкий сніг, зелено-сині колючки іскор по ньому, — ніздрі злипаються від морозу. Покришка на санках інеєм посріблена, як борода й вуса кучера, як гриви коней. А гаряча сильна рука зворушливо-боязко прокрадається в муфту й серце падає від дотиків пальців.

Стукіт і рип дверей. Світло з коридору жовто лягає на край ліжка.

— Це ти, Мико?

Гостро й неприємно прискає світло із стелі просто в очі. Мокрий, зім'ятий капелюх Мика, бризки дощу на білявій неголеній щетині лиць.

— А ти все лежиш, Лесько? І не сором? Ге?

— А якого дідька вставать? В хаті холодно, як у псярні.

Мик швиденько вивертається із свого мокрого, коротенького коверкотика з жалюгідним пожованим поясочком і вішає на кілок.

І знову, коли якось отак несподівано з'являється Мик, чудно бачити цю високу постать у коротеньких цивільних штанцях з пухирями на колінах, у піджачку з короткими рукавцями. І виразно помітно, що лице зробилося ще довгастіше, сіре, як у арештантів, не стало тієї ніжної рожевосте ясного бльондина, якій заздрили молоді дівчата. А сірі, великі очі — заглиблено-напружені, хворобливо-блискучі.

Леся байдуже, тупо слідкує за рухами Мика з-за коміра шубки, що нею вкрита. Купа товстого плетіння волосся збилася на плече, пасма нависли на чоло. Глибокі синьо-фіолетові очі прижмурені, пухка нижня губа гидливо підперла горішню й переломила уста донизу.

— Вставай, Лесько! Підемо вечеряти.

— Викрутив десь грошей, чи що?

Мик злякано перестає витирати рушником лице й повертається до ліжка.

— Як? А в тебе ж лишалося десять франків?

— Еге! Луснули! Прителіпалася праля та як загилила мені тут вереск, так і мусіла заткнути їй пельку тим папірцем. А в тебе нічого?

— Тридцять п'ять сантимів.

Леся закидає руки за голову й позіхає.

— Плювать. Присупонь живіт.

— Гм!

Мик розставляє ноги й похиляє голову. Ага, це значить, починає нишпорити в своєму мозку, вишукуючи якийсь із сотні своїх химерних проектів. Дивна річ: що більше загострюється скрута, то найменш практичні його проекти. От неодмінно зараз про Ательє Щастя зачне говорити.

Мик знову заклопотано і вражено стріпує головою, гмикає й дивиться в підлогу.

— Погана справа! Треба, очевидно, шукати грошей.

— Та вже не без того. Без грошей якось незручно.

— Гм! Дві години ждав у кафе того шахрая Козулю, і не прийшов, чортів син. Значить, вислизнула дичина й на цей раз. Неприємно. Але це, звичайно, дурниця. Знайду! Я тобі кажу, Лесько, через п'ять років максимум, у нас будуть мільйони!

— Не сумніваюся.

— А я тобі кажу: будуть! Попадись мені тільки зараз ідіот з п'ятдесятьма тисячами й я тобі... через два роки, — та через рік! — матиму мільйон!

— Та щось не попадаються бісові ідіоти, от лишенько.

— Попадеться! Людина, Лесько, може все, що вона хоче і в що вірить. Факт. Хочеш бути відомою письменницею? Будеш. Забажай — сідай, пиши. Напишеш чорт-зна що? Не надрукують ніде? Плюй. Пиши далі. Знову відкинуть? Начхай, пиши. Пиши, пролізай, заходь то з того боку, то з другого. Десь хоч раз примостишся. А потім іще десь, іще десь. А потім так намозолиш очі всім, що станеш "нашою відомою, шановною, талановитою". Правда! Я мав одного товариша. Нездара зразковий. Він писав такі безнадійно-бездарні речі, що собаки вили від його "творів".

Його гнали з усіх редакцій, з нього сміялися, його інакше не називали, як Антосько. А він уперто ліз собі та й ліз! І тепер він — "наш шановний, відомий, талановитий письменник", не Антосько, а Антін Петрович Гаврильчук. Ну? Так само в усьому іншому. Хочеш бути знаменитим політиком? Будь ласка. Бажай, лізь, виступай, мозоль очі, ґвалтуй. Мели, що хочеш, всяку нісенітницю, аби тільки з вірою в себе, і будеш лідером партії, міністром, головою уряду, президентом. Хочеш перевертати цілий світ? Перевернеш. Тільки бажай, вір, лізь, захищай, розбивай і перевернеш. Отак само й з мільйонами. І що таке якийсь нещасний мільйон?

Мик з глибокою зневагою засовує руки в кишені коротеньких штанців і високо здіймає плечі.

— Подумаєш, яка надзвичайна штука! Людям із нашим з тобою досвідом, з нашим розумінням тієї пакости, що зветься сучасною мораллю, з нашою волею і ненавистю — не здобути якогось паршивого мільйона? Смішно.

Леся мляво водить чистими, дивно барвистими серед рівно-білого кольору лиця очима по стелі.

— Щось занадто вже довго нам смішно, я вважаю.

— Значить, не досить ще визріла наша воля й готовість. Леся знизує плечима й зараз же підтягає зсунуту з них

шубку до підборіддя.

— Гм, "не визріла". Якого ж тобі ще визрівання треба, не розумію. Чи ми не переступили вже "через усі кордони добра і зла", як ти кажеш? Хіба ми не можемо вкрасти, ограбувати, задушити, обманути, вбити?

Шубка сповзає з плечей, і все тіло Лесі спирається на лікоть, а пасмо ніжно-попелястого волосся — на фіолетове око.

Мик скляним сірим поглядом пильно водить по лиці Лесі.

— Можемо.

— А хіба ми й не крали, не дурили, не вбивали? Хіба я не продавала по Варшавах, Берлінах та Парижах мою, як ти кажеш, "так звану" жіночу честь? Не спала, не тіпалася з усякою польською та інтернаціональною сволотою? Хіба я тут не утримую нас цією честю? Якої ж тобі ще, голубчику, готовости треба? Коли ж ми будемо готові?

Мик спокійно слухає, не виймаючи рук із кишень.

— Ти хочеш це знати?

— Хочу!

— Серйозно хочеш?

— Без найменшого жарту.

Тут Мик виймає руки з кишень і підходить ближче до ліжка.

— Так я тобі скажу, Лесю. Ти будеш тоді готова, коли в твоїх очах не буде от цього блиску й болю, коли ти перестанеш говорити про наш перехід на той бік моралі тим тоном, яким оце говорила. Ти ще не зовсім переступила, ти ще там, ти ще на тім боці безгрішносте й без-праведности. Ти ще грішниця й праведниця. І коли ти кажеш, що ти тіпалася з усякою сволотою по готелях, ти ж у цей момент корчишся від сорому. "Тріпер і шанкер" ти вимовляєш із почуттям жаху. І коли тобі

хтонебудь скаже в лице "злодійка", "повія", ти ж зомлієш од сорому, жаху, ненависти. Правда?

— Ще й у пику дам, бо всі злодії й повії!

— От бачиш. А мене сьогодні один тип на людях сутенером назвав. Я не дав йому за це в пику, я попрохав у нього сірничка прикурити цигарку й не почув у собі ніякого жаху, а тільки усміх. Той усміх, що буває, коли дитина розсердиться на дорослого і, щоб найдужче злякати його, крикне: "А тебе дідько вхопить!". І що щиріше сама дитина вірить у дідька й у жах дорослого, то дорослій людині смішніше. Мій тип щиро вірив, що він мене в жах угнав, знищив отим дідьком "сутенером", а я тільки про себе посміхнувся.

— Брешеш!

Леся лягає знову на подушку й натягає знову шубку до підборіддя, злісно відкинувши купу волосяного плетіння за плечі.

Мик весело регочеться, широко розшморгнувши м'ясисті губи й виставляючи квадратові жовтяві зуби. Сівши боком на ліжко, він своїм звичайним, фамільярно-ласкавим жестом, яким зачаровує інших, обіймає Лесю за шубку й похляскує великою, граблястою рукою. І блискучі сірі очі його такі привабливі, щиро-веселі, розумні, хлопчачі.

— Ех, Лесько, Лесько, багато ще в тобі потойбічного, старого, зайвого, порохнявого. Витруси ти його, нарешті, до чортової матері! "Сутенер, злодій, повія, честь, совість, правда, гріх, святість", які це дитячі смішні слова! Всі, Лесько, і повії і святі, грішники і праведники. А коли ти вже хочеш святости, справжньої святости, то я тобі скажу, що дійсний святий — я!

І Мик майже без усміху кладе собі руку на груди.

— Так, Лесько, я. Що є святість? Відсутність гріхов-ности? Правда? Головне, свідомість своєї безгрішности. Так? Так от, я — цілком безгрішний, а, значить, святий. Правда, я вбивав людей на війні, грабував, насилував, обманював, робив усі злочинства й гріхи. Раніше я мучився, каявся, катував сам себе. Ну, ти сама знаєш, до якого ідіотизму доходив. А тепер... Убивця? Злодій? Сутенер? Будь ласка. Мені легко, ясно й чисто на душі, як на МонБлані. Муки каяття? Сором? Жах? А вибачте! Годі! Я з великою охотою віддаю всіх цих дідьків грішним дітям. Хай собі мучаться.

Мик підводиться й швидко шукає цигарки по кишенях. Не знайшовши, забуває й повертається до Лесі, що, прижмуривши очі, непорушно, гидливо вдивляється в щось на стелі.

— Ну, ти подивися, хіба ж це не смішно? Ловлять, наприклад, якогось так званого злочинця. Украв щось там чи вбив якусь стару бабу, що сиділа на торбі грошей. Боже, який ґвалт учиняють, ганяються за ним, хапають, замикають, судять, карають! І як усі цікавляться, портрети його друкують, жахаються! Ну, хіба ж не дикий абсурд? Та ідіоти ж ви прокляті! Та що ж це за злочинство в порівнянні з тим злочинством, яке ви всі виробляли впродовж кількох літ з таким ентузіязмом? Та мільйони ж не старих баб, а молодих, сильних, спеціяльно вибраних убивали, калічили, робили злодіями, грабіжниками, убивцями. Судять за бабину торбу! Ха! Та грабували ж не якісь там торби, а цілі краї, руйнували працю цілих поколінь мільйонів людей. Кретини ж ви! Чом же ви не хапаєте, не судите й не караєте тих, що вчиняли ці колосальні злочинства? Чому не жахаєтеся? Бо це зветься патріотизмом. Бо це, мовляв, війна. Це героїзм і святість. Так? Ну, так плював же я на вашу святість і на ваших ідолів! І почекайте ви мені з ними, почекайте!

Мик люто стискає кулак і грозиться ним. Леся мляво переводить очі на нього. От усе лице вже знайомого синювато-сірого кольору, як у трупів, в очах коса загостреність і хижість, а блиск їх тьмяний, густий, п'яний.

Мик швидко відходить до вікна, рвучко відчиняє його й підставляє обличчя колючим краплям дощу.

— Зачини, Мико, — тут і так холодно, як у льоху!

Мик — чи не чує, чи не хоче зачинити. Туман з дощем кислою вогкістю сунуть по хаті, зараз же, як собаки, лижучи оголені місця тіла.

— Та зачини, Мико!

Микола помалу задумливо зачиняє й обтирає долонею лице. Очі блищать уже звичайними сухими іскрами. Він знову підходить до ліжка, закладає руки в кишені й посміхається тим самовдоволеним усміхом, що буває при всіх його проектах. Трошки навіть випинає шию.

— І от ти тепер уяви собі, ,Лесько: ми організуємо Ательє Щастя і за його допомогою досягаємо своєї мети: у нас є мільйони, і ми ставимо свою ляборaторію. В ній працюють десятки вчених. Найгеніяльніших (за гроші й геніїв купиш!). Вони нам знаходять ту силу, що дасть нам владу над усіма цими арміями, гарматами, урядами, пар-ляментами й усіма ідіотами. Якийсь промінь, газ, якийсь новий хемічний елемент, чорт, біс, однаково! Учений, що винайде його, робиться членом нашого Комітету визволення людства або... знищується, щоб не видав секрету винаходу. В наших руках незрима, нікому не відома й колосальна сила! Ух!

Мик простягає над ліжком міцно стиснутий, величезний кулак.

— І от уяви собі: ми випускаємо універсал до всіх народів, парляментів, урядів. "Ми, Комітет визволення людства, наказуємо всім державам роззброїтися в один місяць! Усім парляментам і урядам негайно прийняти закон про розпуск армій. Без винятку! До однієї людини! Всю амуніцію, зброю, військові будинки перевести на культурні й господарські потреби". Термін дається тиждень. Коли не виконає якась країна, чи хоч би всі разом, для демонстрації сили й могутности Комітету

визволення людства і як пересторога, в залі засідання парляменту робиться вибух, але без людських жертв. Коли, не зважаючи й на це, не буде внесено закону, ввесь парлямент чи уряд знищується. Жах. Паніка. Закон моментально приймається скрізь. Війні

— смерть. На віки вічні смерть! Бо то ж тільки підлий глум — оці Ліґи Націй, Комісії роззброєння й тому подібне лицемірство й шахрайство. Так що, Лесько, хіба не варто ради цієї мети віддати десятки років свого життя? Га? Хіба не варто всі свої сили краплинами вицідити в цю ідею? Мільйони? Вони мені потрібні для себе? Що, я не міг би піти на фабрику, на завод, щоб ти "не тіпалася з усякою сволотою"? Ательє Щастя? Ти смієшся з цієї ідеї? Але це

— геніяльна ідея, Лесю, запевняю тебе. Ательє Щастя дасть нам мільйони, а мільйони — владу над світом і смерть війни. Ательє Щастя...

Леся позіхає так, що аж крутить головою по подушці.

— Коли б вона хоч повечеряти нам дала сьогодні, і за те спасибі. Треба, Миколо, щось придумати, починає хотітися їсти.

Терниченко зупиняється, тьмяно про себе всміхається, потім відходить, розставляє ноги, нахиляє голову й пильно думає.

— Гм! У кого ж тут підпозичити б?

* * *

У двері хтось обережно стукає. Терниченко швидко підводить голову.

— Ввійдіть!

Двері тихенько розчиняються, і в них з'являється щось знайоме: горбатий ніс, під ним чорними щіточками підстрижені вуса й круглі пташині очі.

— А-а, Наум Абрамович! Оце геніяльно, що ви до нас завітали! Оце, знаєте, цілком до речі! Просимо, просимо!

— Вибачте, що я так, без запрошення...

— Просимо, просимо. Дуже раді. Роздягайтеся.

Леся байдуже повертає розкуйовджену голову й навіть не відкидає з ока пасмо волосся. Але Мик дружньо, любовно похляскує Наума Абрамовича по плечу, посміхається до нього своєю "чарівною" посмішкою й хоче допомогти скинути пальто.

— Ні, ні, — я на хвилинку! Я за вами. Доброго здоров'ячка, дорогоцінна Ольго Іванівно! Що це ви, голубонько, лежите? Чи не хворенькі, крий Боже?

Він дрібненько підбігає до ліжка з капелюхом в одній руці, другою рукою хапає мляво простягнену до нього ручку Лесі й смаковито підносить її до своїх пофарбованих колючих вусиків.

— Холодно у нас, як у псярні. От і лежу.

— Ах, ах, ах! Це ж, дійсно, просто богозневага, пане Миколо: тримати богиню, вибачте, в псярні. Що ж це ви робите?

Пан Микола весело обіймає Фінкеля за плечі.

— Так давайте храм або палац! Зараз туди перевеземо

її.

— А що ви собі думаєте? Можуть бути і храми, і палаци. От я саме в цій справі й прийшов до вас. Маєте часу на годинку? Ольго Іванівно, відпустите мені вашого володаря на годину?

Леся повертається набік і натягає комір шубки аж на лице.

— Будь ласка.

— То швиденько вдягайтеся, Миколо Трохимовичу, на нас тут у кафе чекає один чоловічок. Справа дуже цікава.

Микола охочим, розмашистим жестом схоплює з кілка свій мокрий коверкотик і натягає на себе.

— Сподіваюся, дорогесенька, що ми сьогодні ще побачимося з вами. Тому навіть не турбую вашої ручки прощанням. До побачення! Готові, Миколо Трохимовичу?

— Готовий! Хоч в експедицію на північний полюс. Через годину буду дома, Лесько!

* * *

На сходах Мик не втримується й питає, що за справа й що за чоловічок. Але Наум Абрамович ділових розмов на сходах паршивеньких готельчиків не провадить.

— Про справу будемо балакати в кафе. А чоловік — Прокіп Панасович Крук. Чули, розуміється?

— А, це той, що обікрав український уряд?

Наум Абрамович аж зупиняється й ніжно бере під лікоть Терниченка.

— Тільки ради Бога, голубчику, з ним не зачіпайте цієї теми, — він страшенно чулий на це. Я вас благаю!

Микола сміється, визволяє руку й обіймає Фінкеля за плечі.

— Ех, ви, чулий народ! Будьте спокійні, не зачеплю. Але Прокопові Панасовичу вже з самого початку не

подобається ні сам Терниченко з його білявою, неголеною щетиною на сіруватих щоках, ні широкі губи, ні чудний скляний блиск очей. А надто ця фамільярність, це веселе панібратство в поводженні з ним, Круком, як з людиною, що з нею можна не церемонитися.

Але разом з тим і подобається цей суб'єкт: якось легко й просто з ним, неначе голий сидиш і ні трішки нема ніяковости та збентежености.

Наум Абрамович детективним поглядом оглядає "бістро". Нічого й нікого підозрілого. Червонопикий patron за стійкою, байдужий до всяких таємниць своїх клієнтів, три-чотири суто французькі нааперитивлені постаті попід стіною.

Наум Абрамович замовляє в гарсона каву для себе й Терниченка й обома долонями проводить по ребруватій лисині.

— А тепер, Миколо Трохимовичу, дозвольте розпочати нашу справу.

Микола Трохимович ясножовтою посмішкою дає свій дозвіл.

— Насамперед от що, дорогенький мій: просимо вас пам'ятати, що справа ділова, і, так би мовити, ніяких моральних оцінок у ній немає. Ви знаєте Фінкеля: в ділових справах він — вузький кретин, справа є справа

й більше нічого. Voila. Отже, безцінний мій, дозвольте поставити вам одне питання.

Для найбільшої делікатности у зформулюванні своєї думки Наум Абрамович рівненько поправляє на столі свій важливий портфель і трошечки думає. Мик спокійно й весело жде.

— Таке питання: чи можете ви принципіяльно погодитися, щоб Ольга Іванівна взяла участь в одній справі такого роду: всякими способами, — я підкреслюю: всякими способами! — видобути в одного чоловіка деякі... деякі документи? Звичайно, коли сама Ольга Іванівна на це згодиться! Але наперед ми б хотіли знати, будете ви принципіяльно проти цього чи ні. Тільки пам'ятайте: справа є справа!

Терниченко опускає очі на свої горбкуваті руки, складені на столі й якийсь момент мовчить. Фінкель же швидко зиркає на Крука, що сонно смокче сиґару й кліпає на Терниченка: розумний хлоп, моментально зрозумів.

Хлоп тихо підводить очі.

— Бачите, Науме Абрамовичу, на таку пропозицію буває різна відповідь, залежно від обставин. Іноді просто підводять руку і...

Терниченко, дійсно, злегка підносить над столом величезну долоню.

— ... і б'ють у пику.

Наум Абрамович вражено витріщається й машинально відсувається до спинки стільця, хоч долоня непорушна.

— Чекайте, Миколо Трохимовичу...

— Але бувають причини й обставини, що примушують сховати руки в кишені й відповісти: нічого не маю проти. Далі?

І Терниченко кладе долоню на стіл. Наум Абрамович з полегшенням посміхається, як людина, що зрозуміла жарт і знову присуває тіло до столу.

— Дуже добре! А далі справа така. Ні деталів, ні прізвищ я вам покищо не даватиму. Як людина розумна й ділова, ви самі розумієте чому. Коли ми дійдемо до порозуміння, тоді, звичайно. Так от, дорогенький, річ ось у чому...

Фінкель знижує голос і нахиляє до Терниченка голову. Терниченко мовчки, уважно слухає, часом зиркаючи на Крука, що все сидить з тим самим виразом сонної байдужосте.

Закінчивши, Фінкель злегка відхиляється від Терниченка.

— Так от, Миколо Трохимовичу, за цю послугу Ольга Іванівна мала б десять тисяч франків і, розуміється, все утримання в пансіоні. Так само як покриття всіх видатків, зв'язаних з цією справою: ну, там убрання якесь, вечеря в якомусь ресторані, театри, авта й тому подібне. Згода?

Терниченко дивно посміхається. Потім раптом дружньо ляскає по плечу Наума Абрамовича й відкидається на спинку стільця.

— Поганий з вас ділок, Науме Абрамовичу.

— А чому так, з ласки вашої?

— А тому, що ви — наївна людина. І без розмаху. Збираєтеся плисти через океан і з економії та скупости хочете зробити це... в ночвах.

Наум Абрамович здивовано, непорозуміло ширить очі:

— А до чого тут скупість і якісь ночви?

— От я ж те саме кажу! Абсолютно ні до чого. Бо ви ж моментально перекинетеся й потонете, золотий мій. Ну, судіть самі. Деталів ви мені не сказали, але, видно, справа йде про якийсь великий скарб, що його сховав цей чекіст. Добре. Справа, очевидно, мільйонова. Чудово. Але, щоб добратися до цих мільйонів, треба видобути в цього чекіста якісь документи. N'est-ce pas? І от ви запрошуєте на цю, головну в усій справі ролю, людину, вимагаєте від неї геройства (бо це ж таки геройство навіть симулювати близькі стосунки з цим чоловіком), вимагаєте творчости, спритности, ініціятиви, напруження всієї енергії. І коли ця людина, нарешті, здобуде ці документи, цей ключ до мільйонів, ви дасте їй за це десять тисяч франків і шовкові панчохи. Це — діловий спосіб провадження справи? Га?

— Чекайте, Миколо Трохимовичу! Умови цілком справедливі...

— Та не в справедливості річ, голубчику! Плював я на справедливість і мораль. Річ у розумі й доцільності. Коли та людина хоч трошки розумна (а дурна на цю ролю ніяк не пасує), то вона ж моментально перекине вас з вашими ночвами й сама візьме всю справу в свої руки. Та от, наприклад, любий мій, я вже можу викинути вас обох із ваших ночов і сам здобувати той скарб. Даних я вже маю від вас досить. Серйозно!

І від того, що цей бандит так ясно, легко й упевнено посміхається, Наумові Абрамовичу стає моторошно. Через те він весело й насмішкувато сміється.

— Так таки я вже в ваших руках?

— Цілком. І будете в кожної розумної людини, коли будете так підходити. Ну, та я ж розумію, що це тільки традиційний спосіб

торгування, а ви й самі знаєте, що так не можна. Не діти ж ви, справді. Так от, Науме Абрамовичу, щоб довго не марудитися з цим, моя пропозиція така: видатки собі видатками, десять тисяч десятьма тисячами, а, крім того, рівна товариська участь у всій справі. Все, що ми відімкнемо тим ключем, ділиться на три рівні частини. Ви, очевидно, ініціятор. Пан Крук фінансує. Ольга Іванівна виконує головну працю. Але, щоб не було ніякої нерівности, заздрости, нарікання, всі мають рівну долю. Справедливо?

Крук раптом виймає сиґару з рота й коротко й виразно кидає:

— Цілком.

Наум Абрамович увесь час намагається щось сказати

Терниченкові, але після несподіваної репліки Крука розгублено знизує плечима.

Терниченко ж живо повертається до Крука:

— Правда ж? Тоді, розуміється, можна чекати і щи-рости, і відданости справі, і ініціятиви, і чесного товариського поводження.

— Цілком правильно. Я те саме казав Наумові Абрамовичу. І я знав, що ви так поставите питання.

— Значить, ви ділова людина. А Наум Абрамович...

— Ай, добре вже, добре! "А Наум Абрамович"! А Наум Абрамович що сказав Прокопові Панасовичу? "Коли Терниченко щось матиме проти цього, то він сам скаже свої умови. Чого ми за нього будемо говорити?". Ну, так Терниченко сказав нам свої умови. Що тут такого? Що ми, якісь наукові теорії встановлюємо? Нехай так. Але чи згодиться Ольга Іванівна? Це теж важливий пункт.

— Я думаю, що згодиться. Це я беру на себе.

— Так завтра треба вже бути в пансіоні, бо післязавтра приїжджає чекіст.

— Коли треба, то й буде. Але наперед треба якось оформити наш договір. Звичайно, не зараз, але цими днями. Ну, а тепер деталі, будь ласка! І будемо виробляти плян кампанії.

І так, наче його дружина, його близька людина має взяти участь-у науковій експедиції до Африки, Терниченко діловито, заклопотано розпитує, міркує, робить розумні пропозиції. Що не скарб, а поклади золота, це викликає в нього приємне здивування. Але конкуренція Соньки зане-покоює. Одначе, він міркує так: коли Гунявий за кілька років не видав ніде своєї таємниці, значить, він не дурень. Навпаки, всі дані дають підставу думати, що це — людина інтелектуально досить сильна. І тонкий, здається, психолог. Маленький деталь: він не поголив ні борідки, ні вусів. Вульгарний злочинець відразу б це зробив. Далі: стосунки з цим Свистуном, очевидно, не так собі. Свистун про золото напевне нічого не знає. Коли б знав, уже давно б використав. Якась залежність? Навряд. Швидше всього Свистун для Гунявого служить ширмою. Ну, хто повірить, що цей жорстокий і сильний чоловік у такій покорі в якогось шмаркатого авантюристика? Кожний повинен думати: ні, це не Гунявий, це не може бути Гунявий. А звідси висновок: коли Сонька поведе атаку швидко й примітивно, нема чого боятися. Хай стає його коханкою, він такій коханці таємниці своєї не видасть. А тим часом, поки вона буде себе таким чином вичерпувати, Ольга Іванівна буде провадити охоплення противника з усіх боків, а надто зсередини. Це — робота повільна, вимагає тонкої гри й обдуманої стратегії. Він, Терниченко, бере на себе вироблення цієї стратегії.

Звичайно, не з усім можна погодитися. Але і Крук, і Фінкель, слухаючи серйозний, захоплений голос, не почувають ніякого здивування і ні трішки ніяковости, наче це цілком нормальна річ, що чоловік бере на себе завдання виробити психологічну стратегію для своєї жінки, яка має

стати коханкою вбивці й злодія. І коли він просто й легко вимагає грошей на перші видатки, Крук так само просто й легко виймає дві тисячі й подає їх Терниченкові. І запитання Фінкеля, чи погодиться Ольга Іванівна, більше не виникає, — так усе просто, ясно, невинно. І навіть сама справа здається яснішою, простішою, хоч і трудною.

Терниченко недбало, як хустку, засовує дві тисячі в кишеню штанів і ніжно ляскає по плечу Крука.

— А я про вас трохи іншої думки був. Тепер бачу, що для пізнання когонебудь треба подивитися на нього зблизька.

Крук не може стримати задоволеного усміху. Цей безцеремонний авантюрист виразно йому подобається. Можна подумати, що в його руках усе золото Америки, така певність і вибачливість у поводженні.

— А якої ж ви думки були про мене?

І Крукові зовсім нестрашно, що Терниченко скаже якусь дурницю про урядові гроші, крадіж і тому подібні дрібниці.

— Я чогось думав, що ви без розмаху. Люди, що часом роблять широкі жести, часто бувають без широти. Тому, знаєте, мені хочеться запропонувати вам одну річ. Золото золотом, а тим часом воно є не тільки на Україні в покладах, але й у Парижі в папірцях. Правда? Так от, чи не хочете ви вступити акціонером у справу організації фабрики для експлуатації великої сили — людської дурости?

І Крук, і Фінкель непорозуміло й з чеканням дивляться в ясні, не то серйозні, не то з усміхом очі.

— Не розумієте? Скажу конкретніше. Як вам відомо, в усьому світі, а надто у великих містах усіх частин плянети є багато різних шарлатанств, що експлуатують енергію людської дурости: ворожки, магнетизери,

рулетки, фармацевти, різні інститути краси, здоров'я, відмолодження і так далі. Всі вони за допомогою дурости використовують одну величезну людську силу, а саме: згагу щастя. Це — колосальна сила! Неймовірна. Ви ж подумайте: кожна людина, кожна, без винятку жагуче бажає собі щастя. Це — універсальний закон. Тільки втілення його індивідуальне. Один бачить своє щастя в багатстві, другий — у славі, третій — у геніяльності, четвертий — у владі, п'ятий — у красі, шостий — у коханні, і так далі, і так далі. Дурість людська, власне, є той пояс, що єднає це страшенне джерело людської енергії з тими шарлатанами. І через те така надзвичайна легковірність до всіх чудес та обіцянок. Тільки експлуатація цієї сили робиться кустарно, примітивно, неорганізовано, без системи, без широкого пляну. Це — все дрібненькі крамнички. А моя ідея така: поставити цю справу науково, капіталістично, в європейському, а то й світовому маштабі. Треба організувати великий універсальний магазин, де кожний може знайти все, що він собі бажає. Назвати, скажімо, його "Ательє щастя". З усіма можливими відділами. Слави хочеш? Будь ласка, — відділ такий то. Там усе науково, суворо, точно. Виміряють, вичислять і скажуть, в чому, коли й як може бути слава. Психометрія, гіпноз, психічна аналіза, всі наукові наймо-дерніші методи. Розвестися з жінкою хочеш? Будь ласка, відділ юридичний. Влади? Корони, депутатського фотеля, міністерського портфеля? Будь ласка, відділ такий то. Долю свою, не тільки до смерти, але й у всіх перевтіленнях на кілька сот і тисяч років уперед? Будь ласка, відділ окультний, телепатія, теософія, спіритизм. Ви розумієте мою ідею?

Крук посміхається, а Наум Абрамович клацає пальцями.

— Це таки не ідіотська ідея! Терниченко переконано й суворо поправляє:

— Геніяльна ідея. Але вона вимагає серйозного фінансування. Потрібне, насамперед, велике, гарне помешкання. Добре було б якийсь палац мати. Обставити з відповідною імпозантністю, щоб клієнт, як увійшов, так одразу й був би вже загіпнотизований, щоб одразу мав довір'я. А коли він віритиме, то й дійсно матиме все, що хотітиме. Так що

й шарлатанства, властиво, не буде. Ну, персонал, розуміється, повинен бути першої якости: професори, адвокати, літератори, лікарі, гімнасти, актори, фінансисти, політики, одне слово — всі ті кустарі, що працюють тепер кожний окремо.

Наум Абрамович сміється й гумористично жмурить очі.

— Гарненькі професори будуть у вас!

— Першорядні! Гарантую! Дайте мені на початок тільки двісті тисяч, і за пару місяців до нас будуть проситися всі світила. За честь уважатимуть бути співробітниками "Ательє щастя". Запевняю вас! Ідея кажу вам, геніяльна. Я вже був знайшов одного американця, що відчув її як слід. Так прогорів чортів син на другій, цілком ідіотській справі. Мав би Клондайк у Парижі через півроку. Так от, пане Крук, як ви на це? Га? Ви — людина з розмахом.

Крук задумливо прикладає пучки до пучок, кругло розчепіривши над столом пальці. Потім підводить голову й зідхає.

— Знаєте що: давайте спочатку здобудемо українське золото. А тоді на нього можна буде й паризький Клондайк починати.

Мик коротко знизує плечима.

— Bon! Не хочете бути моїм першим клієнтом? Тим гірше для вас. Ну, що ж, давайте здобувати українське золото. Так, значить, умови мої приймаються? Добре. Так я йду зараз до Ольги Іванівни. Ви почекайте тут з півгодини. Ми разом пощемо кудись повечеряти.

Мик швиденько зриває з кілка своє пальтечко і, не одягаючи його, а тільки перевісивши через руку, виходить із каварні.

Крук посміхається.

— Цікавий тип. Та й Ольга Іванівна його теж, видно, особочка: він ні на хвилину не сумнівається, що вона погодиться. Бачите: за гроші й чекіст не страшний.

Наум Абрамович робить невиразний жест суму.

— Що ви хочете? C'est la vie!, як то кажуть французи.

* * *

Проте, Мик таки трошки, видно, сумнівається: занадто вже бурхливо, весело й переможно вривається в кімнату, занадто демонструє дві тисячі, занадто недбалим тоном розповідає "досить цікаву справу з чекістом".

Одначе Лесю дві тисячі не витрушують із її млявости й байдужосте. Ну, що ж, добре. Але як розкладала пасьянс на ліжку, так і розкладає далі. Навіть іти на вечерю чомусь не хапається. А всю справу слухає якось похмуро, немов би навіть неуважно, з суворою пильністю слідкуючи за картами.

— Та ти слухай, Лесько, справа в суті грандіозна! Господи, скільки цих грандіозних і геніяльних справ

уже було в тій самій кімнаті!

— Та ні, залиши карти. Тут і твоя участь потрібна.

Леся пильно і коротко змахує віями на Мика і, здається, що два метелики разом розкрили крильця, показавши сині спинки.

— Так, і твоя участь. І майже головна в усій справі. Залиши на хвилинку карти.

Леся лягає на спину й прижмурює очі, — метелики знову склали крильця: вона вже знає, яка саме має бути її участь. І коли Мик, розставивши ноги, стоїть над нею перед ліжком і розповідає про її ролю, вона лежить, не рухаючися. А коли кінчає, вона потягається й позіхає:

— Так. Значить, до моєї колекції ще й чекіст. Сифіліс у нього є?

Мик з обуренням кривиться:

— Ну, от: "чекіст", "сифіліс"! Та яка по суті різниця між мною й тими всіма "порядними" мужчинами, що ти мала? Всі ми вбивці, грабіжники й злодії, як і він. Плюнь ти на ці дитячі переділи, їй-Богу!

— Та будь ласка! Я нічого не маю проти. Коли ж мені йти в той пансіон?

Мик сідає на ліжко.

— Чекай, Лесю. На цей раз справу треба повести тонко. Треба ясно накреслити твою ролю. Ти, насамперед — удова. Чоловіка вбили на війні. Дочка професора історії. Вихована у Швайцарії. Навіть не була в Росії під час війни та революції. Розумієш? Така, знаєш, глибоко моральна, "чиста", "невинна" й усяке інше. Ти вивчаєш мистецтво, слухаєш лекції в Академії, в університеті. В тебе в кімнаті повно книжок з мистецтва, ґравюр, картин. Піяніно, розуміється. Одягаєшся ти з витонченим смаком. У поводженні така, знаєш, гідність, навіть важність. Ти це можеш, ці елементи є в твоїй вдачі, треба тільки їх висунути наперед. Ну, от. Це все повинно заімпонувати цьому типові. Ці примітивні люди, так звані злочинці, почувають страшенну пошану до так званої чистоти та моральности. І роман заводити з ним треба обережно, помалу й якомога натуральніше. Спочатку навіть не помічати його, тільки чимсь звернути його увагу на себе. Ну, та досить і краси твоєї. А ще як одягнешся відповідно... Треба тобі завтра нове манто купити, капелюх, черевики...

Леся похмуро посміхається.

— Ну, знаєш, роля досить... далека від мене. Провалю, братіку, в перший же день.

Мик сердито знизує плечима.

— Ну, от: тепер "провалю", "не можу", "далека роля"!

— Ну, розуміється! Звідки я тобі візьму твоєї важности, гідности, чистоти? Я вже й забула, які вони бувають. Маєш собі!

— Лесю, покинь дурниці говорити. Всі люди в житті грають ролі. Ніхто не родиться міністром з важністю. І важність, і гідність, і чистота є в тих, хто найкраще грає ці ролі, хто вірить у свою важність. Ти подивися на якогось портьє при міністерстві або при банку. Важність така, що без пильної аналізи просто не розумієш, чого ради якийсь портьє такий важний. Тому, що він сам вірить у свою важність. Я тобі наведу, скільки хочеш прикладів з життя наших новоспечених українських міністрів. До революції був собі якимсь мировим суддею в провінції, грав у стукалку, випивав, брав хабарці. Міщанин міщанином, аж смерділо з нього. Зробився міністром, і ти подивись, яка важність, яка пиха! І щира, справжня! Бо сам повірив, що він, дійсно, щось важне. Грає ролю міністра бездоганно. Та на сцені без віри, без перевтілення себе в ту істоту, ролю якої граєш, не може бути художньої гри. А тобі зовсім уже й не треба так перевтілюватися. Ну, ти не професора дочка, але все ж таки вчилася в гімназії. Ти — не зовсім удова, але ж таки вдова. І так далі. Але ти подумай, який гонорар ти матимеш за цю гру! Ні одна кінематографічна діва не мала й не матиме. Мільярди!

Леся рвучко скидає з себе шубку й сідає на ліжку, чепурячи волосся.

— А, чорт з ними, з мільярдами. Не будь це — чекіст! Мик аж руки здіймає догори.

— О, Боже мій! "Чекіст, чекіст!". Та яке тобі діло до нього? Діло в тобі, а не в ньому!

— Але ж він мій партнер у грі? Ні?

— Ну, то що?

— Мушу ж я... Ну, я не знаю, але... Та хоч інтелігентний він? Молодий?

— Молодий. А щодо інтеліґентности, то... чорт його знає. Комісаром був. Та тим краще, як не інтелігентний, легше взяти, заімпонувати. Ну, та це видно буде. Потім усе обговоримо, як приїде. Швиденько вставай, одягайся, на нас чекають Крук і Фінкель. Поїдемо вечерять. З Круком трошки пококетуй, — ласий до жінок і грає ролю важного банкіра. От тобі буде живий приклад: кримінальник, злодій, а важність людини, яка щиро вірить у свою "чистоту" та в те, що всі його шанують. Злізай швиденько! Давай руку! Гоп!

Леся гнучко стрибає з ліжка, і волосся матово-шовковою купою сповзає їй до колін.

* * *

Наум Абрамович цілком заспокоєний і задоволений: Ольга Іванівна грає свою ролю так, що аж його самого проймає пошаною до неї. Балакаючи з хазяйкою пансіону, вона з такою інтелігентністю, — просто аристократичністю! — киває головою, так злегка й непомітно-підозріло оглядає не дуже свіжу обстанову пансіонського сальону, на лиці така внутрішня, ясна й певна в собі стриманість, що хоч апльодуй тут таки, — така мистецька тонка гра!

І вбрана сьогодні під тон: шовкове чорне манто з білим ніжним хутром, що з нього стримить чудесна голівка з фіолетовими квітками очей. Капелюшок не той, що вчора, простіший, але імпозантніший. І

подумати, що ще ж учора ввечері ця така аристократична особа конче хотіла вимазати йому, Наумові Абрамовичу, лисину майонезом і повтикати її зеленню від біфстексів, — "садок розвести". І за це обіцяла йому дати себе поцілувати, куди він захоче. А знизу її лиця були дві гарячі п'яні плямки та уста — дитячі, спухлі, невинні, що вимовляли такі слова, від яких аж корчило, як від тертя пальцем по склу: "ох, набебехка-лася!", "як зацідю в пику", "сто бісів його мамі" й ще гірші.

Правда, і сам Наум Абрамович не той сьогодні, що вчора. Не зовсім навіть той, що раз-у-раз: на ньому нове пальто, новий капелюх, черевики й рукавички. Портфель під пахвою той самий, але тримає його Наум Абрамович теж трохи інакше: злегка випнувши наперед живіт і випроставши плечі з суворою гідністю.

Отже, пані Антонюк, дочці професора історії, загалом пансіон подобається і кімната її більш-менш задовольняє. Що на підлозі не килим, а синювате сукно, що портьєри цегляно-червоного кольору, що покривало на ліжку не зовсім чисте, це, звичайно, варте тонкої гримаски. Але добре, що вікна — на вулицю і невисоко, — на першому поверсі.

Коли ґарсон у сірому хвартусі вносить валізки пані Антонюк і хазяйка разом з ним виходить, Леся швидко скидає своє манто з білим хутром, шпурляє його на ліжко й кидається в фотель.

— Ху! Хай йому біс! Без звички аж отетеріла вся. Дайте цигарку, Фінкеле!

Наум Абрамович мимоволі озирається на двері до коридору, — як почує хто таку мову професорської дочки, то, дійсно, отетеріє (Правда, хто зрозуміє по-українському?). Є ще одні двері до сусідньої кімнати, але там тепер нікого нема, — то його власна друга кімната, що чекає на Гунявого. Але коли Леся буде й надалі так поводитися в себе, як оце тепер, то Гунявому крізь двері все буде чути.

Наум Абрамович подає цигарку й таємничо хитає головою на ті двері.

— А то його буде кімната. Треба вам це мати на увазі. Туди майже все чути, як голосно тут балакати.

— Правда? Ой, це, здається, ґонґ гупає? Значить, на обід уже? Треба підправити ґрим.

Леся швиденько підходить до дзеркала й критично оглядає себе з голови до ніг. Сукня сидить бездоганно. Зачіска важкою, немодною, скульптурною масою налягає на потилицю. Леся злегка прижмурює очі й підносить голову догори. Так добре: підкреслюється поважність. А в той же час постать робиться стрункіша й дві опуклості грудей виразніші. Підфарбувати уста, чи не треба? Не треба на сьогодні.

Ґонґ гуняво й лунко бухкає востаннє й стихає. А Наум Абрамович сидить у фотелі й з заздрістю дивиться на Лесю: і оце чудесне тіло, цю зворушливу голівку цілуватиме, милуватиме якийсь злодій, грабіжник і мерзотник. Отака справедливість життя. Його треба схопити й запроторити на каторгу, а замість того йому готується кімната з сукном на всю підлогу, з гарячою й холодною водою, для нього підбирається красуня-жінка з фіолетовими очима, з устами дівчинки й тілом Венери.

— Ну, Науме Абрамовичу, що ж ви сидите? Скидайте ваше шикарне пальто та ходімте. Нам буде окремий столик? А чекістка де сидить? Далеко від нас?

Наум Абрамович зідхає й помалу роздягається.

— Зараз усе побачите. Ех, ех!

— Чого зідхаєте? У нас кажуть: "Не зідхай! Як нема, то й так нехай!".

— Та нехай, що ж зробиш? Ну, ходімте.

— їдальнею поміж білими столиками з пірамідками серветок упевнено та поважно проходить пані Антонюк у супроводі пана Фінкеля. її з цікавістю, захопленням і критикою проводжають і зустрічають чоловічі та жіночі очі. Але вона ні трішки не цікавиться тією увагою.

Розгорнувши серветку, Леся рівним, байдужим тоном тихо кидає Наумові Абрамовичу:

— Вона вже тут?

Наум Абрамович з такою самою байдужістю поводить очима навскіс від себе.

— За третім столиком. Лицем до нас. Брюнетка. Стрижена. Золотиста сукня.

Леся спочатку дивиться крізь залю, потім спрямовує погляд на брюнетку в золотистій сукні. Дуже бліда. Занадто червоно нафарбовані губи. Фарба з оранжевим тоном. Недобре, не пасує до тону лиця й волосся. Волосся хороше, густе, чорне, з червоним відблиском. Інтелігентне лице. Пасувало б пенсне до цих стомлених, розумних очей. А вся якась млява, зігнута, неначе випустили з неї все повітря.

— Що? Подобається?

— Нічого. Мабуть, темпераментна. Тільки квола якась. Хвора, чи що?

Наум Абрамович ще байдужіше й ледве чутно бурмотить:

— Кокаїністка. Мабуть, сьогодні не нюхала. Побачите іншим разом: вогонь і енергія.

Леся знову скошує очі на брюнетку: яким млявим, вимушеним рухом накладає собі на тарілку їжу, яка миршава в порівнянні з цією дівчиною, що тримає перед нею великий таріль. Тяжко уявити, який може бути вогонь у цьому висмоктаному лиці.

Наум Абрамович на це тільки посміхається.

— Ого! Про неї розповідають такі речі, що Мессаліна засоромилася б. Знаєте, як вона стала чекісткою? Цілком порядна, між іншим, була собі дівчина. Дочка рабина, скінчила гімназію й університет. З медалями скрізь. Ну, та жидівська дитина, як то кажуть, що родиться із скрипкою, а школу кінчає з медалями. Як треба медалі, то мусить мати й медалі. Але цілком хороша собі була дівчина. І нічого більшовицького в неї ніколи не було. Абсолютно!

Наум Абрамович замовкає: підходить дівчина з тарілкою. Коли вона відходить, Наум Абрамович починає їсти, сласно нахиливши голову до тарілки й кумедно, як птиця, повертаючи голову то на одне плече, то на друге. їсть мовчки, довго, приплямкуючи.

— Ну, як же то сталося, Науме Абрамовичу?

— Зараз. Тут таки непогано годують. Що ви скажете на цю закусочку? Га? Симпатична собі? Правда?

— Нічого. Ну, далі.

Наум Абрамович похапцем доїдає й витирає куценькі вусики куточком серветки.

— Я бачу, що ви таки енергійно беретеся до справи. Я це люблю, це по-моєму. Отже, це сталося так.

Фінкель зиркає на сусідні столики й притишеним голосом бурмотить далі:

— Була собі в їхньому місті (не знаю, в якому саме, ну, може, в Лубнях, може, у Вінниці, не має значення) — революція. Революція собі, як революція. Мітингували, голосували, стріляли. Та ви самі добре знаєте. Була українська влада, потім прийшли більшовики. Нічого. Прийшли собі, то й прийшли. Реквізували, націоналізували, розстріляли, все, як слід. Нічого, все добре. Ні рабина, ні Соню, нікого з родини не зачепили. Звичайно, радіти їм не було чого, самі розумієте. Але як рабин, Соня й уся родина сиділи собі нищечком, так їх і не займали. Ну, добре (між іншим, вона поглядає на вас! Не дивіться на неї. Звернула таки увагу!). Ну, добре. Потім переміна декорації, дія третя: більшовики тікають, з'являється добровольча армія. Картина вже інша: націоналізація скасовується, але грабіж удесятеряється. І само собою, в першу чергу жидівський погром. І вже не на релігійному фронті, а просто налетіла зграя диких звірів — і давай грабувати, трощити, стріляти, різати. Бідного рабина з усією родиною спалили живими в повітці, а Соню російська офіцерня забрала до себе в казарму. І ви вже можете собі уявити, що вони там з нею робили! Чотири доби там тримали. Кокаїн у ніс їй забивали, щоб не лежала мертвою, водою відливали, різками пороли. Голою так і жила, одежі не давали.

Леся швидко зиркає на мляву постать у золотистій сукні й знову переводить хмарні, загострені очі просто в лице Фінкелеві.

— Ну, тут знову повернулися більшовики. Офіцери хотіли застрелити її, уже кидали жеребок, кому саме стріляти. Та тут якраз бомбою завалило всю казарму. Офіцерня загинула майже вся, а Соня якимсь чудом урятувалася. Гола вилізла з-під руїн і, як була, побита, понівечена, полетіла в ЧеКа.

Леся рішуче хитає головою.

— Я б так само зробила!

— Хто б так не зробив? Ну, і почала ж вона віддячувати! Ого! Сама, своєю рукою, кажуть, двісті офіцерів розстріляла в підвалах.

— Правильно!

— Ну, а потім, звичайно, коли ти вже чекістка, так стріляй усякого, офіцера й не офіцера. Знаменитістю стала. Білогвардійська офіцерня боялася її більше, ніж усіх більшовицьких генералів.

— Паскуди!

Пані Антонюк забуває всю свою аристократичність: рвучким, розмашистим жестом наливає собі вина й одним духом вихиляє його собі в рот.

Наум Абрамович злякано поводить очима навкруги: лайку, може, і не почули, а як вино п'є аристократка, це напевне всі бачили.

— Обережніше, Ольго Іванівно.

— А, чорт з ним! Я б їх теж живими палила й катувала! Ну, от тобі й аристократка. Вона ще почне тарілки

бити.

— Та більшовики так і робили, Ольго Іванівно, не хвилюйтеся. Самі знаєте. А що вже сама Сонічка виробляла потім, так, кажу вам, навіть у більшовиків слави зажила. Навіть тут, у Парижі про революцію мріє. Страшенно їй хочеться, щоб у Европі була революція. А знаєте, для чого? Щоб не було ні бідних, ні багатих? А якже! Щоб була стрілянина, різня, розстріли. Оце її революція.

— Звідки ви все це знаєте про неї?

Наум Абрамович вибачливо посміхається.

— Ви спитайте мене, про кого я не знаю. Я знаю навіть, що вона в ресторанах ложки та ножі краде.

Ольга Іванівна неймовірно дивиться на Фінкеля.

— Для чого?

— Гм! "Для чого". Вона мені не сповідалася. Але я так думаю, що для порушення принципу приватної власности. От краде собі й тим плює на буржуазну мораль. Нащо їй ложки? Гроші вона має, дай Боже, щоб французький президент мав таку платню, яку вона має. Або така штучка. Є в неї тут у Парижі брат, єдиний урятувався від погрому, бо був саме тоді десь в іншому місті. Так вона з ним живе, як з коханцем. Ну? Спитаєте мене, для чого? Мало їй тих мужчин, що вона їх має круг себе? Ні, це — буржуазна мораль, що не можна мати брата за коханця. От вона її так само нищить, як і з ложками. Що ви хочете?

Знову підходить дівчина з тарілкою, і знову Наум Абрамович заглиблюється в їжу, по-пташиному розглядаючи страву то з одного боку, то з другого.

Леся час від часу пильно поглядає на Соню. І їсть Соня мляво, вимушено, дивлячися кудись в одну точку. Рука біла-біла, тонка, ніжна.

Утершися другим кінчиком серветки, Наум Абрамович береться за роботу й по черзі представляє Лесі тихим голосом усіх мешканців пансіону.

Пансіон — інтернаціональний, як і сам Париж, — французів у ньому три-чотири відсотки. Ну, нехай п'ять! Панівна нація — американці. І

панує, розуміється, американська культура: фокстрот, бокс і доляр. Он той стіл, що за ним сидить ціла компанія жінок і мужчин, — авангард англо-американської окупації. Увечері не треба ходити в кабаре та дансінґ, все є в сальоні пансіону. Часом навіть бокс. Але хазяйка, француженка, насмілюється робити зауваження, що бокс може попсувати їй меблі. Американці ж шанують меблі й усі матеріяльні речі нарівні із своєю Біблією. Тому бокс буває тільки тоді, коли ця компанія вечеряє на Монмартрі й приїжджає додому розважитися.

Он ті двоє циганчат — італійці, вихлюпнуті з Італії фашизмом. Один грає на гітарі й співає фальцетом, неначе жіночим голосом.

Он там троє полячків, — жовтявий, прилизаний панок і дві гнилозубенькі панночки. Панок — наче тількищо вилуплене цуценя, таке зализане й хирляве, але пиха просто лева: подумати собі, воно теж має свою державу, поліцію, жандармів, дипломатів і навіть свої колонії. Це не заважає, одначе, ляшкові служити за американського доляра гідом у публічних домах.

Біля полячків — парочка шведів. Один із них тримає ножик усією рукою, як шаблюку. Солідний, мовчазний і дуже делікатний. Але любить бокс більше за свою жінку.

Леся слухає не дуже уважно. Проте, поводиться вже знову як слід. А коли виходить із їдальні, то навіть злегка гордовито підводить голову й опускає вії на очі.

Та в себе в кімнаті знову розвалюється в фотелі, закурює, струшує попіл просто на підлогу, голосно каже неделікатні слова, регочеться негармонійним сміхом. Ох, краще б, може, було не оселяти її поруч з Гунявим? І взагалі, чи витримає вона на довгий проміжок часу таку трудну для неї ролю?

Прощається з Лесею Наум Абрамович не так уже заспокоєно й задоволено, як зустрівся.

* * *

Ранок рюмсає й рюмсає, як нудьгуюча дитина. Сльози котяться й котяться йому по шибках і не втирається.

З вікна видно тиху вуличку з вузюсеньким тротуарчиком і перлямутровими від старости шибками старезних будиночків. І не подумаєш, що в Парижі, — таким щирим середньовіччям тхне. Ось зараз з'явиться на коні закутий у залізо лицар із списом. Та ба: влітає раптом у поле зору чорна, мокра коробка й, галасуючи, як порося в мішку, просувається під вікнами з важким диханням мотора. Чи не Гунявий уже з залізниці? Ні, проїхала.

Наум Абрамович дивиться на годинник.

— Уже час бути б тут. Може, в інший пансіон повіз його той паршивчик Свистун? От ще холера на мою голову! Мало мені Гунявого, так ще якийсь Свистун коло нього.

Леся притуляє чоло й ніс до холодної шибки (так у дитинстві раз-у-раз робила в гімназії, і з того боку ніс здається роздушеною сливою). Фінкель неприємно свистить носом за спиною, і тепле дихання його часом торкає щоку. Якого біса не ще вже той чекіст!

Раптом з другого боку до ґанку пансіону підкочує червоне, незграбне таксі. Згори видно тільки край переду й дах коробки. Леся швидко відчиняє вікно й обережно висовує голову надвір. Дрібні краплі дощу колють у повіки й схили носа сверблять од них, залізо віконного бальконочика холодно й липко впивається в долоні.

— Що? Приїхав? Він?

Наум Абрамович хвилюється, нетерпеливиться, зазирає через плечі Лесі, потім ширше відчиняє вікно й теж висовує голову.

На тротуарі перед входом стоїть панок у жовтих черевичках і модних коротеньких штанях. Пальто теж коротеньке, дзвоником. Видно гостреньке підборіддя в прищиках. Панок нетерпляче щось каже в розчинені дверці авта, потім сердито повертається і входить у пансіон.

З авта ж спочатку висувається важка шкіряна валізка з людською рукою, потім голова в темному капелюсі і, нарешті, на тротуар вивалюється сама людина. Поставивши валізку до стінки, чоловік починає витягати з авта баґаж. Постать висока, плечиста, більша за Миколу. Каштанова борідка й тупий, важкуватий профіль носа.

Наум Абрамович сильно потискує Лесю за лікоть і схвильованим неприємно-теплим шепотом дихає їй у щоку:

— Впізнаєте? Впізнаєте? Це — він! Я біжу відмовлятися від своєї кімнати. Але як не буде другої вільної для цього Свистуна, то вони можуть виїхати звідси. Ах, ти лишенько! Ну, я зараз повернуся...

Леся, не озираючися, не відриваючи очей від людини внизу, хитає головою. Наум Абрамович вибігає з напруженими й круглими від заклопотаности очима.

Гунявий розплачується з шофером, прихиливши голову до таксометра. Мабуть, мало дав на чай, бо шофер не ховає гроші й щось каже. Так і є: Гунявий хапливо виймає з кишені якусь монету й тикає в руку шоферові. Ага, шофер задоволено здіймає кашкет, — щедрий, видно, додаток. І зараз же рушає.

Тоді Гунявий починає примірятися, щоб забрати всі п'ять валізок одразу. Дві валізки великі, три — малі. Не будь п'ятої, може, і підніс би чотири: дві під пахвами, дві в руках. Але п'яту хоч у зуби бери.

Гунявий мостить їх і в такій комбінації, і в іншій. Ех, п'ята все ж таки заважає. Свистун міг би взяти з собою одну, тоді справа легше пішла б.

Ні, мусить таки залишити на вулиці малі валізки й несе самі великі, пхаючи ногою двері. Мабуть, поставив їх у сінях, бо зараз же виходить і забирає малі валізки, по-краплені вже дощем.

Леся тихо зачиняє вікно й витирає хусткою лице та руки. І зразу ж чує голоси в сусідній кімнаті (і тільки тепер розуміє, як добре чути з однієї кімнати в другу). Жіночий голос і чоловічий теноровий. Тут же часом і голос Наума Абрамовича. А Гунявий, як льокай, перетаскавши валізки, десь там стоїть коло них у передпокої і жде.

Голоси переходять у коридор і зникають. Фінкель, очевидно, теж пішов з ними.

Леся довго сидить у фотелі, підперши голову рукою й задумливо дивлячися у вікно. Дитячі губи перегнулися в гидливу підківку, очі прижмурилися нудно. Беззвучно котяться сльози по шибках, брудносивий клапоть неба у кутку вікна — як велике, старе павутиння. Клацає несподіваними перебоями центральний опал по рурах.

Стук у двері. Вслизує Фінкель. Леся мляво струшує задуму, беручися за роботу:

— Ну? Як там?

Наум Абрамович від задоволення обома руками проводить по лисині, гаряче шепочучи:

— Все, як по нотах! Я так і знав: Свистун узяв собі кращу кімнату на другому кінці коридора. Тут буде він. Записався Василем Михайловичем Кавуненком. Адвокат. Хе! Добренький мені адвокат! Колега, значить. Pas mal! А Свистун — дипломат, політичний діяч. Теж — непогана професія.

Але насамперед, дорогусенька, треба якось розшифрувати, що за стосунки між ними. До чого тут цей "дипломат" шмаркатий?

— Зразу цього, мабуть, не можна буде зробити.

— Ну, що значить "зразу"? Я тільки звертаю увагу. А чого ви така кисленька, голубусю? Після вчорашнього голівка болить, може?

— Не знаю. Так. Нічого, оклигаю.

— Ну, я мушу бігти. Маю ще побачення з Круком. Дочка моя на службу до нього пішла. Так треба подивитися, яке враження зробила на патрона. Коли маєш справу з багатою людиною, то треба рахуватися не тільки з його враженнями, але й з враженнями його пантофлів. Та нічого! Нехай! Будуть і в нас з вами, любуся, пантофлі з враженнями! Правда? Ну, бувайте здоровенькі й бадьорі. Завтра забіжу.

Наум Абрамович ніжно цілує ручку Лесі, важно бере під пахву череватий портфель і виходить з суворою міною.

А Леся знову підпирає щоку рукою й дивиться в вікно. І коли за стіною, в його кімнаті, чути голоси, вона сидить так само, не рухаючися, не повернувши навіть голови у той бік. Один голос — теноровий, овечого тембру, певний у собі й говіркий. Другий — низький, лагідний, маломовний. Коли б прикласти вухо до дверей, то, мабуть, окремі слова можна було б розібрати.

Наче на пожежу, часто й голосно бухкає ґонґ.

Голоси стихають, грюкають двері. Але в кімнаті Гунявого чути рух. Значить, то вийшов тільки Свистун.

Леся неохоче підводиться й підходить до дзеркала. На неї байдуже, нудно дивиться гарне лице з синьо-фіолетовими, як дві ще не зовсім

вистиглі сливи, очима. Рука машинально поправляє одне крило матово-попелястого волосся над ухом, очі злегка примружуються.

Леся зідхає й помалу виходить із кімнати, не випроставшися, не прибравши суворої поважности.

І як тільки відчиняє свої двері, в поле зору потрапляє чоловіча постать біля дверей сусідньої кімнати — Гунявий. Він, пригнувшися, вовтузиться з ключем коло замка. На рип Лесиних дверей Гунявий, не випростовуючися, повертає голову. Але Леся бачить, як у ту ж мить тіло його відразу вирівнюється, як відштовхнуте, в очах з'являється круглість, витріщеність. Видно навіть, як від здивування чи переляку між губами чорніє дужка дірки рота. Зовсім як на кінематографічних афішах.

Леся теж здивовано зиркає на нього. Але тут же злегка підносить голову й нехапливим, поважним кроком іде далі коридором. На повороті до сходів вона озирається й бачить, що Гунявий, — високий, плечистий, — стоїть так само, навіть рука заклякла на ключі, і дивиться їй услід.

У чому річ? Упізнав? Може, десь бачив на Україні? Може, тоді, як тягали по чекістських тюрмах, вона колись балакала з ним та забула, а він запам'ятав? І тепер перелякався, що вона впізнає? Алеж немов би не зовсім такий вираз тієї враженості його (а щоки, дійсно, пухкі, якісь хлопчачі. І така сама борідка!).

Соня вже за своїм столиком. Лесі, коли вона проходить повз неї, видно тільки чорне з червонявим тоном волосся та спину в цегляно-червоній сукні. Але коли сідає за свій столик і, з байдужим виразом повівши поглядом по їдальні, зупиняється на столику Соні, то майже її не впізнає. Нема тієї вчорашньої, зігнутої, блідо-кволої дівчини в жовто-золотистій сукні. Тепер там сидить гарна, з глибокими, темними, оксамитними очима, з легким теплим рум'янцем на лиці... молодша сестра Соні. І сукня не та, і зачіска не та, і рухи інші, і погляд жвавий, і усміх на устах, теж неначе інакше пофарбованих.

Леся від здивування навіть про свій "грим" забуває. Отак, значить, діє кокаїн? Дійсно, варто було б хоч раз перемогти свою огиду й спробувати тоді, як її підмовляли в Будапешті. І це ж Соня так приготувалася для Гунявого!

От якраз і він іде із своїм Свистуном та хазяйкою. Свистун попереду, в жовтих черевиках, у синьому вбранні з короткими холошами, з-під яких видно зелені шкарпетки. Голівка білява, їжачком підстрижена, чоло вузеньке й низеньке, в прищах, носик червоненький, загострений. Ніжками кумедно відкидає набік, ніби дорогу від трави прочищає, жвавенько, цікаво й упевнено поглядає навкруги, неначе він тут усе життя жив, тільки на тиждень виїжджав і оце повернувся.

А той, навпаки, посувається за Свистуном із спущеними очима, рівно витягнений, — видно, стиснений усередині. Високий, щокастий, з проділом на мокро пригладженому волоссі. Убрання на ньому застебнуте на всі ґудзики, якогось зеленкувато-трав'яного кольору.

Хазяйка показує їм їхній столик, — якраз посередині між Лесою та Сонею. Гунявий сідає лицем до Лесі й профілем до Соні. Щось тихо з непорушним лицем каже Свистунові. Свистун недбало хитає голівкою й розкладає серветку на колінах жестом хазяїна.

І з цими пухкими щоками, з дитячими здивованими очима ця людина спокійно приставляла дуло нагана до потилиць людей і вбивала їх сотнями! Он тією самою рукою, що так стиснено бере невинний ножик.

Раптом Леся помічає, що Соня хоче звернути на себе його увагу: навмисне голосно кличе прислугу, зиркає ввесь час то на Гунявого, то на Свистуна, щохвилини пальцями перевіряє зачіску біля вух. І таки досягає свого: мишача голівка Свистуна з настовбурченими вухами починає вже частенько повертатися в бік Соні. Часом він щось шепоче Гунявому, скоса зиркаючи на Соню. Гунявий, стараючися зробити це непомітно, оглядає Соню своїми здивованими очима.

Але кілька разів Леся ловить і на собі погляд Гунявого. Одначе, того виразу, що був біля дверей, уже немає. Тільки очі швидко відлітають убік.

* * *

По обіді, замкнувши двері на ключ, Леся гидливо скидає з себе сукню, шпурляє її на фотель, накидає на себе старенький домашній пеньюар і сердито закурює цигарку. Потім бере книжку, карти, цигарки й лягає на куценьку канапу. Дивні французи: найголовніша мебля в них — ліжко. Канапа в кімнаті готелю — така сама розкіш, як ванна в помешканні. За ванну й канапу ціна підіймається майже вдвоє. І от ця розкіш така куца, що для того, щоб витягти ноги, треба їх покласти на поруччя, задравши вище голови.

Але ні книжка, ні пасьянс не можуть зігнати гидливої й похмурої ґримаски уст і брів Лесі, неначе в роті їй увесь час смак від чогось поганого. Вона зсуває додолу і книжку, і карти, заклада руки за голову й заплющує очі.

У Гунявого в кімнаті чути голоси, все ті самі: голосний овечий і буркотливий низький, нерівне тупотіння ніг, пересування меблів, рип дверців шафи. Потім, нарешті, грюкають двері й затихає, — пішли.

Леся курить цигарку за цигаркою, то зігнувши ноги, то витягши їх, і думає. Потім раптом схоплюється з канапи, хапливо одягається й виходить.

Через чверть години вона вже біжить сходами свого старенького готельчика, пропахлого кислим духом цілого покоління пожильців.

Мик дома. Він у пальті з піднятим коміром (для тепла), сидить за столом і щось працьовито креслить, старанно зігнувши спину й відставивши лікоть.

— Леська?! Що сталося?

Леся весело зриває з себе свій аристократичний капелюх, манто з білим хутром, обіймає здивовано повернену до неї голову Мика з сірими неголеними щоками й розставляє руки як для льоту.

— Дома! К чорту цей манастир! Не хочу!

Мик злякано підводиться, обережно відклавши циркуль.

— Лесю, чекай. Сподіваюся, ти не серйозно?

Леся підбігає до ліжка й задом бухкає в нього, високо піднявши точені ноги в шовкових панчохах тілесного кольору.

— Цілком серйозно! Нудно, як на проповіді. До блювання. Пропасти можна.

Мик, щоб краще зрозуміти цю несподіванку, навіть відгортає комір пальта.

— Чекай, Лесько, чекай. Це щось зовсім... не той... Фінкель же так хвалив тебе. Невже Гунявий так тебе... ошелешив собою?

— А, плювала я на Гунявого! Яка різниця? Нудно! Мик обурено береться в боки.

— Нудно? Ну, подивіться! Та ти збожеволіла, Лесько? Справа мільйонів, справа така, що тут... уся Европа сколихнеться, а їй "нудно"! Дитина ти, чи що?!

— От і дитина. Гидко мені. Розумієш?

— Ну, от! А сама тількищо сказала, що ніякої різниці. Чекіст?

— Ах, до чого тут чекіст! Сказала й кажу, що ніякої різниці нема. Не в тому річ.

— А в чому ж?

Леся мовчить і дивиться в стелю, зібравши над бровами похмурі, гидливі горбики.

— В чому ж річ, Лесю?

Леся помалу повертає до Мика голову.

— Не хочу краденої пошани.

— Краденої пошани?

— Так, краденої пошани.

Мик готовий ще разів із десять повторити ці незрозумілі слова.

— Значить, неморально красти, чи як? Знову те саме? Боже, до чого цупко сидить у жінці цей дух моралі, — ніякою дезинфекцією не викуриш його з неї.

Леся нетерпляче кривиться.

— Ах, та не в моралі річ! Хіба не крала? Будь ласка. І вкраду, і все, що хочеш. А пошани краденої не хочу. От і все. Хочу сама собою бути. Злодійка, то й злодійка. Повія, то й повія. Так мене й беріть. З ким хочеш і як хочеш. А дочкою професора не хочу. І такої мені чистоти не треба!

Мик цілком ошелешений: оце вже зовсім нова комбінація.

— Та що тобі в суті до тієї пошани? Це ж тільки твоя роля. Це — тільки спосіб досягнення мети.

— Ну, а я от якраз цієї ролі не хочу й не можу грати. Мик сідає на ліжко й ніжно, по-товариському обіймає

Лесю за стан.

— Ну, Лесько, це просто соромно. Ій-бо, соромно! Така розумна, така твереза й раптом така... слабкість. Ти не виспалася як слід після вчорашнього, стомлена і в тебе поганий настрій. Ти ж подумай, що ти робиш: ти відпихаєш від нас таку справу, якої ми за все життя більше ніколи не матимемо. Це є те, чого я шукаю стільки років. Та це, може, початок перевороту в усьому світі. Добре, хай ти не віриш у мою ідею. Але подумай про саму себе. Коли вийде справа, ти ж матимеш такі гроші, що за них ти купиш собі все, що схочеш, навіть свою пошану й чистоту, не крадені, а справжнісінькі.

— Куповані?

— Господи! Все на світі купівля. Не один біс, чи ти купила собі пошану так званими "духовими" способами, чи так званими "матеріяльними"? Найчистіша любов — це тільки продукт обміну цінностями. Ну, Лесько, плюнь. Повертайся в пансіон і візьми себе в руки. Що це, справді, за дитячі примхи? От тобі й артистка! Значить, і в кіні ти не брала б таких ролей? Вставай, одягайся і йди. І треба, щоб ти якомога рідше приходила сюди й узагалі бачилася зо мною. Будемо призначати спеціяльні побачення, а порозуміватися в справі треба тільки через Фінкеля. Ну, Лесько? Га?

Леся непорушно дивиться в стелю, про щось понуро думаючи.

— Ну, добре. Тільки сьогодні давай поїдемо на Монмартр і востаннє гульнемо. По-своєму. Самими собою!

Мик вагається: попадеться якийсь чорт із пансіону, побачить, буде плескати язиком.

— Ах, хто там побачить! Візьмемо окремий кабінет. І ще нехай з нами Фінкель і Крук. Справимо мої проводи в манастир. Са уа? їдьмо шукати Фінкеля й Крука! Гайда!

Леся зістрибує з ліжка, хапає манто й бурхливо вдягається. Мик же тільки стягає з кілка свій мокрий капелюх і нерішуче натовкмачує на голову.

— Я саме, бачиш, розробляю тепер схему "Ательє щастя". І хотів би хоч...

— Ах, "Ательє щастя"? Ну, так тим паче! Матимеш ще багато часу, не бійся!

— Ій-Богу, ти просто ніби хвора сьогодні.

— От і хочу видужати. Гайда, гайда!

Але хворість Лесі, видно, така заразна, що і Фінкель, і Крук (що, кінець-кінцем, знаходяться), заражаються нею. Навіть Гарсон, що прислужує їм. Бо така ж кипучість веселощів, така одчайдушність, невгамовність.

— А, ці росіяни! Вони вміють сміятися.

І Гарсон аж головою хитає від заздрости.

Але Леся підбігає до нього, бере кінчиками обох рук за його немолоді щоки й повертає до себе.

— Ми — не росіяни! Чуєте! Ми — українці. Українці! Це така сама різниця, як між бордо та портвейном. Розумієте? На перший раз прощаю вам. А щоб ви твердіше пам'ятали, що я вам сказала, то треба вам випити келех шампанського. Поставте ваші тарілки он туди на столик. Фінкеле, налийте! Прошу, прошу! Мусите випити! Я йду в манастир, і ви повинні випити за мою майбутню святість.

Фінкель блаженно наливає Гарсонові шампанського. Що ви зробите з такою жінкою? Бо головне — цей її непереможний сміх, проти нього ніякий реальний фінансист не може встояти. Та ще ці очі, ці дві пухнасті, довгі, темно-сині щілини з проміннями зморшок від них. Вона сміється самими очима, ця жінка. Від них і Крук — не сонно-важний банкір, а добродушний, кучерявий, товстогубий хлопець. І Мик — не авантюрист, а таки досить симпатичний і розумний чолов'яга. І чекіст піймається, і золото буде, і все буде якнайкраще.

Але як надходить час, коли кінчаються вистави в театрах, Леся рішуче прощається. Годі. Кінець. Через півгодини ворота манастиря повинні зачинитися за нею.

І до цих воріт проводжає її в авті тільки Наум Абрамович.

* * *

От і живе черниця в маленькому манастирі Латинського кварталу. Вранці з портфелем, набитим книжками, вона ходить на лекції та до бібліотеки. І хазяйка пансіону щоранку мусить вовтузитися з цим чудним явищем, — як незручну, ні до чого не придатну меблю, вона ніяк не може примостити його в своїй душі, де всі предмети та явища розміщені звично й нормально. Молода вдова, заможна, з такими очима, з таким бюстом і на тобі: як студент, бігає на лекції. І єдина розвага, що часом увечері

зійде в сальон до своїх земляків. Та навіть танцює дуже рідко й неохоче, більше, щоб відчепитися, як хтось надокучає з проханнями, ніж для приємности.

Хазяйка не знає того, що й сама молода вдова не зовсім розуміє цього незвичного для неї явища. Незвично їй, чудно, тісно. Вся душа її в накрохмаленій дитячій сукенці, — ні сісти вільно, ні лягти, ні побігти. І невідомо, чи потрібне все це: чекістка Соня вже обідає за одним столиком з ними, вже їздить вечорами кудись із Гунявим, танцює з ним у сальоні, щільно притуляючися всім тілом до нього (Дивно: він уміє танцювати всі модерні танці!).

А вона, Леся, тільки ловить на собі його чудні, здиво-вано-злякані погляди. Він ніколи сам не заговорює до неї, а коли вона звертається до нього, шанобливо, як перед начальством, коротко відповідає їй своїм злегка гунявим голосом (Чи не спадкове це в їхній родині, бо навіть прізвище — Гунявий?). З іншими, правда, теж мовчазність, теж не то винуватість, не то приниженість, не то хмарність, але все ж таки часом буває якийсь просвіток і навіть іноді легкий гумор у розмові: очі все такі самі хлопчачі, винуваті та здивовані, а під вусами легкий усміх і досить дотепний жарт серйозним голосом. З нею ж раз-у-раз настільки серйозний-пресерйозний, шанобливо-банальний, стиснено-незграбний, що навіть Свистун здається полегшенням.

Удень у їдальні всі нації, континенти й острови змішуються докупи, а потім розбиваються собі на індивідуальні існування. А ввечері в сальоні існують тільки дві частини плянети: заатлантична і передатлантична. Заатлантична настільки задоволена собою та станом своєї валюти, що не потребує ніяких складних прикрас життя: для найщирі-шого ентузіязму в ногах їй досить щовечора однієї й тієї ж мелодії фокстроту. Тому вона із зрозумілим виразом насмішкуватої вищости поглядає на передатлантичну частину, що в другому кутку намагається всякими способами доповнити таке просте і абсолютне джерело радости, як фокстрот: розповідають, сперечаються, залицяються, навіть деклямують. А бідний італієць із своєю гітарою та солодким фальцетом силкується у

фокстротних павзах співати романси для сеньйори Антонюк. Тоді білорус Загай-кевич, дуже коректно вдягнений і ввічливий, як француз, з розумними й сумовитими очима, підсідає ближче й уважно слухає італійця, скоса поглядаючи на пані Антонюк, — він дуже любить італійську музику.

Коли ж увечері заатлантична частина виїжджає з пансіону, передатлантики почувають себе затишно й вільно, як миші в кухні, з якої кіт утік на любовні втіхи. Вони захоплюють стареньке піяніно, і пані Кузнецова грає на ньому бравурні мелодії. Тоді вже Гунявий (пан Кавуненко) підсідає ближче, нахиляє голову й сидить без руху ввесь час, поки грає Соня. А коли підводить голову, Леся часом бачить, як він злякано обводить очима присутніх, неначе боїться, що хтось підслухав його думки.

Свистун іноді пропонує Гунявому (не просить, а пропонує, вибачливо веселим тоном) розповісти товариству щонебудь із своїх спостережень у Парижі.

— Знаменито розповідає, панове. Із сміху пропасти можна. Розповідайте, Кавуненку.

Але Кавуненко стиснено, ніяково посміхаючися, відмовляється, не зважаючи на те, що Свистун часом аж починає сердитися:

— Ви — дикун! Вам треба випити дві пляшки коньяку? Правда? Я вам кажу, ви зариваєте свій талант. Гуморист, панове, надзвичайний. Ну, заспівайте. Співає теж знаменито. Ну?

Гунявий якось і смішно, і жалюгідно посміхається та принижено мовчить.

Свистун зневажливо знизує плечиками, вибачливо ляскає Гунявого по плечу й дає йому спокій.

І Леся помічає, як Соня уважно-уважно придивляється до них обох. Немов би часом під'юджує Свистуна. І потім Свистун у кімнаті Гунявого задає йому прочуханки за дикунство та невміння поводитися в європейському товаристві.

Лежачи в себе в ліжку в темноті, Леся довго чує овечий, самовпевнений голосок і глухе гуняве бурмотіння у відповідь йому. Що за стосунки між ними? Яке є право в Свистуна так поводитися з цим чоловіком? Невже все це тільки гра Гунявого, як пояснюють Мик та Фінкель? Якось занадто вже хитро, без потреби принизливо. Може, Свистун знає, хто він і шантажує на цьому? Так усе одно така людина, як Гунявий не може допустити з собою такого поводження. Може, це зовсім і не Гунявий?

І хоч це зовсім безпідставна гадка, Лесі чогось хочеться зупинитися на ній. Надто вночі, коли не спиться, коли все затихає в пансіоні й у цю тишу, як на дно скаламученої річки, осідає сміття буденщини і стає прозоро та сумно на душі. Тоді особливо ця гадка здається реальною. І з кожним днем вона неначе все більше й більше оживає, набираючи плоті та руху.

Затишно-затишно згорнувшися під ковдрою, накривши нею навіть голову й зробивши таким чином, як колись у дитинстві, "хатинку", Леся лежить непорушно й починає думати.

Так от: Гунявий — зовсім не Гунявий. Він не чекіст, не вбивця, не злодій. Він і не Кавуненко, а якось інакше зветься. В дійсності він чесний, сміливий, героїчний. Він.., так, він — старий революціонер, із тих, що колись ішли на каторги та розстріли за свої переконання. Він приїхав до Парижу, щоб убити якогось важливого реакціонера. Але для цього йому треба зустрітися з одним своїм товаришем. От він його й шукає. Свистун же... Свистун — шпигун отих реакціонерів, приставлений до нього, щоб слідкувати за кожним його кроком. Він це знає і, щоб обдурити своїх ворогів, прикидається таким із Свистуном.

Він закоханий у неї, в Лесю. А вона — зовсім не вона. Нічого-нічого не було, навіть того року замужем, того чаду кривавого патріотизму, тих розпутних бешкетів з "героєм"-чоловіком. І ні революції, ні того жаху, ні кошмару блуканини, ні Мика, нічого-нічого. От просто вийшла заміж, чоловіка вбито через два тижні на війні, і вона з батьком своїм, професором (таким чистим, прекрасним!) виїхала до Швайцарії ще на початку війни. Там вона прожила в горах увесь час, там поховала свого батенька й звідти переїхала просто сюди, до Парижу. І нічого-нічого вона не знала, не знає, майже незаймана фізично та духово, чиста-чиста тілом і душею, добра, ніжна, розумна, освічена.

І от він закоханий у неї. Він не може, не сміє, не має права виявити свого кохання, бо дав обітницю не кохати, не жити особистими радощами, поки не виконає свого революційного обов'язку. Але сила її правабливости така велика, що все ж таки він любить її, — таємно, з боротьбою, але глибоко, чисто, свято, до смерти. От тому він не сміє говорити з нею, через те ніколи не посміхається їй, тому навмисне стискує себе й навмисне робить себе в очах її незграбним, жалюгідним. Навіть для цього, (ага, от це якраз воно!) навіть для цього терпить цього Свистуна й дозволяє йому принижувати себе, щоб вона не могла покохати його, такого мізерного. І от через що дозволяє собі тільки кидати на неї оці уважні, довгі, благальні погляди!

Але вона прозріває його таємницю. Вона теж його кохає, але не хоче порушувати його обітниці й мовчки страждає та терпить. І обоє, ховаючи одне від одного свою любов, допомагаючи навіть викорінити це почуття, люблять все дужче та дужче.

І гіркий та солодкий сум ніжним болем обгортає Лесю й заколисує її.

Але вранці з'являється Фінкель і скаламучує все сміття знову на поверхню душі.

Винайнятий детектив-француз подав нові інформації про Гунявого. Вчора чекіст знову вранці стояв біля воріт фабрики Сітроена і слідкував за робітниками. По обіді він був на біржі кінематографічних артистів, де товчеться безробітна еміграція, і все когось шукав. А ввечері з Сонькою та Свистуном був у Moulin Rouge, потім в окремому кабінеті.

Ох, ця Сонька! Вона таки підчепить його. Дуже боятися, розуміється, нема чого, бо таких Соньок він мав уже багато, а секрету свого їм не викрив. І поки не знайде свого компаньйона, більшовики не страшні — яка їм рація хапати його тепер? Але хто знає, може, він раптом завтра знайде свого товариша. Що тоді? Слід би мати його на цей момент уже в своїх руках. Ну, як роман з ним? Усе тільки споглядає. Гм, це, розуміється, добре. Хай собі з Сонькою по ресторанах і навіть готелях їздить, це — неважливо. Один такий погляд важливіший за всі готелі. Але... чи не можна б, проте, трошки вже ближче підійти?

Лесі вже чогось неприємно, нудно й досадно слухати Фінкеля.

— Знаєте що, Науме Абрамовичу, давайте ми...

їй хочеться сказати: ... "зовсім не будемо балакати про це", але вона стримує себе.

— ... давайте домовимося: як буде щось нове в мене, я буду вас викликати й розповідати. А то ви витрачаєте час іноді зовсім даремно. Згода?

Наум Абрамович обурюється й ображається.

— Ольго Іванівно! Ви можете сказати про Фінкеля, що він три чверті свого життя витрачає по-ідіотському. Будь ласка. Але сказати, що хоч одна хвилина в присутності ваших очей даремна, це все одно, що сказати, ніби я волію діставати гонорар фальшивими векселями, а не

чистим золотом. Таким ідіотом я ніколи не був. І не буду. Отже, ви дозвольте мені мати цю радість якомога частіше. їх так небагато.

І він її має, цю радість, майже щодня. А Леся вночі, коли в тишу осідає сміття життя, провадить далі:

Так от: він любить її. Але реакціонери довідалися про його намір і підіслали до нього ще одного шпигуна — Соню. Він і про неї знає, хто вона, але вдає, що не догадується, щоб таким способом краще заплутати своїх ворогів. І для того їздить із своїми шпигунами по ресторанах, кафе-шантанах і готелях.

Але що більше він брудниться з цією шпигункою, то чистіша, гарячіша й глибша стає його любов до неї, своєї єдиної. І що далі немов би він відходить від неї, то ближчий стає їй, то любов до нього заповнює всю її істоту. Вся вона пересякнена нею, як сукня, на яку вилито флякон пахощів. Куди б сукню не сховати, вона все пахне пахощами й на все довкола себе випромінює їх.

Ні, любов, як гай весняний, повний духу трав, квіток, цвіту кохання. Хто б не ввійшов у нього, кожного, найсухі-шого, найгидшого, він обіймає й опахає своїм духом, чистим, ніжним, солодко-любовним. Немає в ньому ні добрих, ні злих, ні чистих, ні нечистих. Навіть шпигунок немає.

Але настає день, і знову наносить Фінкель сміття в прибрану по-святочному душу, у весняний, чистий гай.

— Зверніть увагу, дорогусенька: він часто обмацує себе руками трошки нижче грудей. Він це робить уже майже машинально. Там у нього в поясі зашиті папери, і він автоматично перевіряє, чи цілі. Неодмінно зверніть на це увагу!

— Ви помітили, Ольго Іванівно: він страшенно не любить розмов про більшовиків, а надто про ЧеКа. Помітили? Це надзвичайно виразно видно.

Я навмисне часом наштовхую розмову на цю тему. Сонька не уникає, вона сміливо лає більшовиків. Але він навіть не ховає: моментально хмарніє, насуплюється, починає бігати очима й тікає. Ви помітили?

— Між іншим, любусенька, справа наша може скінчитися погано. Ви знаєте: цей негідник може ґиґнути. Одного чудового дня він може відібрати собі життя. Так, так, я теж злякався, коли мені детектив доніс, що Гунявий (мсьє Кавуненко) чогось часто зупиняється на мосту й дивиться у воду. В детектива враження від нього в такі моменти таке, як від людини, що от-от кинеться в річку. Каже, що таке понуре страждання на лиці й у всій постаті, такі рухи, повні туги, що аж страшно. Ну, ви вже так дуже не лякайтеся. Я все ж таки вірю, що й чекістові, який відібрав сотням життя, не так легко відібрати одне життя, коли воно його. Але, видно, і в таких типів бувають муки сумління.

А Лесі виразно пригадується: ранок, Анріетта прибирає кімнату Гунявого. Леся виходить у коридор. І зразу бачить: біля вікна висока постать у жовтій піжамі з блакитними пасочками по ній. їй видно тільки профіль його, хлопчаче, здивоване око. І от це око застигло й непорушно, скляно дивиться в порожнечу. Уста зігнуті підковою, пухлі щоки разом з борідкою відвисли.

Швидко повернувшися на стукіт Лесиних дверей, він страшенно ніяковіє, незграбно вклоняється і йде до своєї кімнати.

І ще: Леся по обіді лежить на канапці, вкрившися пледом і згорнувшися бубликом. Лежить довго, без найменшого гомону й руху. Він часом ходить у себе. І раптом — не то вибух чудного кашлю, не то ридання. Лише на один момент. Може, і справді, то кашель був, але Леся чогось уся завмирає від нього.

— Потім, знаєте що, голубонько... Вибачте, що я втручаюся не в свою компетенцію. Але мені здається, що цей кат не без сентиментальности, не зважаючи на свій зацькований вигляд. Ви помітили, як він любить

музику? А Свистун мені казав, що він так співає українських пісень, що Тутанхамон заплакав би, коли б при ньому заспівав. Так от, я радив би вам колинебудь заспівати, ви ж так знаменито співаєте українських пісень, що, десь, не гірше за нього. На щастя, Сонька не вміє. Бо я знаю типів, що за українські пісні женилися з кафе-шантанними дівчатами. Занадто дорога, на мою думку, ціна за українські пісні, але що ти зробиш з такими людьми.

І знову Леся вночі, коли спить пансіон і ввесь квартал, коли у вікно відсівається сяйво з-над Парижу, затишно-затишно підгортає під себе ноги, робить "хатку" під ковдрою й починає вимітати все сміття з гаю.

І з кожним днем хазяйці пансіону та покоївкам все більше й більше подобається пані Антонюк. Спочатку така поважна, аж сувора була, такою здавалася сухою та замороженою. А тепер, просто на очах міняється, як відтає: така мила, уважна, привітна. Чи забалакати до кого, чи допомогти, чи розважити та потішити. І все з проміністою фіолетовою посмішкою очей, з легесеньким гумором. Отак, як не знаєш добре людини, можеш помилитися.

Та не тільки хазяйка пансіону, але й Наум Абрамович не може надивуватися та намилуватися. Алеж дивіться, яка чудова з неї актриса! Просто впізнати неможливо! Ніколи ж тобі тепер, навіть наодинці з нею, ні одного того брутального слова, що раніше. Курити кинула. Про ресторани та кабаре навіть не згадує. І чи то схудла, чи, навпаки, поповнішала, чи якось уся підібралася, не розбереш, але факт, що стала ще краща, якась ясніша, ніжніша, тепліша. Та до такої міри мистецька гра, що й не розшолопаєш, де гра, а де щирість.

— Дорогусенька, та ви дійсно стаєте свята! У вас хутко закохається ввесь пансіон. Ви дивіться: білорус уже дивиться на вас з таким ніжним сумом, що от-от стане навколішки перед вами при всіх. Італієць уже зовсім "засаха-рився", як конфітура. Шведи очей не зводять, як з ікони. Боже мій, що ви робите, Ольго Іванівно? А мені, ви думаєте, легко? Бодай

тому чекістові було так легко дихати, як мені дозволити навіть дивитися на вас.

Леся лукаво, весняно проміниться пухнастими віями.

— Бо я закохалася в італійця, Науме Абрамовичу! От що! А що він засахарився, так не біда: я його переварю, і буде чудова конфітура.

Наум Абрамович зідхає.

— Швидше б засахарювався Гунявий. Ми б його добре переварили. Та й конфітурка з нього краща була б. Та от тільки він один, знаєте, щось... якось... Гм!.. Неначе він ще більше боїться вас, чи що? Га? Як ви помічаєте?

Але Леся на це не відповідає.

— Все буде добре, Науме Абрамовичу! Побачите. Чи, може, не вірите мені?

Наум Абрамович аж жахається.

— Ольго Іванівно! Дорогусенька! Оце! Та коли вам треба, на ваше розуміння, повісити мене, будь ласка! От таке сказали! Та я вже, знаєте, віллу собі в Отей виглядаю, такий я певний, що він у нас у руках.

— Та не тільки виглядайте, а завдаток уже давайте!

— Можна? Завтра ж даю! Дозвольте за ваші милі слова поцілувати дорогоцінну ручку!

А вночі Леся вільно ходить по гаю і з ніжною тугою чепурить його.

Ніяких мук сумління в нього, розуміється, немає. Ніяких думок про самогубство теж. Він просто страждає від того, що не може, не має права одверто кохати її. Того і, дійсно, немов би ще більш несміливий з нею, того й був той вираз страждання там біля вікна, і те ридання, і стояння на мостах. Але від того ж і любов до музики та співу. Він через те й не ревнує, коли білорус чи італієць вечорами "сахаряться" біля неї. Сам і не підходить ніколи, вдає навіть, що захоплений Сонькою. А що не любить розмов про більшовиків і чекістів, то що ж тут дивного? Та нехай знайде свого товариша, нехай виконає своє завдання, от тоді все-все розв'яжеться.

По обіді білорус Загайкевич зупиняється в дверях їдальні й помалу зі смаком закурює. Як людина ввічлива й м'яка, він делікатно відходить до стіни, щоб не заважати іншим проходити на сходи. Коректно застібнутий на всі ґудзики, з високим комірчиком, з якого гостро випинається кадик, з хрящуватим носом і гарними сумовитими очима, він трохи нагадує євангелічного проповідника.

Коли проходить пані Кузнецова, він делікатно робить кілька зауважень про погоду, про те, що вчора ввечері дощ був перестав і була надія, що сьогодні день буде гарний, а вийшло навпаки. Пані Кузнецова цілком погоджується з його справедливими словами й висловлює надію, що, може, на вечір уже стане трохи краще.

— Будемо сподіватися. Будемо сподіватися. Загайкевич кидає поглядом навколо й стиха додає:

— Через півгодини в кафе дю Пантеон. Прошу точно бути. Так, так, будемо сподіватися, що хоч завтра небо подарує Парижеві посмішку.

Пані Кузнецова охоче поділяє сподівання пана Загай-кевича, потім мило хитає йому головою і йде нагору. А пан Загайкевич уклоняється пані Антонюк, що саме виходить із їдальні, і сумно хитає їй головою:

— І сьогодні дощик! Вчора звечора була надія, що хоч сьогодні, нарешті, небо подарує Парижеві посмішку. Дозвольте запропонувати цигарку?

— О, ні, дякую. Я вже не курю.

— Та так таки серйозно кинули? Навіть по обіді?

— Навіть по обіді.

— О, та й сила ж волі у вас! Абож якась дуже важлива причина. Навіть без компромісів. Ви не любите компромісів?

— Як коли й у чому. Я — не більшовичка. Та ви теж, здається, не великий прихильник їхніх метод?

— Дякувати Богові, такої хвороби не маю. А я, знаєте, ще й сьогодні ввесь час чую мелодії тих чудових пісень, що ви вчора так знаменито співали. До всіх ваших талантів і чар ще й цей. Ви — дуже небезпечна жінка, Ольго Іванівно! Серйозно!

* Ольга Іванівна машинально підносить руку до зачіски й легкими дотиками пучок перевіряє її, а довгий, синій розріз очей так мило, лукаво й по-дитячому випромінює посмішку.

— Невже? Дуже небезпечна?

Коли жінка машинально-заклопотаним жестом перевіряє зачіску, значить, тут є хтось, кому вона хоче подобатися. Але в коридорі, крім Загайкевича, тільки Кавуненко та Свистун. Не їм же вона хоче подобатися?

— Дуже небезпечна, Ольго Іванівно. Більше, ніж ви самі це знаєте. У вас велика не тільки кінетична, але й потенціяльна сила. У вас щодня сюрприз. Не знаєш, чого можна ждати від вас.

Кавуненко в своєму смішному зеленому вбранні, немов з хакі переробленому, опустивши очі, проходить повз Ольгу Іванівну й навіть по вирівняній спині його помітно несміливість і винуватість.

Ольга Іванівна сміється й весело киває Загайкевичеві головою:

— В такому разі я з альтруїзму тікатиму. А то ви вже й так налякані мною. До вечора!

— О, такого страху я не боюся! А ввечері знову буде якийсь сюрприз на зразок пісень?

— Не бійтеся, ніякого!

І знову кивнувши, швидко йде сходами за зеленою, стиснено-витягненою спиною.

А пан Загайкевич проводжає її постать сумовитими, розумними очима й прямує до передпокою. Там він помалу вдягається, підіймає комір і виходить.

Цієї години в кафе дю Пантеон немає майже нікого. Пан Загайкевич замовляє собі чорної кави, знову закурює й зручно вмощується в кутку.

Так, так, і тут, у цій каварні, зміни. Нема вже колишньої банди студентів з їхніми amies, — економіка й сюди дихнула й задула молодий, безпардонний ґвалт і сміх. Закинутою каплицею виглядає бідне кафе. Збідніла французька буржуазія, не може вже видавати синкам своїм на утримання їхніх сезонових коханок.

І нема тієї кошлатої, нечепурної, голодної еміграції, що колись займала ці столики. Перед ними тоді стояли скромненькі склянки з пивом, але в їхніх голодних обличчях, в їхніх брудних, неохайних постаттях було стільки чистоти й віри в своє багатство, якого ніяке шампанське не може дати.

І як, власне, дивно, що він оселився тепер у тому самому пансіоні, що був у ньому перед самою війною. Добре, що й там усе змінилося, від господині до прислуги, а то хто знає, чи не впізнали б його, не зважаючи на зміну й у ньому, починаючи з прізвища та обличчя й кінчаючи... чимсь більшим за вуса й бороду. Тоді він мав крихітну кімнатку на самій горі пансіону, таку низеньку, що міг викручувати з стелі лямпочку, не підставляючи стільця. Тоді він не знав сьогодні, чим заплатить завтра за пансіон і пішки ходив через увесь Париж на реферати та доповіді. Тепер він може оплатити рахунок у першорядному готелі, їздити в автах до найшикарніших ресторанів, театрів і веселих місць. Але, коли б йому хтось у 1913 р. сказав, що він, Петро Долгополов, соціяліст і революціонер з 1903 р., каторжанин, емігрант і член ЦК, буде колись шефом со-ціялістичної жандармерії за кордоном, що буде шпигувати, провокувати, підсилати партійних товаришок і ціною їхнього тіла здобувати потрібні відомості, він або божевільним того назвав би, або побив би йому пику до крови.

Та що це! А коли б якимсь телепатичним способом, відразу, а не помалу та повільно, як воно сталося, та без підготови та звикання, відкрилася йому вся сучасна картина. Кому б він бив пику?

Економіка! Всемогутня владарка, невблаганна душогубка, цинічна розпутниця, брудна зводниця, спокусниця дітей, руїнниця храмів, богів і святинь. От, колишні аскети та схимники повдягалися в шовки та оксамити, розіп'яли на вівтарі цієї Астарти Революцію і, відрізаючи шматками тіло її, торгують нею на всіх торжищах. Колишні мученики за віру позлазили з хрестів своїх, повдягалися в цяцьки влади, розкошів, насильства, лицемірства, в ті самі цяцьки, що за боротьбу проти них так

довго висіли розп'ятими, і, відгодовані, гладкі, брутальні, ліниво, недбало, урядовими голосами повторюють старі псальми.

Економіка! І ціла армія маленьких блюдолизів улесливо товчеться на розпродажу революції, стараючися захопити найвище місце та найсмачніший шматочок.

А він, Петро Долгополов, охоче дурить себе та ловить "ворогів". От тепер ганяється по Европі за одним із маленьких паскудників, щоб видерти в нього один із секретів Астарти. Він хоче обдурити себе, що цим золотом можна буде заткнути пельку Астарті-Економіці й визволити Революцію. Здобути це золото, зробити з нього добрий батіг і вигнати ним із храму всіх тих, що торгують і ганьблять.

Але хто знає, — може, і справді це не так уже й фантастично? Може, його полювання за Гунявим не таке вже безглузде? Хто зна?

Загайкевич виймає годинник. Але в цей момент у дверях з'являється Кузнецова, і він кладе годинника в кишеню, не подивившися на нього.

Кузнецова ставить мокрий парасоль у підставку, розстібає пальто й сідає проти Загайкевича. Під очима в неї руді западини, повіки синюваті, зів'ялі, колір лиця й з-під пудри — сірувато-жовтий. Очі ж байдужі, холодні, мляві. Вона і вітається, і сидить, і чекає, як урядовець на прийнятті в начальства. І Загайкевич через це почуває, що й він сам стає сухіший, жорсткіший, далекий і чужий, як начальство.

— Я вас попросив прийти сюди, щоб поінформувати про деякі деталі та нові обставини...

Кузнецова без ніякого виразу чекає, — деталі, так деталі. В такому стані, як тепер, цій бідоласі все байдуже, вся вона повна чеканням тільки одного моменту, — прийняття порції своєї отрути.

— Деталь такий: Гунявий, видно, дуже любить дітей. Ці його гуляння годинами в Люксембурському саду, виявляється, не ради чекання когось, а ради дітей. Не знаю, чи згодиться вам цей деталь, але майте його на увазі.

Кузнецова мляво зрушує оранжеві губи:

— Добре.

— Потім важливіша обставина: агентура остаточно встановила, що за ним провадиться ще кимсь слідкування. Очевидячки, справа ще комусь відома. Можливо, що якась білогвардійська група. Ми про це довідаємося. Але треба поспішати, товаришко.

— Добре. Але з чим, властиво?

Загайкевич спускає очі на стіл, — вона його вже починає дратувати своєю безживною готовістю на все. Коли б він їй сказав, що треба роздягтися голою серед тротуару й віддавати своє тіло всякому, хто схоче, вона байдуже погодиться.

— Насамперед з перевіркою, чи має він, дійсно, при собі документ.

— Мені здається, що має.

— Так, здається. Всім нам здається. Але це треба знати. В усій цій справі для нас має значення документ, а не цей суб'єкт. І коли при ньому нема, треба довідатися, де він. Як ви гадаєте, ви маєте змогу перевірити?

— Думаю, що маю.

Загайкевич знає, яким способом вона може перевірити, але його чогось сьогодні так дратує цей вигляд співробітниці, що він сухим і жорстко-діловим тоном питає:

— Як саме?

Кузнецова хоче позіхнути, але ковтає позіх, стиснувши щелепи, так що випинаються ґульки.

— Дуже просто: я піду з ним у готель і, коли він роздягнеться, я зможу перевірити.

— Так, ви зможете перевірити, що в нього, дійсно, щось є на тілі, пояс чи торбинка. Але що саме в поясі?

— Я думала, що це вже точно встановлено.

— Ні, не встановлено.

Кузнецова нудно прижмурює одне око, силкуючися думати.

— Коли він засне, я спробую скинути з нього пояс і подивитися. Зробити це?

Загайкевич хмуро мішає ложечкою в склянці. Вона готова все робити, а самій їй байдуже.

— Небезпечно: це може викликати в нього підозріння.

— Так, це може викликати підозріння.

— З другого ж боку, безглуздо витрачати енергію в неперевіреному напрямі.

— Так, дійсно, неприємно.

Загайкевичеві хочеться схопити за плечі й з усієї сили труснути цей згідний на все труп.

— В такому разі, спробуйте, товаришко, зробити все, щоб перевірити. Але будьте якомога обережніші.

— Добре. Я можу йти?

— Ви можете йти.

Кузнецова застібає комір, підводиться, мляво прощається й виходить, несучи парасоль так, що він черкає кінчиком по підлозі.

Загайкевич понуро закурює. Яке ж може бути порівняння з тією, синьоокою, прозоро-чистою? Ота, коли б їй запропонували таке завдання, згоріла б від сорому, захворіла б від образи, або сприйняла б як вияв божевілля таку пропозицію. Чому так? Невже тільки стара буржуазна забобонність, що всю етику жінки, всю честь її містить у сексуальному житті? Так чому ж та, що викинула геть усі ці забобони, що зрівняла свою етику з чоловічою, чому вона така випорожнена? А ота, що не викинула, що береже свою "честь", як святощі, чому вона така бажана й прене-порочно чиста? І чому з цією все згадується той час, коли він висів розіп'ятий на хресті й з вірою, гордістю, з енту-зіязмом пішки бігав через увесь Париж на доповіді? Коли кохання було не "склянкою води", а одним із храмів? Чого це так?

Ех, коли б знайти ці поклади золота! Все ними можна б було вичистити, все повернути й оживити навіть спорохнявілих. А розпутницю, душогубку, бандитку-Економіку зробити любовною, чистою Матір'ю.

Оце мета! І коли випорожнена, безживна Соня тілом своїм допоможе досягти цієї мети, значить, буржуазна "честь" — такий самий абсолют, як

і всі інші, а "неморальність" Соні — велика моральність, безживність же її стане джерелом життя. А ота зо своєю "честю", чистотою та абсолютами так само лишиться однією з порошинок у мурі людської дурости, що його так безумно-важко руйнувати. І слава бідній, вимученій Соні!

Загайкевич енергійно підводиться, розплачується і, коректний, застібнутий на всі ґудзики, подібний до пастора в цивільному одязі, нехапливо та твердо виходить із каварні.

* * *

У кабінеті пана директора все таке поважне, акуратне, затишне. Навіть гомону вулиці не чути, наче не в банку, не в кварталі Великих бульварів, а десь у віллі за містом. І навіть стрикотання панни Ніни на машинці — неначе коник у траві. І сама вона із своїми підсмаженими, тугими щічками, з діловитими (такими надзвичайно-діловитими) та дитячими очима — як молодесенький кущик нерозквітлої троянди. Квіти на ньому ще тугенькі, напружені, страшенно-діловиті й зворушливі.

От тільки в душі пана директора нема ні затишку, ні порядку, ні спокою. І головним чином через смішне, дурне питання: що мають значити ці довгі погляди Ніни? Просто собі "проба пера" вісімнадцятилітньої дівчини, випробовування своєї сили над поважним мужчиною, що знається на жінках і має їх "цілі гареми"?

Чи от собі легесенький, звичний флірт панночки, що фліртує з усяким так само просто й майже механічно, як пудрить собі носа? Так чого ж, коли наодинці з ним, то погляд її майже ніколи не зустрічається з його поглядом? Чого, коли часом це трапиться, коли ці сірі з темним обідком очі неначе спіймаються з його поглядом, чого вони так здивовано, благально випручуються? І чого після того тугі, підсмажені щоки заливаються гарячою, виразною фарбою? Невинність, недосвідченість?

Алеж вона щовечора ганяє по всіх дансінґах Парижу із своїми кавалерами, по всіх ревю та кабаре з голими жінками, з голими словами та голими жестами буває? Яка ж тут у біса невинність збережеться?

Чи просто розумна, жидівська дитина старається подобатися панові директорові? І чи накрав він у когось грошей, чи не накрав, що їй до того, коли їй платня справно виплачується. Та й чи важливе це для сучасної дівчини, що живе дансінґами, кінематографом, мільйоновими гонорарами своїх екранових героїв, що палає лицем від суконь та брилянтів своєї кафе-шантанної діви? І чи хоч на момент вона задумалася б, коли б з нею хотів оженитися якийсь власник мільйонів та брилянтів, накрадених і награбованих? Та що оженитися! Коли б їй просто за її тіло дали гарне помешкання, сукні, авто та місячну суму на дрібні видатки?

Але чого ж тоді це благання в очах і палання лиця? Звичайно, найкраще все це можна було б розгадати дуже простим способом: одного вечора запросити Ніночку з собою до театру, а потім повезти повечеряти в окремий кабінет. Дві-три склянки шампанського скажуть краще за всяку ворожку.

Але Крукові чогось не хочеться вживати цього способу. Чогось йому стає нудно й порожньо від самої думки про наслідки.

А тим часом як же розгадати цю загадку? От і сьогодні вона така діловита, заклопотана, наче й не вона вчора з захопленням і чудесним грудним сміхом розповідала, як її подруга виграла на перегонах десять тисяч франків через те, що неправильно підслухала ім'я коня. І ось тепер так уважно кидає в нього поглядами, бачачи, що він чогось заклопотаний і похмурий. І носика не сміє попудрити. І голосок такий стриманий і притишений.

— А цього листа, Прокопе Панасовичу, теж з двома копіями писати?

Ніби в цих копіях і є вся причина похмурости Прокопа Панасовича. Ні, тут, розуміється, вся справа в страху за свою посаду. Патрон чогось невдоволений. Може, нею?

Та й звідки в якогось Фінкеля, що за гроші готовий на тисячу крадежів у будь-якого уряду, може взятися дочка свята та божа? І напевно вона так само, як і її батько, знає, що він, Крук, "накрав грошей в уряду" і на ці гроші поставив з американцями цей банк. І от же поглядає довгими поглядами, кокетує, червоніє. А коли б він зробив ще більші злочинства й поставив іще двадцять банків, вона б іще з більшою пошаною ставилася б до нього й ще "загадковіше" впивалася б у нього поглядами.

Раптом Крукові приходить до голови цікава думка. Ану, перевірити!

— Ніно Наумівно, ми відіслали листа Кушніренкові? Ніна швидко повертає стрижену, темну голівку й на

момент пригадливо хмурить брівки.

— Відіслали, Прокопе Панасовичу.

— Умгу!.. Шкода. Таким типам навіть відповідати не слід: злодій. На кілька десятків тисяч долярів обікрав уряд, будучи послом. А тепер забиває баки тим, що всім жаліється, як він бідує, і навмисне старцює скрізь, щоб повірили в його невинність.

Ніна з чудною увагою й неначе аж трошки злякано дивиться на нього. Ніби вражена: адже сам такий самий злодій, а так каже про іншого.

— Чи ви, як суворо ділова людина, тримаєтеся іншої думки: справа є справа й треба відповідати всякому? Га?

— Я не знаю. Справи в нього, здається, ніякої не було. Він тільки хотів позичити у вас грошей.

— Так, значить, ви гадаєте, що не слід було йому відповідати?

Дівча явно в замішанні: сказати "не слід" — це сказати, що й з ним, Круком і патроном, не слід балакати. Сказати "слід" — це сказати, що для неї що злодій, що порядна людина — однаково.

Але дівча з характером: сердито хмурить брови й твердо дивиться в очі.

— Я не можу за вас вирішувати, Прокопе Панасовичу. І я не знаю цієї людини.

І така вся туга, тверда. Тугі ніжки, тугі руки, туга молода шия, тугий погляд. Ні, в цієї щось є своє.

— Ну, добре. А коли б ви знали напевне, що він — злодій, і він до вас звернувся б, що б ви зробили? Відповіли б?

— Не знаю. Мабуть, відповіла б.

— А як саме?

— Якнебудь. Так, як ви відповіли.

Ні, видно, про нього нічого не знає. Не може ж вона сказати, що зробила б так само, як той, що сам украв.

— Ну, а якби цей чоловік познайомився з вами й запросив вас до театру з собою, пішли б?

Ніна здивовано дивиться на нього.

— Я щось не так зробила, Прокопе Панасовичу? Ви, будь ласка, скажіть мені просто й одверто, коли ви чимсь невдоволені.

Крук сміється й дивиться на годинник.

— Я вами дуже вдоволений, Ніно Наумівно. А цю розмову я завів просто для того, щоб трошечки вас розважити. А то ви вже занадто старанно сьогодні працюєте. Ще виснажитеся в мене на роботі так, що ваш наречений відмовиться взяти вас за жінку.

— Мій наречений?!!

Вище підняти брови на чоло ніяк уже неможливо.

— Звідки ви його взяли?! Хто? Крук теж невинно дивується.

— У вас нема нареченого?

Ніна весело, по-дитячому сміється.

— Оце мені подобається! Навіщо він мені здався?

— Ну, як же навіщо: кохання.

О, тут дівча почуває себе цілком у своїй стихії, як рибка, випущена у воду. Голівкою стріпнула, як хвостиком, і попливла легко, вільно, лукаво.

— А хіба конче треба зараз же мати за нареченого того, кого кохаєш?

— А як же інакше? Це ж неморально: кохатися без благословення тата, мами та громадської опінії.

Ніна весело-зневажливо й незалежно скидує хвостиком.

— Ффа! Це — моя особиста справа й нікого не торкається.

У Крука чогось легесенько й ніжно мре серце.

— От така річ? А як же він до цього ставиться?

— Хто "він"?

Ой, слизька, гнучка рибочка, так просто не спіймаєш. Який невинний і лукавий, і готовий до гри вигляд!

— Ну, хто! Той, що ви його кохаєте.

— А хіба я сказала, що кохаю?

— Розуміється, сказали.

— Не пам'ятаю.

— От тобі й маєш. А я пам'ятаю.

І Крук пильним поглядом натискає на очі Ніни. Ніна замовкає й відвертається до машинки. Зрозуміла! А внизу щоки загорівся молодий ніжний рум'янець.

Крукові незвично б'ється серце. Він знову дивиться на годинник. Ех, зараз мають бути Фінкель і Терниченко, — треба відпустити Нінусю.

— Ніно Наумівно, на мій жаль і на вашу радість, я мушу вас відпустити на півгодини раніше, зараз тут у мене має бути невеличке, але важливе засідання.

Ніна зовсім не виявляє особливої радости.

— І листа не треба докінчувати?

— Докінчимо завтра. Користуйтеся випадком і подякуйте мені.

Ніна злегка знизує плечима: нема за що дякувати.

— Ви, здається, невдоволені? Ах, так: він має зустріти вас тільки через півгодини. Бідненька справді, що ж вам тепер робити ці півгодини?

Ніна серйозно зиркає на Крука, акуратно, мовчки складає папери й прощається з паном директором.

— Може, йому можна потелефонувати, щоб він раніше вийшов? Будь ласка, ось телефон.

— Нічого, я потелефоную йому з поштового бюра, там зручніше.

— А! Тим краще.

Ніна шанобливо вклоняється панові директорові й виходить із кабінету. І ніжки так туго, твердо, впевнено ступають по м'якому килимі.

Крук обома руками задумливо кучерявить волосся на скронях. Чого ж вона немов розсердилася? А, може, так справді й є, що в неї тільки через півгодини побачення з ним? А чого ж тоді цей рум'янець і таке мовчання на його погляд?

Що воно за дівчина? Любить убрання, шовкові панчохи, авта, дорогоцінності. Танцювати готова на конкурс, без спочинку. Про всякі пікантні історії, хто чий коханець, хто чия утриманка, розповідає з легкістю та невимушеністю досвідченої куртизанки. Знає три європейські мови, літературу цих мов, у курсі останнього крику в малярстві, музиці, театрі й навіть теософії. А сама від погляду губиться й горить зовсім дитячими щоками.

А коли так горить, значить, що він для неї не якийсь собі директор і не злодій. "І може, там, дома якось по-своєму мріє про нього й малює його собі добрим, чесним, гідним її дівочих мрій?

Крукові стає сумно, затишно й зворушливо на душі. От, узяти б та ліквідувати банк, лишити собі тисяч сто, решту всю віддати на громадські справи й покінчити раз на все з цим "крадежем". Та купити собі клапоть землі з хатиною й оселитися на ній з якоюсь молодою жінкою. Ну, хоча б з Ніною, наприклад.

Гм! З Ніною? З її любов'ю до шовкових панчіх, дан-сінґів, каварень, кіна та на хутір, на город?

У двері стукають. Крук нашвидку пригладжує волосся, бере в руки перо й підсуває якийсь папір.

— Ввійдіть!

Фінкель і Терниченко. Крук киває їм головою.

— Сідайте, панове. Через хвилиночку я до ваших послуг.

І з заклопотано-важливим, заглибленим виглядом пише: "Нінуся, Нінусенька, Нінунь..."

Фінкель і Терниченко, стараючися не гомоніти, сідають у глибокі, шкіряні фотелі, подібні до великих макітер на ніжках з відрізаними боками.

Крук ставить точку, перечитує, ховає папір до столу й неквапливо підходить до гостей. Справи, видно, нічогенькі в нього, бо в очах той самий блиск і жвавість, коли краде, або з жінками діло має.

— Ну, панове, що сьогодні новенького? Особливого нічого нового. Сонька-чекістка вже рішуче

атакує Гунявого. Не накокаїнившися, уже й не з'являється навіть до сніданку. Але страшного в цьому мало, можна цілком покластися на самого Гунявого. Ольга ж Іванівна вище над усяку критику. Тонкий психологічний підхід, майстерність роботи надзвичайна. Гунявий побожно впадає перед нею й досить Ользі Іванівні виявити до нього трошки особливої уваги, — кінець, пропала людина, бери її з усіма бебехами.

— Так треба брати, панове! Чого ж марудитися? Фінкель сумно посміхається.

— Ну, та що буде? Хто ж нам тоді знайде його товариша? Ні, з цього боку справа цілком підготована й покищо чіпати нічого не треба. Тут уже довіримося цілком Ользі Іванівні, вона не випустить. А от з другого боку справа не підготована зовсім, це так.

Терниченко мовчки, згідно хитає головою.

— А саме?

Тут Фінкель передає слово шановному Миколі Олексійовичу, як ініціяторові ідеї.

Микола Олексійович ясно й скляно посміхається до Крука й починає викладати свою ідею. Треба переносити справу на ширший терен. Треба вже зацікавлювати нею фінансові й навіть політичні європейські та американські кола. Поклади золота — майже в центрі Европи, це не жарт. Хто захопить їх у руки, той стане, може, володарем усього світу, в залежності від багатства покладів. Нехай сама справа спочатку здається фантастичною. Це не має великої ваги. Кілька шансів на реальність, тільки кілька із ста, вже примусять розумних людей ризикнути. Доказів же на реальність цих кількох шансів є досить і в цей момент. Отже, треба їх пустити в рух, щоб саму справу посунути швидшим темпом.

Насамперед, швидше відшукати спільника Гунявого. Уявити собі, що справою зацікавляться французькі, німецькі чи англійські, чи якінебудь інші європейські політичні чинники. Хіба вони не зможуть у сто разів швидше розшукати того товариша Гунявого, вживши для цього свого поліційного апарату? Можна поручитися головою, що через місяць, не викликавши жадного підозріння в обох спільників, вони їх зведуть докупи. А тоді, розуміється, навіть, у крайньому разі, і без допомоги Ольги Іванівни можна заволодіти їхніми паперами, заховавши обох так, щоб і не нявкнули ніде. Розуміється, такий спосіб заволо-діння паперами — невигідний для їхнього товариства. Треба, щоб ці папери були в руках цього товариства і щоб воно могло диктувати умови всім європейським чинникам.

Коли буде закладене якесь акційне товариство, то більшість акцій у ньому повинна належати цьому товариству.

Може виникнути ще багато всяких інших питань, але головне покищо зацікавити європейські державні чинники.

Крук слухає уважно, часом задумливо дивлячися поперед себе пукатими очима. Фінкель, мрійно, ніжно підвівши лице догори, блукає поглядом по стелі. Тільки часом спустить його на лице Крука і перевірить: ні, не сонні очі, розуміють справу, — при жінці й золоті Крук не спить, ні.

Але тут трапилося щось таке чудне й неймовірне, що Наума Абрамовича, як в електричному фотелі, підкидає й вирівнює всього.

Крук, трохи ввесь згорбившися, опускає очі собі на сплетені пальці рук, покладених на борти фотеля й тихим, роздумливим голосом каже:

— Значить, золото, властиво, дісталося б отим європейським чинникам і нам трьом. Тобто, ми обікрали б українську державу.

Навіть Терниченко на мить тетеріє і в його скляному рівному блиску тінь непорозуміння й замішання.

— Тобто як, обікрали?

— Та так, цілком просто. Золото належить Україні. А ми хочемо передати його чужим державам.

Та що це: недоречний, незграбний жарт, чи, власне, якого біса? Ні, здається, не жартує: якась чудна тихість, задума в очах. І разом блиск такий, як буває, коли краде або за жінкою упадає. Що за чортовиння?!

Терниченко, нарешті, з усміхом знизує плечима:

— Наскільки я розумію, вас, здається, цікавлять слова? Ну, хай буде: обкрадаємо. Та що з того? Ви не хочете обкрадати, чи як треба розуміти ваші запитання?

Наум Абрамович, одначе, не може згодитися на таку кваліфікацію справи.

— Дозвольте, дозвольте, Миколо Олексійовичу! Я протестую! І як юрист, і як людина, і як український підданий. З якої речі "обкрадаємо"? Ніякого крадежу немає. Ми хочемо експлуатувати знайдене багатство

землі. Коли хтось на своїй землі знаходить поклади вугілля й починає його експлуатувати, хоча б з чужинцями разом, це не значить, що він обкрадає державу. Добра мені штука! Земля не нам належить, скажете? Добре. Так оренда, концесія належить нам? Ні? І право експлуатації теж, сподіваюся, належить нам? Так до чого ж тут крадіж, я не розумію? Що європейські держави? А більшовики самі не віддають різні багатства європейським державам в експлуатацію? І взагалі я просто не розумію, Прокопе Панасовичу: що сталося?! Чи ви перший день знайомі з цією справою, чи це нова думка для вас ці концесії? Що таке?

Прокіп Панасович чудно посміхається своїми негритянськими губами і так само з якоюсь ідіотською задумою дивиться кудись убік. І неуважно, роздумливо каже:

— Так, розуміється. Формально, юридично, розуміється, тут нічого такого нема. Але в суті... морально... крадіж.

Наум Абрамович увесь червоніє, так що вилиці стають аж бурякового кольору, а очі робляться ще кругліші та пукатіші.

— Прокопе Панасовичу! Фінкелеві можна закинути все, що хочете, тільки не крадіж! Я протестую! Я протестую!

Терниченко відкидається на спинку фотеля й закладає ногу на ногу. Він цілком спокійний, і очі його знову чисті, ясні, скляні.

— Чекайте, Науме Абрамовичу, не хвилюйтеся. Слова абсолютно нічого не визначають. Крадіж, грабіж, це — дитячі слова. Я хочу знати, чого хоче Прокіп Панасович. Передати цю справу українській державі? Тобто більшовикам? Так їм нема чого передавати, вони самі полюють за нею. Значить, нам треба тільки самим відмовитися? Так? Ви цього хочете?

Крук не відповідає й усе дивиться на свої руки з чудним усміхом. Фінкель нервово совається по фотелі то в один куток, то в другий і ввесь час знизує плечима.

— Ну, що ж, Прокопе Панасовичу, відповідайте. Питання рішуче. Від вашої відповіді залежить, бути чи не бути справі.

Прокіп Панасович усе ж таки не відповідає.

— Раптом у сусідній кімнаті чути дзвінок телефона. Наум Абрамович умить щось злякано згадує.

— Ой, вибачте, панове, я мушу потелефонувати! Прокопе Панасовичу, можна скористатися вашим телефоном? Дочка чекає там на вулиці. Прохала зараз же потелефонувати її кавалерові, щоб зустрів її. Вона в нас, вибачте, принцеса, без проводиря не може сама додому їхати.

Прокіп Панасович швидко відводить голову, чудно впивається очима в Наума Абрамовича, неначе той сказав йому щось надзвичайне й ніби від цього зразу якось увесь міняється: задума та ідіотський усміх зникають з лиця, все тіло набирає жорсткосте. Він різко дає дозвіл і просить говорити коротше, бо треба рішати справу.

Фінкель хапливо біжить до телефона, аж дрібненьким перебором ніг виявляючи свою ніяковість та досаду на дочку. Як навмисне, ще довго не може добитися сполучення й нарешті сердито кричить в апарат:

— Мосьє Куп'янський? А, нарешті! Доброго здоров'я! Ніна вас просить негайно приїхати до банку, вона на вас чекає на вулиці... Так, так, на вулиці. Ах, дайте мені спокій! Швидше! Бувайте здорові!

Фінкель сердито й винувато повертається на своє місце.

— Ради Бога, вибачте! Нінка із своїми примхами просто в печінках мені сидить. Сама не могла потелефонувати. Конче, щоб я...

Крук прокашлюється, ніби готуючися до промови. Вигляд у нього вже зовсім інший: сонно-важливий, скупчений.

— Так от, панове, провадьмо далі наше засідання. І дозвольте мені пояснити мою заувагу про крадіж. Я зробив її навмисне, щоб виразно поставити перед собою й вами це питання, щоб потім не було знову ніяких леґенд про крадіж і таке інше. Ваші заперечення та пояснення певною мірою задовольнили мене, і ми можемо обмірковувати далі.

Фінкель радісно б'є обома руками по шкіряних поруч-чях фотеля.

— Оце інша мова! Мова справжньої ділової людини та фінансиста! Алеж і дипломат ви, Прокопе Панасовичу, хай вам усячина, аж збентежили мене!

Терниченко, одначе, пильно вдивляється в Крука, немов вишукуючи причину раптової зміни, щоб знати, чи вірити в її силу, чи ні.

І обмірковування провадиться далі вже без перерв. Крук — задумливий, але іншою, сонно-важливою задумою, і на все згідний. Спочатку притягти тільки французів? Добре. Доручити перші кроки Миколі Олексійовичу? Добре. Видати на пристойний одяг йому потрібну суму грошей. Добре.

Але, коли Терниченко з Фінкелем виходять із банку, Терниченко ніжно бере Фінкеля під руку й нахиляє до нього лице.

— Знаєте, Фінкелю, мені все ж таки не подобається поводження Крука. Ви розумієте, в чому тут річ? Для чого він таку "дипломатію" про крадіж розвів?

— Ай, ідіот! Йому хотілося показати нам, який він чесний і моральний. Йому завжди хочеться переконати всіх, що він не вкрав гроші в уряду. Наче всі дурніші за нього.

Терниченко хитро посміхається.

— Ні, Науме Абрамовичу, тут справа серйозніша. Він не такий дурний та простенький. Наплювати йому на мораль. Він просто хотів помацати нас, чи не думає хто з нас продати справу більшовикам.

Фінкель аж зупиняється й дивиться в лице Терниченкові.

— Ви гадаєте?!

— Я певен. А це йому потрібне для того, що він сам має цю думку.

Фінкель з сумнівом стягає губи як кисет і рушає далі, покрутивши головою.

— Ні, цього я вже не припускаю. Це — занадто.

— А я вам кажу, що це так! Чого раптом ця несподівана безглузда розмова? Невже ви можете хоч на хвилинку припустити, що Крук (подумайте: Крук!) може відмовитися через "моральний бік справи" від золота? Ха! А в такій постановці для нього одна консеквенція: відмовитися й бути собі "моральним", тобто розв'язати собі руки з нами. Розумієте?

Фінкель знову зупиняється й навіть стає під стіну будинку.

— Чекайте. Так для чого ж йому треба було заводити з нами цю розмову, коли він і має таку думку? Щоб викликати в нас підозріння?

— Я вам кажу, щоб прозондувати, чи хтось із нас не перехопив його думки. А коли побачив, що нема, він нас заспокоїв і тепер собі робитиме те, що йому вигідніше.

Фінкель роздумливо і з сумнівол покручує головою: щось воно занадто заплутане виходить, це пояснення. Розуміється, ця несподівана зміна настрою, це його пояснення — досить підозрілі, але щоб отаке, це вже занадто.

— Ну, в кожному разі, Науме Абрамовичу, я пропоную от що: коли ми здобудемо документи, не давати їх у руки Крукові. Хай спробує без документів зрадити, якщо він, дійсно, має такі наміри. Чорта з два!

Наум Абрамович заклопотано згоджується й зідхає: ох, трудно-трудно чоловікові заробляти собі шматок хліба та ще з маслом!

* * *

В сальоні тихо, затишно, немає галасу, не деренчать люстра від тупоту заатлантичних ніг. У "тропічному" куточку за поруділими косами старенької пальми, на вузлуватій, подагричній канапі влаштувалися пані Антонюк, білорус Загайкевич та італієць з гітарою.

Недалечко від них пані Кузнецова грає в шахи із шведом (другий швед пильно слідкує за грою).

На своєму звичайному місці в куточку під лямпою енергійно щось вишиває пані Сарро. Вона може це робити й у своїй кімнаті, але щовечора сходить до сальону, навіть тоді, як заатлантики бушують у чарлстоні. Не дивлячися ні на кого, нічого, здається, не чуючи, вона все щось вишиває.

Італієць, перебираючи стиха струни, розповідає про свою мандрівку по Африці. Французька вимова його чудна, солодка й занадто багато в ній "з" та "е". Пані Антонюк, одначе, слухає його з захопленням,

відбиваючи на своєму лиці кожний наголос і кожну зміну ситуації. І очі часом мружаться в таку пухнасту, сміхотливу щілину, що Загай-кевичеві стає заздрісно. Взагалі, італієць — несерйозний суперник, — з його чорними, покришеними зубами, раз-у-раз мокрими губами й солодкістю у занадто гарних "південних" очах. А все ж таки досадно, що сидить отут і не дає як слід спочити в ясності та чистоті цих пухнастих очей.

Та проте чогось Ольга Іванівна все зиркає та зиркає на вхідні двері. Жде когось? Але, здається, нема кого ждати. Не Свистуна ж чи Кавуненка, що й на вечері сьогодні не були. Чи, може, того свого Фінкеля? Чи просто так собі?

Загайкевичеві сьогодні чогось журно й тужно. Властиво, йому слід було б виїхати з цього пансіону. Соня й сама доглянула б за Гунявим. А то ці настрої від присутности Ольги Іванівни зовсім не личать йому. Та й самі ці настрої, очевидячки, тільки через те, що він живе в цьому пансіоні, вони — просто відживлені мертвяки тих часів. Переїде звідси й усе зникне. А мертвяків ніколи не треба оживляти, навіть на часинку, бо вони тільки безладно, жалюгідними непотребами товчуться в сучасному, а людина спотикається об них.

Загайкевич тихо підводиться й переходить до шахістів. Але йому зараз же стає так порожньо та нудно й так виразно стає чути, що він себе відірвав від чогось теплого, рідного й любого, що він похиляє голову й стоїть так довго в глибокій задумі за стільцем Соні. Чим же йому, властиво, така люба та рідна та жінка? Красою? Та хіба він не мав чи не може мати скільки-хоч кращих за неї? В чому ж тут принада ця, що аж болем стоїть у грудях? В чому може бути рідність із цією буржуазною інтелігенткою, чужою до всього його життя? Мертвяки! Вони тягнуть до тієї "чистоти", до наївної віри в "честь", "кохання", що аж світяться з фіолетових очей цієї невинної буржуа-зочки.

Загайкевич з усміхом підводить голову, знову підходить до свого місця й сідає по другий бік Лесі. Ольга Іванівна тепло й привітно киває йому головою. Задоволена, що повернувся? Ні, її все ж таки гріх називати

буржуазочкою. Вона — один із тих мертвяків, дорогих та любих, що колись жили в тому самому пансіоні й наївно малювали собі соціялізм "за образом і подобієм своїм". Вона ж зве себе СОЦІАЛІСТКОЮ, чого ж більше вимагати? І хто знає, що для соціялізму має більше ваги: наївність "чистоти" чи тверезість реальности?

Раптом двері до сальону розчиняються і вбігає Свистун. Швидко та щільно зачинивши за собою двері, він навшпиньках вибігає на середину кімнати й підносить обидві коротенькі ручки догори. Жовта щіточка волосся прим'ялася збоку від капелюха, прищики страшенно червоні й горять, аж блискають, як зорі, а тоненькі губки чогось спухлі.

— Увага! Ради Бога! Я вам наготовив чудовий номер на сьогодні!

Його криваві прищики, підведені догори ручки, вся гостренька пичка, — все в такому загадковому піднятті, що всі затихають, замовкають і чекають.

Свистун похапцем озирається на двері й свистливим шепотом кидає то до одної групи то до другої:

— Зараз тут буде пан Кавуненко! Не звертайте на нього ніякої особливої уваги. Чуєте: ніякої особливої уваги! Ні про що не питайте, тільки подавайте репліки та хваліть.

Пані Кузнецова кидає уважний погляд на дошку з шахами і зараз же знову наводить очі на маленького схвильованого чоловічка.

— Але в чому ж річ? Ви скажіть, щоб ми могли орієнтуватися.

Свистун увесь пригинається і таємниче-радісно шипить:

— Пан Кавуненко — п'яний! Розумієте? Надзвичайно п'яний. Сам випив цілу пляшку коньяку й масу ще всякої всячини!

— О!

— Ні, ні, ви не бійтесь, не бійтесь! Я вам ручусь. Можете вже покластися на мене. Він — тихий та лагідний і ніяких бешкетів. Абсолютно. Тут уже я Гарантую. Але він — як сновида. Розумієте? І його не можна будити. Він — цілком інший. Побачите самі. Номер буде чудовий, я вам кажу! Тільки, ради Бога, ніякого дивування, все наче так і слід. Так, він зараз увійде! Він там роздягається.

Загайкевич бачить, що Ольга Іванівна чогось почервоніла всією шиєю і низом лиця, як деякі люди, що почувають тяжку образу або сором. Справді, вести мертво п'яну людину до сальону, це вже з боку цього фертика занадто безцеремонна річ. Та й сам він, очевидячки, п'яний.

— Може б, ви хотіли піти звідси, Ольго Іванівно? Ольга Іванівна живо, нашвидку обертається до нього.

— О, ні! Я хочу побути тут. Це — цікаво. В мене...

Але двері знову розчиняються, Свистун прикушує губу, моргає до всіх і з байдужим, недбалим виглядом, засунувши руки в кишені, схиляє голову на плече.

Входить пан Кавуненко. Насамперед, ніякого розгардіяшу в зовнішньому вигляді, — навіть проділ на волоссі той самий акуратний, борідка зачісана, одежа скрізь застебнута як слід. У ході ніякої непевности чи похитування. Навпаки, немов би більше певности, твердости в ногах і гнучкости та вільности в тілі. Навіть немов би якийсь плавкий ритм, ґрація в рухах. Він привітно, стримано-ґалянтно і все з тією самою, незвичною для нього легкістю та вільністю вклоняється всім. Тієї стисненої вирівняности, того ніби боком просування раз-у-раз попід стінами, нема й сліду.

І от з цього найбільше видно, що, дійсно, з ним сталося щось надзвичайне. Та ще з очей: вони не такі здивовані та круглі, як звичайно, а довгастіші, важчі та добріші. На схилах носа ті самі гумористичні зморщечки, що іноді, — так рідко, — бувають у нього.

І немов би ніякої зміни, і цілком інша людина.

— Ну й погодка в цьому сучасному Вавилоні! Гунявість у голосі значно помітніша, але вона звучить

сьогодні м'яко та ніжно, як у старому інструменті. Навіть приємно чути її.

Вищий швед занадто співчутливо подає репліку:

— Знову дощ?

— Та який! Коли він піде ще кілька днів, то ковчегами — не ковчегами, а ґондолями треба запасатися.

Пані Кузнецова весело підхоплює:

— І гітарами! І бальконами! І коханими!

Пан Кавуненко ґалянтно схиляє перед нею голову.

— Осмілюся виставити свою кандидатуру. Гітари, на жаль, ще немає, але...

Свистун збоку напружено слідкує за кожним рухом свого "номера". Не давши докінчити Гунявому, він скрикує:

— Гітара є!

І біжить до італійця. Той уже сам подає йому її. Пан Кавуненко ще раз уклоняється пані Кузнецовій з плавкою, трохи старовинною чи театральною елегантністю.

— Отже й гітара навіть є.

Пані Кузнецова з веселою важністю відкидає голівку назад (Сьогодні вона якась навмисне пекуче-гарна, риси обличчя підкреслено-виточені, смуглявість ніжного випещеного тону, очі з іскристим блиском.).

— А серенади? Гітари самої ще мало! Серенади хочу!

Тоді пан Кавуненко вибачливо й ледве помітно посміхнувшися, напів повертається до Свистуна, недбалим, звичним рухом бере з рук його гітару й прикладає її собі до грудей. Не хапаючися, з гумористичними зморшками на схилах носа, відкидає ввесь торс назад, витягає вгору руку з ґрифом гітари й виставляє одну ногу наперед.

І цілком несподівано для всіх, соковитим, певним і теплим баритоном з гунявим тоном по-італійськи співає:

Стань, моя єдина, Мадонною в каплиці моєї душі. Я принесу тобі жертви з усіх моїх радощів, Я сплету вінок з усіх поцілунків, Що дарували мені жінки, І покладу біля твоїх ніг.

І пальці з такою звичною владністю відщипують із струн акорди, металічний і теж ніби злегка гунявий дзвін їх так покірно, співзвучно обсотує голос, і така певність у закиненій назад голові, в напівприплющених важких очах, що Соня немов аж злякано дивиться на цього чудного чоловіка. Закінчивши тихим, ніжно-благальним бренькотом, Кавуненко низько вклоняється пані Кузнецовій і тим самим недбалим жестом, як великий артист, кудись назад простягає гітару. її ззаду підхоплює Свистун.

Італієць, як укушений бджолою, схоплюється, махає руками, кричить щось по-італійському, плескає. За ним ляскотливо лопотять усі руки. Навіть пані Сарро, відклавши своє шитво, беззвучно прикладає долоню до долоні.

Пані Кузнецова вражено дивиться й хоче щось сказати панові Кавуненкові, але Свистун з таким переляком робить їй знаки, що вона зараз же стримує себе й тільки нетерпляче кидає до Кавуненка:

— Перекладіть! Перекладіть серенаду!

За пана Кавуненка робить це італієць. Він ніколи не чув ні слів, ні мелодії цієї серенади, але вона — божественна! І зроблено до такої міри артистично, що мимоволі напрошується запитання до пана...

Свистун шарпає італійця за полу.

— Одне слово, це — божественно! І я зараз перекладу... Загайкевич дивиться на Ольгу Іванівну й бачить, як очі

її блищать і не відриваються від Гунявого, а дитяча, повна нижня губа немов би від болю злегка скривилася. Який чулий на музику цей жіночий організм! Уся вона, видно, ще й досі звучить тою сентиментальною серенадою.

— Правда, Ольго Іванівно, досить цікава метаморфоза? І подумати, що це робить пляшка коньяку! Цікавий випадок з погляду невропатологічного.

Ольга Іванівна чудно, немов здалеку вслухається в його слова, хмуриться й знову дивиться на всю групу.

Загайкевич криво посміхається: якби ж вона знала, хто він у дійсності, цей "пан Кавуненко"! Талант одної чи двох пляшок здалися б їй не такими вже привабливими.

У групі раптом вибухає регіт. Тільки пан Кавуненко — серйозний, хібащо з обох боків носа мило й сміхотливо морщиться шкура та очі тепло й невинно дивляться на всіх, неначе й не він вирвав із усіх отой сміх.

Одначе, ні Ольга Іванівна, ні Загайкевич не встають із своїх місць, хоч усі обличчя з жадібними, готовими до вибуху посмішками, впилися в лице пана Кавуненка. Він говорить занадто тихо, та й гунявість ще скрадає слова.

І знову, як перекинутий з посудом стіл, розлягаються регіт і оплески.

Кавуненко раптом підносить руку з одним витягнутим догори пальцем, закликаючи до тиші, підкрадається до піяніна й обережно, з острахом сідає за нього. Озирнувшися, він нишком прижмурює одне око й боязко простягає над клявіятурою обидві руки з розчепіреними пальцями. Потім зненацька змахує ними і... так легко та ніжно кладе їх на клявіші, що, замість сподіваного гуркоту, від якого заздалегідь прижмурилися очі, піяніно тільки густо та ніжно зідхає. І зараз же зідхання починає розсотуватися, розгортатися й непомітно переходить у протест, у гнів, у лють. Руки двома наїженими котами стрибають по клявішах, рвуть їх, мордують, казяться. Але, коли здається, що виходу вже нема і що має статися щось страшне, піяніно, немов би зібравши гумористичні зморшки круг носа, розв'язує ввесь конфлікт таким грайливим, Граціозним поворотом, що всі обличчя мимоволі полегшено, весело біліють зубами.

— Тю, чоррт! Та він, цей негідник, справжній артисті

Але тут же Загайкевич злякано дивиться на Ольгу Іванівну. На щастя, вона, здається, не чула його слів: чогось нахмурена, задумлива, чи пригадує щось, чи прислухається до свого якогось болю.

І Загайкевичеві чогось раптом спадає на думку, що вона ж ні разу ніколи не подивилася на нього так, як дивиться жінка, коли той їй подобається, як чоловік. Привітна, мила, співчутлива, навіть часом ніжна, але — якась порожнеча в цьому.

Загайкевич кривиться від непоміркованих оплесків тому "пройдисвітові". Мерзотник, злодій і звичайний убивця, а поводиться собі, як невинна людина. Ач як уклоняється й посміхається: неначе справжній артист на сцені!

Загайкевичеві дуже хочеться підійти до "артиста", покласти йому руку на плече й сказати:

"Пане Гунявий! Ви — заарештовані! Ви — злодій, кримінальний злочинець!".

От ефект вийшов би! Більший за метаморфозу від двох пляшок коньяку.

Загайкевич кидає оком на Ольгу Іванівну: яке чудне й прекрасне в цей момент обличчя! Що з нею? Невже музика цього кримінальника так подіяла? Не то сяє, не то от-от заплаче.

Загайкевич стомлено, помалу підводиться й підходить до всієї групи, що в центрі її стоїть Гунявий. І бачить, як Соня з щирим захопленням ловить слова мерзотника.

Пан Кавуненко з невинним, наївним лицем розповідає тепер про сценку з вуличного життя. Луснула шина в таксі. Нічого особливого. Але й сам шофер, і юрба цікавих на тротуарі, і маленький фокстер'єр на

ланцюжку — все набирає в його словах такого милого, комічного та важливого змісту, що здається великою подією.

Загайкевич у гомоні сміху, сам мимоволі весело сміючися, тим часом злегка штовхає Соню в лікоть і бурмотить:

— Треба скористатися цим станом його. Конче зробіть сьогодні. Якомога швидше, поки не опритомнів.

Соня, не перестаючи сміятися (тільки сміх тепер дерев'яний), теж стиха кидає:

— Добре. Неодмінно. І голосно додає:

— Чудово! Артистично! Правда?

Свистун, бризкаючи на всіх розпеченою червоністю своїх прищів, в ажіотажі й піднесенні від свого антрепренерського успіху, перебігає від одного до другого й збирає, як бджілка, мед похвал. Навіть до Ольги Іванівни, що все самотою сидить за пальмою, на хвилинку підлітає й присідає скраєчку біля неї.

— Ну, що? Га? Правда ж, знаменитий артист, талант, геній! Зовсім же інша людина! Правда? Га? А завтра страшенно буде лютий на мене! Хі, хі, хі! Комік, їй-Богу, комік!

Але, згадавши щось, він схоплюється й біжить до пана Кавуненка. А Леся закидає голову на спинку канапи й заплющує очі. І раптом здригається: зовсім-зовсім близько біля неї чується Гунявий теплий і чудно-задиханий голос.

Вона швидко розплющує очі: перед нею, низько схилившися, стоїть він і з-під лоба дивиться на неї важкими, нездивованими й дуже червоними баньками очей.

— Мені доручена велика честь просити вас до всього товариства...

Це майже вперше він сам звертається до неї. І вперше ні несміливости, ні винуватости в рухах і голосі. Шанобливість ще більша, але така якась тиха, глибока, добра і... неначе схвильована.

— Дякую дуже. Але мені добре й звідси все видно та чути...

Лесі ще хочеться, нестерпно хочеться сказати щонебудь про його несподівану, надзвичайну зміну, але попередження Свистуна в'яже їй язик.

— Не смію наполягати...

І він знову низько, шанобливо, — як перед королевою, що її бажання — закон, який не можна ні заперечувати, ні обговорювати, — вклоняється. І зараз же повертається, щоб іти. Але, повернувшися, несподівано губить рівновагу й хитається всім тілом убік. Ольга Іванівна аж підводиться, щоб підхопити його. Та пан Кавуненко, здається, навіть не помітивши свого руху, вирівнюється й легко прямує до всіх. Свистун уже біжить йому назустріч, під веселістю ховаючи стурбованість і занепокоєння за свій "номер". Усі швидко й непомітно переглядаються. А Загайкевич з увічливим виразом на саме вухо бурмотить Соні:

— Здається, він уже доходить докраю. Постарайтеся за всяку ціну зараз же поїхати з ним кудинебудь. Поки не пізно...

Пані Кузнецова мило хитає головою панові Загайке-вичеві, потім підходить до пана Кавуненка, владно бере його під руку й вередливим голосом кидає до всіх:

— Панове! Я хочу на Монмартр! Я вибираю собі за кавалера пана Кавуненка! Хто з нами, той хай іде вдягатися!

Свистун аж підстрибує від задоволення.

— Урра! Всі, всі, всі з вами!

Відповідальність за провал усієї антрепризи таким чином здіймається з нього.

Але пан Кавуненко здивовано опинається:

— На Монмартр?

— На Монмартр! На Монмартр! Швидко, швидко!

— Урра! На Монмартр! Швидко, панове!

Свистун хапає під другу руку Кавуненка й разом з пані Кузнецовою виводить його з сальону.

Шведи нерішуче радяться. Італієць біжить до Ольги

Іванівни. Але пані Антонюк, видно, справді, почуває себе стомленою: така якась надзвичайно й незвично млява, зів'яла, зблідла. Вона рішуче відмовляється і йде до себе нагору. А італієць, поцілувавши їй руку, спішить до передпокою, де пані Кузнецова та Свистун одягають пана Кавуненка.

* * *

Як тільки переднє авто із Загайкевичем, Свистуном та італійцем рушає, Соня зачиняє дверці й дивиться на Гунявого. Він сильно обома руками тре собі лице і водить головою так, наче хоче з чогось виплутатися. Вона обережно бере його за одну руку й тягне її вниз.

— Годі. Вмиєтеся завтра вранці.

Автомобіль гарчить, шарпає й починає ритмічно трусити всім своїм тілом. Гунявий пускає руку, поправляє другою капелюх і повертається до Соні.

— А хто з нами? Хто з дам?

— Я. Хіба не досить з вас?

— Сподіваюся, пані Антонюк не поїхала?

— О, не турбуйтеся! Саме слово Монмартр уже лякає її моральну душу.

Соня знову бере його руку й одним пальцем під манжетою гладить ніжну теплу шкуру. Гунявий раптом визволяє свою руку, обіймає за плечі Соню й повертає до себе. В рухливих пасмах світла від вуличних ліхтарів її лице виглядає ніби стрибає, здається загадковим і дуже гарним. Вона легко й піддатливо перехиляється до нього й жде.

— Ну? Що ж ви? І сьогодні страшно поцілувати? І в голосі ніжна, лукава насмішкуватість.

Гунявий зненацька брутально шарпає все тіло її до себе й навалюється губами на її розкриті, приготовані губи. Соня обхоплює його голову обома руками й притискує її до своїх уст, злегка стогнучи. Потім одриває й ніжно відхиляє Гунявого. Але він уже із сліпою, дикою впертістю хапає знову її тіло, мне його, ламає.

— Милий, не треба!.. Не тут... Не треба, милий! Не тут, чуєш!

Вона виривається й відсувається в куток, поправляючи капелюх. Гунявий дихає й сопе так, що чути крізь гомін і гуркіт автомобіля. Раптом стукає в скло вихопленим з кишені ключем шоферові, відчиняє дверці й гукає:

— Зупиніться перед першим готелем, що зустрінете! Шофер водить головою обабіч і зараз же повертає до

тротуару: з будинку якраз стирчить світляна довга скринька з чорними літерами на ній: готель.

Соня мовчить. Гунявий рішуче й знову брутально бере її під руку і, як тільки авто зупиняється, владно, майже виштовхує її на тротуар.

Ідучи сходами готелю і замикаючи за собою двері кімнати, він увесь час має в лиці й у рухах ту саму хмарну рішучість і жадібну, немов аж злісну, брутальність.

Соня ж уважно зиркає на нього й тільки злегка кривиться від судорожних потисків його руки. Але в кімнаті, скинувши пальто, вона сідає у фотель і, як тільки він підходить до неї, витягає поперед себе руки.

— Ні. Я спочатку хочу чогонебудь випити. Я хочу коньяку!

Гунявий важко та понуро наставляє вниз на Соню червоні баньки очей. Потім мовчки помалу повертається й дзвонить. Що двері замкнені, він, на диво, пам'ятає й відмикає їх. Прислуга, немов уже знаючи наперед, що її повинні покликати, зразу ж з'являється.

Гунявий замовляє коньяку, цитрин, цукру та фруктів. Замовлення цілої пляшки, видно, дивує дівчину в білому хвартусі, але вона нічого не каже й зникає.

У кімнаті, як звичайно, все місце займає широченне ліжко з приготованою до спання постіллю. З боку його — невеличкий столик з двома фотелями.

Не встигає Соня попудрити лице й поправити зачіску, як дівчина з байдужим і кам'яним лицем приносить усе замовлене. Гунявий понуро посміхається:

— Організація добра!

І, замкнувши за прислугою двері, зараз же наливає коньяку в обидва келішки.

— Ну!

Соня сідає, не хапаючися, чистить цитрину, відставивши догори мізинець з блискучим рожевим нігтем. Потім так само помалу ріже її на тоненькі кругленькі скибочки, часом зиркаючи на Гунявого. Він сидить у фотелі, важко спершися ліктями на поруччя й зігнувшися. Очі помітно червоні.

Раптом, не дожидаючися Соні, хапає чарку й вихиляє в рот. І зараз же знову наливає в неї по вінця. Лице відразу стає немов би легше та тепліше. Соня бере свою чарку й простягає її через стіл до Гунявого:

— За наш перший поцілунок!

Гунявий цокається й випиває так, як людина, що має велику спрагу. А Соня обережно втягає кінчиками губ кілька краплин і ставить чарку за вазочку з фруктами. Потім бере пляшку й наливає немов собі, а потім Гунявому. Лице його виразніше яснішає, пухкі щоки твердішають і навіть очі стають неначе менш червоні.

— Сядьте тепер коло мене. Але поводьтеся чемно. Добре?

Гунявий переносить фотель і сідає поруч із Сонею.

— От так. Тепер дайте мені вашу руку. Яка сильна, гарна рука! Хочете, я поворожу вам? Я — хіромантка, майте на увазі...

Гунявий правою рукою бере свою чарку й нашвидку вихиляє її в рот. І аж тільки тепер умочає скибочку цитрини в цукор і помалу жує.

Соня ж тримає ліву руку його долонею догори на своїй лівій руці, а пальцем правої водить по лініях та горбиках великої долоні Гунявого.

— Гм! А знаєте, багато гарних рис характеру: жорстокість, брутальність, відсутність так званого співчуття...

— О? Це — гарні риси?

— Розуміється. Вам більше подобається слинява сентиментальність?

Рука пробує визволитися, але Соня міцно тримає її.

— Ні, ні почекайте! Надзвичайно цікава рука! Посидьте так трошки...

— Та к чорту з моїми рисами! Неварті вони й плювка! Пустіть!.. Поцілуй мене краще!

— Ні, ні, посидьте! Чуєте? А то зовсім не поцілую. І у вас є якась велика таємниця на душі. Велика, глибока, така, що...

Гунявий умить вишарпує руку, немов злякавшися, і аж підводиться.

— Годі! К чорту всяку дурницю! Пийте!

Він хапає пляшку й наливає собі. І зараз же перекидає чарку в рот, навіть не поставивши пляшку на стіл. Соня бере свій келех, знову вдає, що п'є й знову ставить чарку за фрукти.

Гунявий раптом насмішкувато посміхається:

— Та ви можете просто не пити, як не хочеться. Нащо ховати чарку?

Соня злегка ніяковіє й зиркає на нього вгору. Значить, він усе помічає й розуміє? Чи якраз: що більше п'є, то краще й розуміє?

— Я не ховаю. Ну, сядьте біля мене, я не буду більше ворожити. Ми просто любенько та тихенько побалакаємо. Добре? Тут так затишно. От так. Дайте руку. Ні, ні, без ворожби. Я майже ніколи не буваю з вами наодинці. А ви мене якоюсь дивною силою вабите й хвилюєте. Я боюся, що ви вже занадто опановуєте мене. Треба, щоб і я трошки опанувала вас. Тоді не страшно. Правда? Скажіть, я ж вас таки трошки хвилюю? Га?

Гунявий бере її за плечі, повертає до себе й мовчки чудно розглядає її високе чоло, виточений, правильний ніс, яскраво-блискучі зеленкуваті очі, все таке тонке, нервове, гарне лице. Соня злегка розкриває уста, показуючи білу смужку рівних, дрібних зубів, неначе готуючися до поцілунку.

— Ну, відповідайте ж: є хоч трошки й моєї влади над вами? Чи ви тільки самі хочете панувати над іншими?

Гунявий замість відповіді хоче притягти її лице до себе. Але Соня сильно впирається руками в його груди й не дається.

— Ні, вперед скажіть! Є?

— Є.

— Неправда. Це у вас тільки так, хвилевий потяг.

— Та є ж, кажу вам! Ну, годі. Я хочу тебе. Чуєш?

— Ні, ви докажіть.

— От тобі! Чим же я можу ще більше доказати? Я хочу тебе. Розумієш?

— Це не доказ. Ти можеш так само хотіти першу ліпшу проститутку. Ти дай мені ввійти в твоє життя так само, як ти ввійшов у моє. Я не хочу нерівности. Ти впусти мене так, як я готова впустити тебе в свою душу. Розумієш? А тоді бери мене всю, мої губи, мої очі, все тіло моє. Хочеш?

— Хочу.

— Ну, так дай доказ. Скажи: в тебе є якась велика таємниця в житті? Скажи тільки це одне. Я не питаю, яка саме. Тільки хоч це скажи. Бо все одно ж це помітно. Ну, скажи. А тоді можеш робити все, що хочеш…

Гунявий якийсь момент важко, непорушно дивиться їй у вічі.

— Ти сказала, що брутальність — моя гарна риса?

— Сказала.

— Подобається тобі?

— Подобається.

Гунявий мовчки, помалу підводиться, брутально, залізно обхоплює Соню обома руками, вириває її, як корінь, із фотеля, скидає оберемком на руки й несе до ліжка.

Соня перестає пручатися, і коли він хижо та незграбно починає роздягати її, навіть сама допомагає йому, загадково посміхаючися й не приховуючи посмішки від нього. Бо в цьому стані він помітив би її так само, як помітив би посмішку мисливця оскаженілий з голоду вовк, що накидається на пастку. Йому тепер можна реготатися в саме лице, кричати в вухо про його таємниці, на нього це зробить таке саме враження, як на камінюку, що летить згори.

Напівзаплющивши очі, Соня обома руками обіймає гаряче, дико-напружене тіло й обережно шукає по ньому. І відразу ж під грудьми, під сорочкою намацує туго стягнений широкий пояс, що, очевидячки, намотаний на голе тіло. Пояс, чи просто обгортка, декілька разів накручена круг живота? На спині пояс лежить рівно, а на животі почуваються в ньому горбики, — мабуть, там щось замотане.

Соня мацає рішучіше. Так, враження таке, що в тому місці замотаний папір і ще щось тверде. Знайти б край пояса чи защіпку й розмотати. Та де саме той край? Крізь сорочку дуже важко намацати.

Соня потихеньку просуває руки під сорочку й торкається до пояса й до голого живота Гунявого.

Але в цей же момент Гунявий, як від дотику електрики, всім тілом підкидається, злякано широкими очима зиркає в лице Соні й прожогом скочується з ліжка. Дико повівши по кімнаті очима, він швидко хапає себе за груди, намацує пояс, потім ще раз зиркає на Соню і, не перестаючи важко дихати, починає хапливо, безладно вдягатися.

Соня сідає на ліжку і враженими очима слідкує за ним.

— Що сталося? В чому річ?

Гунявий не відповідає і, сопучи носом, одягається. Соня, закусивши губу, натягає на голе тіло край простирала.

— Та в чому ж річ, милий?

Гунявий раптом перестає вдягатися, підводить голову, розмахується рукою й з усієї сили б'є себе в лице. Б'є так, що голова аж одхитується вбік і ляскіт мокро чвакає в вухах.

Соня зі справжнім жахом стає на коліна, випустивши простирало.

— Ради Бога, що таке?

Гунявий, не відповідаючи, не дивлячися на неї, іде до вмивальника й починає мочити голову. Соня нерішуче сідає й не знає, одягатися чи ще почекати. Плескіт води за зігнутою спиною не припиняється, руки злісно, вперто шарують голову, обливають, знову шарують.

Нарешті, спина розгинається, і Гунявий починає втиратися, так само сильно й довго.

Соня, вагаючися, помалу натягає на тіло простирало, лишаючи, одначе, частину тіла не закритою.

Гунявий пригладжує волосся обома руками й підходить до ліжка. Борідка скуйовджена, лице в білих і червоних плямах, одна щока виразно червоніша за другу.

Соня боязко зустрічає його широкими очима, відпустивши трохи більше простирало з тіла.

— Що сталося, милий?

Гунявий закриває її простиралом і, обережно взявши за руку, винувато й шанобливо цілує її.

— Простіть мені, будь ласка.

— За що? Я нічого не розумію. В чому річ?

— Я не повинен був цього робити. Ви — добра, чиста дівчина, а я вас затяг сюди, як...

Соня раптом обурюється так, що сідає знову й скидає з себе геть зовсім простирало.

— Що за дурниці? Я сама хотіла цього, ніхто мене сюди не "затягав"! А ти мені настільки любий, що скрізь, де б...

Гунявий, як від необережного дотику до рани, болюче кривиться й швидко махає рукою.

— Не треба, не треба, не треба! Я — мерзенний. Взагалі, мерзенний. Розумієте? Цілком вам серйозно, спокійно й свідомо кажу. Коли б ви знали мене, ви б з огидою й жахом плювалися б і все життя мучилися, що дозволили мені доторкнутися до вас, а не те що... Ради Бога, одягніться швидше...

Він прудко відходить і сідає у фотель, повернувши його спинкою до ліжка й сперши голову на руки. Соня рішуче й злісно вдягається, хмуро насупивши брови й пильно думаючи. Гунявий сидить непорушно, горбом випнувши широку спину в сорочці з мокрими плямами коло шиї.

Соня підходить, підсуває фотель близько до Гунявого, сідає й кладе руку йому на плече.

— Слухайте, милий, ви все перебільшуєте. Коли ви... Гунявий обережно визволяє плече й повертається до неї

лицем. На ньому вираз такого глибокого страждання, що Соня замовкає й щось болюче шпигає їй у серце.

— Не треба! Наталю Петрівно! Вірте вже мені, коли я це кажу. І простіть мені, коли можете.

— Голубчику, мені нема за що прощати вам. І цілком щиро повторюю: ви глибоко помиляєтеся. І зовсім даремно мучитеся: я не така "чиста" та "непорочна", як ви уявляєте. І що таке ця дурна "чистота"? Хіба я вам казала, що не мала коханців, що я — "невинна", "чиста" дівчина?

Гунявий крутить головою.

— Не в тому річ.

— А в чому ж?

Гунявий дивиться собі на коліна й якусь мить мовчить.

— У тому, що навіть найостанніша, "найбрудніша" проститутка в тисячу раз чистіша за мене. Розумієте?

І він дивиться просто в лице Соні такими замученими очима, що вона раптом бере його руку, міцно пригортає її собі до грудей і тихо каже:

— Не треба так думати, не треба, мій милий. Ніяких "чистот" і "брудів" немає. "Брудна проститутка"! А мужчини, що мають сотнями жінок, — чисті? Злочинства? Убивства? Жорстокість? Ах, знаєте... А вони не вчиняли масових убивств? Вони не ґвалтували? Вони нас не мучили, не ганьбили?

— Кого "нас"?

Соня, схаменувшися, пильно зиркає на нього.

— Ну, тих, що роблять так звані "злочинства". І який би ви не були, ви й сотої долі тих злочинств не могли зробити, що роблять оці "чисті" в ім'я свого закону, цивілізації, патріотизму й тому подібного лицемірства. І ні в кого з них і сотої долі нема того каяття, що у вас, голубчику. І ви в тисячу разів кращий за всіх їх... Ні, ні, я вам цілком-цілком щиро це кажу. Ви даремно...

Гунявий рішуче визволяє руку і з такою огидою кривиться, що Соня мимоволі замовкає.

— Годі про мене, Наталю Петрівно. Я вас благаю. Ви нічого не знаєте й не можете, розуміється, судити. І спасибі вам велике, але не треба більше. Ходімте вже.

Соня, з тужною задумою сидить, перехилившися наперед і, не кліпаючи, дивиться під шафу. І, не відриваючи звідти погляду, помалу випускає слово за словом:

— Цілком-цілком даремно ви мучитеся... Ох, цілком даремно...

Гунявий одягається й знову підходить до Соні.

— Ходімте, Наталю Петрівно!

Вона помалу підводить до нього голову, чудно й пильно вдивляється в нього, потім стиха бере його за руку й ніжно, жалісно гладить її.

Потім раптом гаряче притуляється до неї устами й рвучко підводиться.

— Ну, ходімте!

Гунявий не встигає шарпнути своєї руки й тільки з одчаєм трусить головою.

Соня швидко вдягається, хмуро зсунувши до перенісся брови і про щось пильно думаючи.

Гунявий раптом з натугою й понуро звертається до неї:

— А потім ще от що, Наталю Петрівно. Моє сьогоднішнє... поводження це — результат... хворого, п'яного стану. Мені страшенно соромно й боляче. Вас я дуже шаную. Але... коли ви маєте хоч крихту якоїсь симпатії чи потягу до мене, виметіть їх із себе. Я вас дуже прошу про це й навіть... для вас самих раджу вам.

Соня рішуче підходить до нього і, узявши за барки, підіймає до нього надзвичайно гарне в цей момент, все освітлене зсередини лице.

— Голубчику ви мій! Мене ви залишіть. Соромитися й мучитися вам за мене абсолютно нема чого. Я від усієї душі ненавиджу і зневажаю підлу й лицемірну цю вашу чистоту. Я сама — "брудна" з голови до ніг. Люблю й шаную всіх злочинців проти цієї чистоти. І з насолодою вогнем і кров'ю вичистила б людство від цієї гидоти. Цілком щиро вам кажу. І коли б ви знали про мене хоч десяту долю всього, ви б ні про який сором за мене не думали. Але не в мені річ. А у вас. І коли ви мені радите, то дозвольте й вам порадити. Я маю до вас симпатію і, розуміється, викидати її не буду. І через те раджу: знаєте що: або їдьте негайно з Парижу і їдьте так, щоб ні одна душа не знала, де ви поділися. Чекайте, чекайте. Слухайте далі. Абож... доводьте швидше докраю цей свій стан... каяття чи що воно таке. Підождіть, милий. Я не питаю і не хочу питати, що саме ви зробили, кому, як, коли. Але це ж видно, що ви зробили щось таке, що самі вважаєте за злочинство. Так от моя порада вам: коли ви зробили його проти цих "чистих", моральних та спокійних, в ім'я "брудних", знасилуваних, упосліджених, то вам не соромитися, не мучитися, а пишатися треба. І соромитися тільки за те, що каєтесь.

Гунявий знову пробує щось сказати, але Соня міцно струшує його за барки й не дає вставити слова.

— Чекайте, чекайте, не кажіть нічого. Коли ж ви вчинили щось проти ваших товаришів, ну, проти тих, з якими ви жили, працювали, кого шануєте, то моя порада: доводьте до кінця, тобто прийдіть до них і виявіть себе перед ними так, як ви це виявляєте. І я вам кажу, все буде добре. Раджу вам.

Гунявий (мимоволі, видно) гірко посміхається.

— Так, так голубчику! А щодо мене, то я готова допомогти вам усією душею.

Гунявий помалу, з тим самим усміхом крутить головою.

— Не допоможете ви мені.

— Хто знає!

— Ніхто мені допомогти не може. І годі, Наталю Петрівно. Спасибі вам велике, добра ви дуже. Але... не гідний я ні жалю, ні співчуття, ні одного з тих ваших гарних слів. Серйозно й щиро, Наталю Петрівно. Ну, вибачте ще раз, і ходімте...

Він ніжно, але рішуче стягає її руки із своїх барок і повертається до дверей, даючи дорогу Соні. Вона якийсь момент стоїть на місці, потім глибоко зідхає й каже:

— Ну, нічого. Я все ж таки певна, що все буде добре. І ваш цей стан — теж дуже добре. І побачите, колись ми ще інакше будемо про це балакати. Ну, ну, годі! Ходімте!

Соня міцно, з дружньою ласкою потискує його руку вище ліктя й прямує до дверей.

На вулиці Гунявий садовить Соню в автомобіль і дає адресу шоферові.

— А ви самі не їдете додому?

— Ні. Я не можу спати. Я хочу трохи походити. Гунявий шанобливо цілує руку Соні, зачиняє дверці й

відходить набік. Авто шарпається й просувається повз Гунявого, тягнучи в собі бліду пляму обличчя Соні, прилиплого до віконечка.

* * *

А вранці тепер у кафе дю Пантеон — зовсім уже порожнеча. Незатишно, самотньо. На всю велику передню залю — тільки Загайкевич з Сонею та дві підстаркуваті проститутки в другому кутку.

Загайкевич, хмуро водячи очима по порожніх столиках кафе, уважно слухає Соню й час від часу пильно зиркає на неї. На диво, вона сьогодні не млява, не порожня, хоч, видно, кокаїну не приймала. В лиці, в голосі, в рухах навіть якась незвична м'якість, теплість, тихість. Та й оповідання її не зовсім звичайне.

— Одне слово, товаришу, моє враження, навіть, коли хочете, тверде переконання, що Гунявий до нас повернеться. І повернеться тепер справжнім товаришем. Через те я дозволяю собі заявити от що...

Соня на момент зупиняється, уважно проводить пучкою по вінцю склянки й тихо, але твердо каже далі:

— Я можу брати участь у справі Гунявого тільки з умовою, що ми його не будемо карати. Навіть, коли б він не прийшов сам до нас, коли б обставини примусили нас схопити його, ми не повинні карати його. Звичайно, це не ультиматум з мого боку і навіть не умова, а... а, так би мовити, заява, що я можу бути в цьому випадку корисною тільки тоді, як знатиму, що моя участь не завдасть зла йому.

Загайкевич знову пильно зиркає на Соню й одводить очі вбік.

— А ви певні, що це каяття стосується його вчинку супроти нас, а не... не чого іншого?

— Не щодо розстрілів білогвардійщини? Не думаю. Загайкевич задумливо дивиться в вікно. І не повертаючися до Соні, немов про себе вголос думає:

— А як це стосується його діяльности, як співробітника ЧеКа? Це ж цілковита зрада і ворожість до нас. Не кажу вже про те, що ця людина ідейно не розуміла й не відчувала своєї колишньої діяльности. Значить, він був простим своєкорисним убивцею. Тоді я вашої заяви, товаришко, ніяк не розумію.

Соня рвучко підводить голову.

— Він не міг бути простим убивцею! Це — неможливе.

— А звідки ви знаєте? А міг же він обікрасти нас і втекти.

Соня не може нічого відповісти й похмуро стягає брови на очі.

— Ні, товаришко, заяву свою вам треба взяти назад. Психологічно я вас певною мірою розумію. Але...

Соня злегка кривиться.

— Е, до чого тут психологія! Думаєте, закохана?

Вона не то сумно, не то зневажливо махає рукою й зідхає.

— Враження в мене таке, що тут щось не так. Що він має на собі документи, що зробив це злочинство, це сумніву не підлягає. Що страшенно береже їх, це теж факт. Але хіба неможливе те, що він кається й хоче повернути все, як тільки знайде свого спільника? Може, не рішився ще, але на шляху до того... Ну, добре. Тоді я міняю заяву: коли він виявить каяття, зробить щире признання чи сам прийде, або як не встигне, і ми примусимо його, щоб не карати його.

Загайкевич знову дивиться у вікно й знову помалу, немов про себе, відповідає:

— Рішати це питання не я ж буду. Наша справа — переправити його до Москви або Києва. Як там вирішать, так і буде. Ви ж самі це знаєте.

— Так. Але коли ви приймете мою заяву, ви зробите все, щоб моя заява не була... даремна.

Загайкевич мовчить, потім простягає руку Соні й дивиться їй просто в лице.

— Добре. Я заяву вашу приймаю. Але як же ви тепер гадаєте провадити з ним справу?

Соня вся м'яко освітлюється від згоди і спокійно-упевнено посміхається.

— Тепер я ще більше знайду змоги. Ручаюся, що хутко приведу його до вас з документами та з усім.

— Гм! Дуже радий буду.

— Тепер мені можна йти?

— Будь ласка.

І Загайкевич на цей раз із щирою шанобливістю встає й цілує Соні на прощання руку. І коли вона виходить, йому чогось здається порожнє кафе затишним, і пристаркуваті проститутки в кутку симпатичні та приємні.

Оґюст Ґреньє, депутат парляменту, поставивши обидві босі ноги в умивальну миску з гарячою водою, готується до завтрашнього виступу в палаті. Миску з гарячою водою він уживає тільки в особливих випадках, коли треба відтягти прилив крови від голови. Він — людина повнокровна, і напружена розумова праця викликає надмірний прилив крови до мозку.

Проте, промова посувається дуже мляво. І мозок працює жваво, і голова не важка, а результатів ніяких, неначе пущена всім ходом молотарка без снопів. Є як, та нема чого сказати. Що можна сказати людині, яка стратила силу крови? Франція, колишня пишна, грайлива, весела красуня, стала малокровною, хворовитою жінкою. Вампир війни висмоктав із неї кров і здоров'я. Стан фінансів — це тільки покажчик температури. Курс доляра — термометр. Підіймається температура, підіймається доляр. Трошки краще їй, температура спадає. І ніякі лікарі, скільки б їх не міняти, нічого не вдіють, поки хвора не наживе крови.

Але хіба ця проста коротенька думка задовольнить палату?

У бляшаній каструльці, що стоїть біля Ґреньє на столі, гріється електрикою вода. Він підливає її в миску, обережно розсуває ноги й ворушить пальцями.

До кабінету входить секретар з блискуче примазаним волоссям і дівочими губами.

— Прошу вибачити, метре, що смію турбувати. Але випадок винятковий. Вас просить прийняти один суб'єкт, чужинець.

Метр уже робить скляні, злі очі. Секретар поспішає:

— Я знаю: нікого не приймати. Але він так настійно домагається, з таким... нахабством і впертістю, що... Крім того, заявляє, що має вам сказати щось таке, що виправдає турбування вас. І погрожує, що ви будете каятися й лютитися на мене, якщо я не пущу його до вас.

— Якої нації?

— Українець, каже.

— Росіянин, тобто?

— Ні, наполягає, що українець, а не росіянин.

— А яка справа?

— Він мені не хотів сказати.

Ґреньє кривиться, забирає в жменю все широке віяло золотистої бороди. Потім дивиться на свої босі ноги з закоченими холошами й звислими від них білими мотузочками.

— Дайте мені той плед. І накрийте мені ноги. Секретар кидається в куток, хапає картатий плед і накриває ним ноги разом з мискою.

— Тепер впустіть того суб'єкта. Та тільки попередіть, що повинен сидіти не більше двох хвилин.

— Слухаю.

Через чверть хвилини двері розчиняються, і до кабінету вступає "суб'єкт". Він — високий, худорлявий, у зім'ятому жовтому коверкоті, в руці старий, поруділий капелюх. Але ступає він вільно, впевнено, великі сірі очі дивляться ясно, відверто. Він непримушено й просто, як давно знайомому, вклоняється Ґреньє й підходить до стола. Ґреньє стримано вітається й пропонує сісти.

— З ким маю честь балакати?

Суб'єкт неквапливо сідає й охоче наставляє на Ґреньє свої трохи чудні, якісь занадто блискучі очі.

— Моє прізвище Терниченко. Я — українець, емігрант. Ви дуже зайняті, тому дозвольте мені у двох словах викласти вам мою справу. Справа коротка. Франції потрібне золото?

Ну, ясно: авантюрист, альхемік, має новий спосіб із глини виробляти золото. Ґреньє холодно дивиться на суб'єкта.

— Я прошу вас, добродію, не затримувати мене непотрібними питаннями.

— Маєте рацію: питання зовсім зайве. В такому разі я можу запропонувати Франції золото. Коротко і ясно. Розуміється, його треба здобути. Але золото тим і золото, що легко не дається.

— Коротше: ви знайшли спосіб виробляти його з якогось матерія л у?

Пан Терниченко вибачливо посміхається.

— Я — не альхемік, пане депутате. Це золото вже виробив мій рідний край, Україна. Дозвольте викласти вам трошки детальніше справу.

Справа — явно фантастична, але суб'єкт викладає її з такою ясністю в очах, з такою певністю ясновидіння, що Ґреньє потрохи починає з цікавістю слухати. Господи, що зрештою в нашому житті є реальність і що фантастика? І що може бути фантастичніше після тієї фантастики, що з пишної красуні зробила малокровну страдницю?

— Так. Справа досить цікава. Але дозвольте спитати: чого ж ви золото вашої батьківщини віддаєте чужій державі?

Суб'єкт ні трішки не ніяковіє.

— Ви помиляєтеся: ми віддаємо, як я вам сказав уже, тільки тридцять відсотків. Решта лишається в руках нашого акційного товариства, тобто в українців.

— Чекайте. Ви ж іще не маєте в руках тих документів?

— Ні.

— А акційне товариство на шкуру невбитого ведмедя вже маєте?

— Я тільки відповів на ваше запитання, пане депутате. Ґреньє розгладжує бороду, якось підковирюючи її на

кінці пальцями й підгладжуючи з-під споду.

— Добре. Чим же я можу бути корисний у цій справі? Терниченко спокійно виймає з кишені якісь папірці й

тримає їх у руці.

— Корисним ви можете бути з усякого погляду. Насамперед тим, що, завдяки своєму впливові й авторитетові в політичних і фінансових колах, ви зможете організувати акційне товариство, дістати концесії в радянської влади, реалізувати їх, одне слово, здійснити всю справу. Розуміється, ви це зможете зробити тоді, коли ми матимемо безперечні дані в руках і коли ви самі зможете перевірити їх на місці. Але покищо, і щоб легше здобути ці дані, ви можете допомогти нам розшукати цього компаньйона. Вам досить звернутися до префектури, і вся поліція Франції до ваших послуг. Я розумію, ви повинні вважати всю справу за... за досить проблематичну. Але ви нічим не ризикуєте, коли ви нам допоможете знайти того чекіста, а з ним ті дані, що їх нам бракує. Я, звичайно, ні на мить не сумніваюся, що ви розумієте всю конечність найпильнішої таємниці у провадженні цієї справи.

Ґреньє злегка знизує плечима. Чорт його знає, цей тип балакає таким тоном, наче він уже тримає в руках усе те золото, а він, Ґреньє, його службовець.

— Отже, пане депутате, коли ви вважаєте за можливе в інтересах Франції взяти участь у цій справі, наш комітет буде надзвичайно радий. І в цьому випадку я дозволю собі подати вам потрібний матеріял про цього компаньйона нашого чекіста для його розшуків.

І він показує папірці в руці.

Ґреньє задумливо мне в руці бороду й дивиться собі на плед. І тепер виразно видно, які в нього біляві з золотом вії та ніжно-рожева шкура на лиці.

— Гм! Справа, коли б і виявилася реальною, досить складна і... небезпечна з міжнародного погляду. Але про це, звичайно, рано ще балакати. Щождо допомоги вам розшукати цього злочинця, то це мій обов'язок. Ви дайте мені всі дані, і я зроблю все залежне від мене.

Терниченко, одначе, не квапиться давати дані. Він ясно посміхається, розсунувши широкі губи й показуючи квадратові жовті зуби.

— Бачите, пане депутате, для нас у цій справі, злочинство, як таке, не грає ніякої ролі. І ми не злочинця шукаємо, а людину, в якої є потрібні справі документи. Так що, коли ваша допомога буде, як обов'язок, з метою правосуддя, то це нам може тільки пошкодити. Коли ж ви погодитеся допомогти, як учасник у справі, то такої небезпеки від правосуддя не буде. Ви розумієте мене?

— Гм! Гм!

Ґреньє розуміє. Але дати втягти себе в якусь авантюру, в спільника якихось непевних людей — це річ досить ризикована й небезпечна. З другого ж боку, коли ця оправа виявиться реальною, він ризикує випустити можливість виступити в ролі того героя, що повертає до життя хвору царівну.

— Гм! Я вас розумію. Але обіцяти вам свою участь у справі, яка не має ще реальних контурів, я не можу. Ви теж, сподіваюся, розумієте мене. Одначе, коли я детальніше ознайомлюся з нею й коли вона не виявиться суперечною вашим даним, я, звичайно, в інтересах Франції, серйозно подумаю над цим питанням. Так, щоб мати змогу швидше зайнятися ним, я готов не в інтересах правосуддя, а для цієї справи, допомогти вам розшукати ту людину.

Терниченко задоволено хитає головою.

— Цілком приймаю ваше формулювання справи. І з охотою подаю вам потрібний матеріял. Ось вирізка з російської газети, а це переклад її. Це оголошення, в якому пан Кавуненко, головний герой, тобто, розшукує Івана Петренка й просить його обізватися на ось цю адресу. Більше ми й самі нічого не знаємо. Очевидячки, компаньйон його тепер живе під прізвищем Івана Петренка. А, може, тепер має якийсь інший пашпорт, а тільки колись звався Іваном Петренком. Із себе цей Петренко маленький, чорнявий, з розрубаним лівим вухом. Оце все, що я можу подати вам, як матеріял. Тут усе записане.

Ґреньє бере папірці й нашвидку переглядає їх.

— Добре. Я зараз же порозуміюся з префектурою. Вас же прошу зайти до мене в... в суботу на тому тижні, о п'ятій годині.

— З охотою.

Ґреньє занотовує в бльокноті і, не підводячися, через стіл простягає Терниченкові руку. Терниченко сильно потискує її й тим самим легким упевненим кроком виходить із кабінету.

Вода в мисці прохолола, але Ґреньє більше не потребує її. Він виймає ноги з миски, швидко витирає їх і взувається, не перестаючи хмикати та похитувати головою. Чорт забирай, з цього може вийти Грандіозна штука, коли ці дані справдяться! Для нього особисто це пахне міністерським портфелем і великими грошима. Але головне, може, тут саме й є та кров, що треба влити в жили хворої красуні. Хто знає, може, золото України й буде тим ліком, що його так безплідно шукають усі лікарі. А він тим героєм, ім'я якого буде записане в історію.

Зрештою, справді, чим він рискує, коли поще до префектури та попросить розшукати цього... як його там звуть на їхній варварській мові?

Ґреньє бере папірці й одночасно дзвонить секретареві.

— Я виходжу з дому й повернуся через годину.

Секретар з дивуванням бачить, як рука метра погладжує бороду тим рухом, що буває, коли він готується до якогось серйозного бою. Дійсно, влетіло б йому, значить, коли б він не впустив того суб'єкта.

* * *

Туман по обіді густішає. Всі будинки, вулиці, ввесь Париж затонув у мильній воді. Ніяких контурів і ліній, тільки розпливчасті плями засвічених зранку ліхтарів, рухливі примари екіпажів та людей. Кисла вогкість липко лазить по лиці, залізає за комір, морозить тіло. Дим і чад фабрик, кухонь, автомобілів роз'їдають ніздрі.

Тоскний неспокій, якась незрозуміла гнітюча тривога ганяє Лесю по вулицях. Чи забула десь щось? Чи загубила? Чи втекти? Чи знайти? То в крамницю зайде, — ага, це ж якраз треба зелених шовкових ниток. То на книжки накинеться у вітрині. То уважно перечитує театральні афіші на стовпах. Ні, ні зелені нитки, ні книжки, ні колосальний світовий успіх оперетки, написаної п'ятьма авторами, не втішають тужної тривоги. Піти до Мика? Ах, навіщо він їй! Додому? Ох, ні.

А мильна вода гускне-гускне, рудіє від присмерків. У рудяво-сивій каламуті — рявкіт, дзвякіт, гуркіт, рух розпливчастих фантомів, обривків, обламків, тупі, сліпі плями вогнів.

Леся проходить повз вікно каварні. Ще не вечір, портьєри ще не запнуті, в очі кидається світло лямп на стелі й по стінах, освітлені постаті за столиками.

І раптом Леся зупиняється і, не рухаючися, прилипає очима до трьох людей у кутку каварні: Соня, Гунявий і Свистун. Гунявий сидить, а Соня й Свистун стоять біля нього. Чогось домагаються від нього, Соня з м'якою настійністю, а Свистун з роздратуванням. Він же вперто помалу крутить

головою. Соня бере за руку, тягне. І Лесі видно, як вираз лиця в Соні незвичний, теплий, ласкавий, майже ніжний. Але Гунявий з силуваним усміхом визволяє руку, знову крутить головою й щось з виразом вибачення каже. Свистун, як молоденький півник, майже настрибує на нього, аж кулачком по столу стукає. Гунявий на це інакше посміхається і подає Свистунові капелюха. Тут же простягає Соні руку. Обоє виходять, Соня з тим самим виразом м'якости й жалю, а Свистун з обуренням.

Леся швиденько відходить від вікна й стає лицем до вітрини крамниці, скоса слідкуючи за дверима каварні. Нема нікого. Вийшла якась парочка. Не вони. Що значить? Повернулися? Умовляють далі? Лишилися з ним?

Нарешті з'являється струнка постать Соні із своїм пишним чорним хутром на шиї, в яке вона змерзло кутається. За нею в мильну воду пірнає маленьке жвавеньке тільце Свистуна. Вони, розпливаючися в тумані, перерізають тротуар і підходять до авта. Ледве видно плями їхніх тіл. Коробка авта сірою тінню ворушиться й зникає в тумані.

Леся ще якийсь момент стоїть перед вітриною, потім помалу рушає й проходить повз вікно каварні. В кутку, крутячи пальцями чарку на столі, у глибокій, понурій задумі сидить Гунявий.

Перед входом до каварні Леся на мить зупиняється, глибоко зідхає, неначе набирає повітря в груди, і рішуче входить, весело та спокійно підвівши голову.

Удаючи, що не помічає Гунявого, вона проходить у його куток, шукаючи вільного столика. Вільних столиків багато, але їй хочеться вибрати найзручніший.

І раптом бачить перед собою витягнену на ввесь зріст, високу, плечисту постать Гунявого. Він, немов перед появою найвищого свого

начальства, стоїть не то з переляком у здивованих круглих очах, не то з побожним захопленням.

Леся весело дивується.

— А! Несподівана зустріч. Яка страшна погода! Зайшла хоч погрітися трохи.

Гунявий і винувато, і розгублено, і радісно посміхається.

— Надзвичайно погана погода. Дозвольте вам запропонувати місце за моїм столиком?

Дивно, як він насмілився на таку пропозицію.

— З приємністю. Але я вам не заважаю? Може, ви когось чекаєте?

— О, ні! Бог з вами! Чи той... Ні, абсолютно, як можна... Ось тут, у куточку. Вибачте... Пальто скинути не хочете?

— Ні, я на хвилинку. Я тільки вип'ю чашку кави, загріюся й піду. Що за туман! Але, з другого боку, я люблю це. Все стає таке таємне, загадкове. Ви не погоджуєтеся?

Гунявий цілком погоджується, абсолютно, без вагання погоджується. І замовляє гарсонові для Лесі кави, а собі ще чарку лікеру.

Ні, він сьогодні все ж таки не такий несміливий. Очі чогось сяють, часом сміливо припадають до неї, тільки, розуміється, зараз же відстрибують убік, коли натикаються на її погляд.

— Тільки ж ви правду кажете, що нікого не чекаєте? Гунявий знову аж скидується.

— Та даю слово, нікого! Та Господи! Та от тількищо тут був зо мною пан Свистун і тяг мене на Великі Бульвари в якесь кіно. Так я відмовився. Аж розсердився він.

Про Соню ні слова!

— Він часто, здається, на вас сердиться?

Гунявий добродушно посміхається, зібравши круг носа гумористичні горбики.

— Часто. Він — сердитий. Маленькі люди часто бувають дуже сердиті.

— Але ви з ним у добрих взаєминах?

— В найкращих! Знаменита людина. Надзвичайна.

Леся здивовано зиркає на Гунявого: серйозно чи жартує? Посмішки нема, очі радісно-здивовані, а гумористичні горбики ворушаться.

— Правда, правда! Це — людина, яка нікого й нічого не боїться. Ви розумієте? Людина, для якої всі люди, — як отой безплотний туман, він іде крізь них без найменшого вагання. Хто б не був! Ви бачили, який він іноді буває поважний? Надзвичайно! Я просто німію перед ним, як перед містичною таємницею. Леся обережно вставляє:

— Мені він здається трошки... нахабним. Гунявий радісно-здивовано підхоплює:

— Колосально, феноменально-нахабний! Ви не можете собі навіть уявити розмірів цього нахабства! З найбільшим ученим-астрономом буде провадити диспут, прочитавши популярну брошурку з астрономії, а, може, і не прочитавши.

Леся ще обережніше знову вставляє:

— Мені він здається, крім того, трошки... егоїстичним. Гунявий вибачливо прикушує усміх.

— Ви його ображаєте, Ольго Іванівно, цим "трошки". Кращого зразка егоїзму я не бачив за все своє життя. Я знав багатьох злочинців (я ж колись адвокатом був!). Вони — цуценята перед ним щодо жорстокосте, тупости й відсутносте будь-якого уявлення про чуже страждання. Він здатний на будь-яке люте злочинство за невеличкий гонорар. Аби тільки, розуміється, безпечне для нього.

Леся в непорозумінні перестає мішати ложечкою в чашці.

— Ви — серйозно? Гунявий посміхається.

— Абсолютно.

— І ви вважаєте, що він — знаменита людина?

— Так. Вважаю.

— Хіба мало таких?

— Дуже мало.

Гунявий чудно, якось м'яко й радісно дивиться на Лесю добрими очима, і горбики в нього так мило морщаться, наче він розповідає про якусь ніжну, зворушливу ідилію, що з ним трапилася сьогодні.

— Ви жартуєте? Правда?

— Ані трішки. Тільки я не сказав іще однієї його риси: що б він не зробив (а зробив він немало великої й малої капосте на своєму віку!), він ні за один свій акт не почуває ні каяття, ні сорому, ні досади, нічого. Так, бувають і в нього невдачі та прикрості. Але щоб помилки, або злі вчинки? Боже борони! Все, що він робив, робить і робитиме, непомильне й найкраще. І не те, що він з амбіції так каже, абсолютно ні! І навіть не самохвальство це. А дійсно він так щиро думає. Правда, правда! Ну, хіба таких людей багато? Дурнів, мерзотників, злочинців можете знайти скільки хочете. Але кожний з них неодмінно з якимсь ґанджем, а надто з отим ґанджем мук сумління. Вульгарний народ, шабльонний. А це — виняток, справжня надзвичайність. І в той же час абсолютна мізерність, кри-хітність і нікчемність з усякого погляду. Крім ось цієї суто-божеської риси.

Леся потуплює очі й починає швидко мішати в чашці ложечкою, щоб цим себе втримати від запитання:

"Так що ж за стосунки, в такому разі, між вами?!"

Гунявий випиває рештку лікеру й киває гарсонові, показуючи головою на порожню чарку.

Леся зиркає на нього й уже виразно помічає, що й сьогодні очі в нього більш добрі, ніж здивовані. Значить, і сьогодні він п'яний? Так тому він такий сміливий і балакучий!

— Ну, та Бог з ним, з цим феноменом! Вибачте, будь ласка, Ольго Іванівно, що я вас такою розмовою частую. Я страшно радий, ви знаєте, страшно радий, що туман загнав вас у це кафе. Готов вірити в містичні сили. Так рідко доводиться без допомоги містичних сил зустрічатися наодинці з гарною людиною. А надто...

Гунявий зупиняється, немов вагаючися, казати чи ні. І, наважившися, тихо й схвильовано додає:

— ... а надто, коли хочеться поділитися якоюсь своєю радістю.

І вже зовсім сміливо, тихо й сяйно дивиться їй в очі, виразно ждучи, що вона запитає про цю радість.

У Лесі, невідомо чого саме, сильно починає битися серце. Але вона радісно-співчутливо розгортає фіолетові очі й весело скрикує:

— Правда?! Як це рідко й приємно бачити людей, що хочуть поділитися радістю. Це сьогодні сталося? (Невже знайшов свого компаньйона й хоче про це говорити? Збожеволів?).

Гунявий проводить рукою по лиці й зупиняє її на очах, неначе його сліпить щось. Потім помалу здіймає руку й знову чудним, повним вогкого, м'якого хвилювання на момент скидує очима на неї. (Дійсно, радість. Вона переливається через очі в нього!).

— Ні, не сьогодні це сталося...

(Аж голос потьмянів, захрип від хвилювання, — прокашлятися мусить).

— ... Вона вже давно в мене. Тільки сьогодні... якийсь такий день. Туман цей — чи що? Чи такий затишний куточок тут? Дивіться, вже темно надворі.

Ґарсон ставить чарку з лікером перед Гунявим. Гунявий зараз же випиває з неї половину й швидко обтирає губи та вуса хусткою. І раптом злякано затримує хустку біля кишені.

— Алеж ви поспішаєте кудись?

Леся живо й заспокійливо крутить головою.

— Ні, ні! Абсолютно нікуди. Тут, у цьому кафе, справді, так затишно та тихо, як рідко буває в паризьких каварнях. І куточок, дійсно, такий милий. Я з охотою не вилізатиму з нього якомога довше в той туман та вогкість. Так що можете ні трішки не турбуватися, що затримуєте мене.

— Ну, спасибі. Я надзвичайно, страшенно радий.

І Гунявий знову прикладає долоню до очей. І знову зараз же здіймає її.

— Власне, нічого такого особливого в моїй радості немає. І вам, може, навіть смішно та ніяково стане. Просто я хочу... мені хочеться сказати вам, як хорошій людині, що...

Гунявий потуплює очі, і голос чи від притишености чи від хвилювання стає зовсім гунявий, як у деяких, бувало, старців на Україні.

— ... що я тут у Парижі зустрів одну прекрасну людину. Вона — жінка.

Він раптом винувато, ніяково посміхається.

— Бачите, здавалося, що можу говорити про це такими словами, що... повинні звучати як орган у храмі, а виходить просто... мізерно.

— Ну, ради Бога, що ж тут мізерного?

— Мізерні наші слова людські, Ольго Іванівно, крихітні, сіренькі, постирані, як цвяшки на підошвах. Соромно про цю людину говорити ними. Образливо! Коли душа молиться до неї псальмами, які страшно вульгарні прості хоч і, найпалкіші слова. Ну, я скажу: "люблю її". Ну, що це? Хіба це те, що я повинен сказати?

Леся почуває, що десь дуже зблідла й злегка нахиляє лице, ховаючи його в біле пухнасте хутро.

— Ну, скажу, що молюся до неї, благословляю її. Мало, не те. Коли, бува, я доторкнуся до її сукні, я цілий день ходжу з солодким холодком у тому місці, що ним доторкнувся. Богові моляться раз-два на день, вранці-ввечері. А вона зо мною завжди. Богові моляться, щоб допоміг, простив, ради користи якоїсь. Я молюся їй без користи. Ви спитаєте, яка вона з себе. Не знаю. Може, дуже гарна. Може, не дуже. Може, добра. А, може, і ні.

Леся хрипко, дивлячися вниз, кидає:

— За що ж ви любите її? Гунявий якийсь момент мовчить.

— За що? Гм! За те, що вона прекрасна. Що добра, що гарна, що розумна, що чиста, що... тепла, як мати. І потім... вона дуже подібна до тієї... жінки, що я любив... у юнацтві. Коли я її вперше побачив...

Він раптом спиняється й бере в кулак чарку від лікеру.

— Ну, одне слово, надзвичайна подібність.

— Та жінка померла?

— Так. Вона... втопилася. Не навмисне. Випадково.

— Вона була брюнетка?

Гунявий здивовано підводить голову.

— Чого це ви питаєте?

— Ну, так. Хочу виразніше уявити собі її.

Він спускає очі, сильно стискує в кулаці чарку й так сидить якийсь час, не відповідаючи. Потім тихо в стіл каже:

— Так, вона брюнетка. Тільки та не була стрижена. Леся змерзло підсуває комір аж до вух і безживним

голосом каже:

— Так, це дуже рідко зустріти за наших часів таке кохання. Це, дійсно, велика радість. Я дуже рада за вас. Вона вас теж так кохає?

Гунявий злякано підводить голову.

— Вона? Боже борони!

Переляк його вирвався, видно, так щиро з душі, що Леся мимоволі дивується.

— Як то "Боже борони"?

Гунявий чудно затихає, довго дивиться собі на руки й нарешті помалу піднімає голову.

— Бо я, Ольго Іванівно, не те що в цієї жінки, а в найостаннішої вуличної дівки не заслуговую найменшої ласки. Розумієте?

Ольга Іванівна злякано, непорозуміло мовчить, — це сказано так щиро, так моторошно-переконано, з таким наболілим сумом, що які тут можуть бути слова.

Гунявий раптом виразно-п'яненько посміхається, і очі стають несподівано ніжні, м'які, вогкі.

— Та вона ж і не знає навіть! Ій-Богу! Не здогадується навіть! В голову їй не може прийти така дика думка. А потім, для чого неодмінно треба, щоб і вона любила? Хіба в любові найважливіше те, що тебе люблять? Зовсім ні. Люди страшенно помиляються, Ольго Іванівно, думаючи, що це найголовніше. Є люди, що навіть убивають того, кого вони ніби люблять, коли той їх не любить. Абсурд же це. Значить, вони не знають найсутнішого та найціннішого в любові, самого зерна її. Бо найсутніше — це ж те, що я сам маю любов у собі. Та. що мені було б з того, коли б мене любили найкращі жінки та взагалі люди, а я сам не любив би їх, не міг би любити, був би порожній, холодний, нездатний любити? Та це ж страх був би! А мати в душі цю ніжність, оце зворушення, цю надзвичайну теплість... Та нехай вона не любить, нехай не знає нічого про моє кохання, нехай не помічає мене, нехай навіть гидує. Що з того? Може ж, я й вартий тільки цього. А тим часом я ж багатий і без її згоди. І цього в мене вже ніхто не може відняти! Вартий чи не вартий, однаково, не відіймуть, ні! І нікому ж від цього ніякої ні кривди, ні образи немає. Вона ж і не знає, що я її люблю, що смію носити в грудях тепло, ніжність, викликані нею. Правда ж? А коли б...

Гунявий умить спиняється й злякано дивиться на Ольгу

Іванівну. Вона, силувано посміхаючися, як людина, що більше не може витримати, підводиться й простягає йому руку:

— Вибачте, будь ласка, в мене страшенно розболілася голова. Я мушу піти додому... Спасибі за довір'я, але...

Гунявий винувато, пригнічено підводиться й несміло бере її руку.

Леся з кривою посмішкою хитає йому головою й швидко виходить із каварні.

А Гунявий довго стоїть із розгубленим і теж кривим усміхом, дивлячися на вихідні двері. Потім хитає про себе головою й помалу, важко сідає на своє місце.

— Ґарсон! Ґарсон! Дві великі чарки коньяку! Так, коньяку!..

Раптом очі його злякано застигають на чомусь біленькому, що лежить край стола. Це — пакетик, забутий Ольгою Іванівною. Покупочка якась.

Гунявий, злодійкувато озирнувшися, помалу простягає до нього руку, побожно обхоплює його пальцями й стягає під стіл. Там він довго тримає його, ввесь застигнувши, як людина, що слухає далеку прекрасну музику. Потім нахиляє до столика голову, підносить з-під нього пакетик до уст і прикладається до нього, як до ікони. А коли підводить голову, в очах його стоїть гаряча, ніжна вогкість.

* * *

Терниченко, піднявши комір коверкотика, повільно та мляво виходить від депутата Ґреньє. Все добре з Ґреньє, депутат серйозно зацікавився справою, навіть загорівся вже. Дав усі дані префектурі, і та скерувала на слід дичини всю свою детективну зграю. Коли той Куля-Петренко в Парижі чи у Франції, то недовго йому гуляти, — знайдуть. А сам Ґреньє уже з кимсь із вищих урядових кіл балакав і теж немов би викликав зацікавлення. Навіть до умов створення таємного акційного товариства разів два обережно підійшов у балачці.

Все добре, але Микові чогось невесело й небадьоро на душі. І невідомо чого. Порожньо, нудно, і тупа, гнітюча вага.

Туман пожовклим димом обсотує вогні міста, дрібнесенькими краплями осідає на лиці, солодкаво-солоним смородом пхається крізь ніздрі в легені. Гидко.

А дома — неопалена кімната з кислим застояним духом. А в каварнях — чужі, непотрібні, дурні люди. А куди не поверни думку, скрізь чужість, порожнеча, гнітюча нудота. І Леськи ще немає.

Сунуть отарою люди, женуться кудись за чимось. Кожному здається, що от-от ще трошки і он-там, за тим поворотом того тижня чи місяця він спіймає те, за чим усе життя женеться. Та так, не наздогнавши, щохвилини мруть сотнями тисяч. А на їхнє місце щохвилини родяться нові сотні тисяч. Та так з одного кінця виливається, з другого вливається. Оце і зветься життям людства.

І він, Микола Терниченко, кожної хвилини може вилитися краплиною невідомо куди й зникнути на віки вічні. Та ніякий чорт і не згадає ніколи. А проте на якого йому біса, щоб хтось його згадував?

Між іншим, відділ слави в "Ательє щастя" треба буде найкраще обсадити. Страшенно ласа на цю принаду людська риба. Ради слави якийнебудь бобир готовий у будь-яку вершу лізти, живим себе засмажити згоден. А навіщо воно йому, коли він капне краплиною й зникне? Є бобирі-"аристократи". Вони щиро зневажають кожного із своїх близьких зокрема: чи подобаються його вірші або картини тому конкретному консьєржеві чи крамареві, йому на це щиро начхати. Але коли мільйонам отих самих консьєржів і крамарів його твори подобаються, він — наївно щасливий і гордий. Його любить народ, і це зветься славою.

А сам він, Микола Терниченко, не такий самий? Яка, наприклад, страшенна, ідіотська дурниця, ця вся його вигадка, "Ательє щастя", Комітет визволення людства і так далі. Явний же абсурд, дитяча, наївна фантастика. Для чого це? Щоб виправдати себе? Перед ким? У чому? Та тисячу разів плював він на цих консьєржів і крамарів усіх станів і ранґів. Що йому до них? Визволяти, рятувати? Кого? Ці отари, ці краплини? Та хай їх мільйонами повбивають гарматами та виціджують всякими пресами. Що йому до них? І подумаєш, яке щастя, що мільйони виціджених консьєржів знатимуть його ім'я! "Микола Терниченко! Ой, це

Микола Терниченко! Той самий, що..." Ну, та що з того? А як не той самий, то яка різниця?

Так. Але що ж робити тоді в цьому безглуздому житті? Самому стати консьєржем і покірною краплиною сунутися в масу людської води до другого кінця резервуару, щоб капнути й зникнути? Та хоч сплеснутися, хоч скаламутити цю краплинну покірність! Не погоджуюся, протестую, плюю, проклинаю!

Ну, а далі? Все ж таки капнути?

Терниченко підходить до входу підземної залізниці. Якраз година випуску краплин із їхніх бюр, фабрик та інших пляшечок. Загусклим теплим течивом туго сунуть вони підземними коридорами, застоюючися перед перонами і стрімголов згустками вриваючися у вагони. Поспішають бо додому, підживити висмоктану в їхніх пляшечках краплинну енергію.

І знову, вилившися в потоці тіл на вулицю, в кислу, жовто-буру каламуть, Терниченко зупиняється й думає: куди піти, чим запхати цю гнітючу порожнечу? Купити хіба добру пляшку російської горілки, шмат ковбаси та піти додому й запхати гарячим чадом цю виючу дірку?

І от, не скидаючи пальта, розламавши хліб руками, Терниченко понуро сидить за столиком і зі склянки для зубів п'є російську, зроблену в Парижі, горілку. А дірка все виє голодною нудотою, дурною, незрозумілою тугою. Гарячий чад тужним шумовинням клубиться у грудях, розпирає їх кричущою журбою за чимсь. За чим же, будь ти прокляте? Чого тобі треба? Нема нічого, все виціджене, розтрощене, розвіяне! Капнути хочеш? Так капай же, якого чорта! Чи ще горілки? На!

І Терниченко не зовсім уже певною рукою наливає повну склянку й виливає в дірку.

* * *

Леся авта не бере. Ховаючи лице в хутро, вона тихо йде попід стіною вулиці, не дивлячися вже на вітрини. Краплі з дахів падають їй на капелюх та на плечі, ноги потрапляють у калюжі, прохожі штовхають, туман мокро лиже ніс і щоки. А в усій істоті почуття жахливої, несподіваної катастрофи.

Так людина виходить із банку, куди зайшла перевірити, скільки в неї є грошей на біжучому рахунку, і якій сказали, що вийшла помилка: то не їй родич-багатій відкрив поточний рахунок, а іншій людині. В неї ж нема ніяких ні біжучих, ні "стоячих" рахунків, в неї нічого нема. І всі розрахунки, пляни, мрії, побудовані на цьому біжучому рахунку, — все помилка.

"Тільки та не була стрижена". Тут уже ясно, що не вона. Вона — тільки "хороша людина", що з нею під розчулений настрій можна поділитися своєю радістю. Та й годі. І тепер можна розвалити свій "весняний гай", повикидати всі ляльки, цяцьки, поздирати всі покривала та декорації. Він — явний, безсумнівний чекіст, убивця й злодій, в якого заговорило сумління. Та й усе. Сам сказав, сам зідрав усі серпанки, сам понищив їй усе. Тепер кінець.

Але від цього слівця перед похиленою душею Лесі раптом розгортається таке щось чорне, безрадісне, та тужливе, що вона аж зупиняється серед тротуару й безпорадно озирається. Прохожі сердито обминають її, оглядаючи з ніг до голови.

І вмить вона рвучко шарпається вперед. Ні, ні, тут щось не так, тут щось не те. Це не може бути Соня, не може, ради Бога! Так не балакають і не поводяться з тією, до якої моляться. Сама ж вона тількищо бачила, на свої очі бачила це поводження.

Ах, та все одно! "Тільки та нестрижена". Що ж тепер? А Мик? А Фінкель? А вся справа, доручена їй? Все ж гине, розвалюється, як її декорації.

"Тільки та не була стрижена"! Цей вульгарний деталь, ця безсумнівна, кричуща подробиця. Яка натуральна, психологічно-точна: уявив ту, зрівняв з цією, і та різниця, що раз-у-раз кидалася в очі, пригадалася й тепер.

Леся стомлено зупиняється біля якоїсь вітрини й тупо дивиться на елегантно пов'язані на чоловічих сорочках краватки.

І раптом їй стає нудно-спокійно. Та, властиво, що такого сталося? Сама собі вигадала смішну дурницю, а життя її здмухнуло. Причепилася до явного кримінальника, зробила собі з нього героя, завела в мріях якусь інститутську комедію і тепер розпустила слини, що сама дурепа. Однаково ж нічого не могло бути путнього з цієї сентиментальної вигадки, кого б він у дійсності не кохав, оцей "герой" жалюгідний, чи її, чи ту стрижену. Все одно ж колись виплила б дійсність нагору. Так чи раніше, чи пізніше, а дитячу хатку розвалило б.

Єдина реальна і справжня неприємність, це те, що не можна видерти в нього документів. Оце дійсна прикрість, чортяка його мамі! І вина за це її. Замість дурнуватих вигадок треба було поводитися як Сонька, без ніяких забавок та сентиментів. І хай би молився до неї, а не до Соньки чи кого там, а вона під час молитви витягла б у нього документи. І було б золото в її руках, що, розуміється, єдине й є цінне та справжнє в житті.

Але що сказати Микові, Фінкелеві? Як розвалити їхні хатки, їхні "Ательє щастя", вілли, авта, Комітети визволення людства?

А самій, значить, завтра-позавтра виїжджати з пансіону, перестати бути дочкою професора, чистою вдовицею й повертатися в готельчик до Мика, до самої себе, до тієї, що там була?

Леся змерзло щулиться, відривається від вітрини й шукає очима таксі. Тільки чи дома тепер Мик?

* * *

Мик дома. Але, Господи, в якому вигляді; в якій обстанові! Розуміється, в пальтечку своєму, пожованому, мокрому, з піднятим коміром. Волосся сіро-жовтим злип-лим пір'ям стирчить на всі боки. Широкі губи — масно-червоні, а все лице — синювато-бліде. І скляні, п'яні, дикі очі.

В кімнаті густий, кислий, холодний дух. Ліжко пом'яте, покопирсане, в горбах. На столі, просто на газеті, шматки ковбаси, хліба, сиру. І недокінчена велика пляшка горілки.

— Леська? Тю! Гурра!

Він схоплюється, злегка заточується й кидається до Лесі, розмашисто розгорнувши обійми.

— От спасибі! От геніяльно придумала! От герой, їй-Богу!

Губи мокрі, руки болюче стискують за плечі, нестерпне тхне поганою горілкою. І все тут таке болюче-чуже й разом тоскно-своє.

— Роздягайся! Холодно в мене? Чоррт, камін не гріє. Та я запалив собі інший і трошки зігрівся. Хочеш чарчину? Випий! Чорт його бери, все!

Леся скидає капелюх і кидає його на ліжко. Волосся, роздушене капелюхом, зсунулося купою плетіння набік. "Тільки та нестрижена була".

— Налий! Тільки побільше!

Мик звірюкою кидається на пляшку й радісно наливає повну склянку.

Леся, з огидою поправивши товсті коси, відходить од дзеркала, бере склянку й починає пити горілку як воду, задравши голову й поклавши довгі, густі вії на лиця. Випивши до дна й одразу зблiднувши, бере з паперу шматок ковбаси й з шкуринкою жадібно їсть.

— Браво, Лесь! Герой! Сьогодні к чорту святість! Сьогодні я був розкис, Лесько. Ну, відійшов. Нічого. Все — дурниця. А що ти прийшла, так це просто надгеніяльно. Давай і я вип'ю з цього приводу!

Але горілка, як відро нафти, вилите на загасле багаття, в якому ще жевріли якісь іскри, раптом здіймає ціле полум'я пекучої туги. Увесь попіл роздмухується, відлітає на боки й лишається тільки ця вогнева пекучість. А круг неї — те жахливе чорне й безнадійне.

Мик, випивши й утершися пальцем, раптом підсувається із стільцем до Лесі й сильно обіймає її за плечі.

— Скучила? Га? Лесько? Манастир трохи запісний? Ге? І він перехиляє все тіло її разом із стільцем на себе. Леся, одначе, злякано випручується й відсувається із

стільцем на другий бік стола.

— В чому річ, Лесю? Хворенька чи що? Леся болісно кривиться.

— Не треба, Мику. Подай мені сиру. Ти що робив сьогодні?

Мик мовчки подає сир і пильним, п'яним поглядом водить по Лесі.

— От тобі й маєш! А я зрадів, що прийшла. А вона, маєш, у святі записалася.

Він масно посміхається, важко підводиться й підходить до Лесі, спираючися об стіл. І Леся із здивуванням почуває, як усю її всередині аж перешарпує огидою від самої думки про те, що недавно ще робила з такою напівбайду-жою звичністю. Та тепер наче якесь святотатство були самі ці посмішки, обійми, та натяки Мика.

А Мик знову широко обіймає однією рукою за плечі, другою брутально задирає її лице до себе й нахиляється цілувати. Та цього не встигає зробити: Леся сильно випручується, схоплюється із стільця й відходить до дверей. Мик нічого не розуміє.

— Тю! Лесю! Та що таке? Диви! Не можна сьогодні, чи що?

Леся похмуро й гнівно, на себе чи на Мика, морщить брови й поправляє знову збиті набік прокляті коси.

— Сядь, Мику, і не треба цього. Чуєш? А то зараз же піду.

Мик слухняно сідає й навіть кладе свої величезні руки на коліна.

— Уже сиджу. Годі. Прости й не сердься. Не можна, так не можна. І навіть спасибі, що тільки так прийшла. Ну, сідай, не бійся, годі.

Леся сідає й по дорозі вдячно та м'яко гладить по настовбурчених пір'їнах Мика. Він ловить її руку й підкреслено шанобливо цілує її.

— Може, хочеш їсти? Я побіжу чогось куплю ще. Ні? Ні, так ні. Спасибі, що сидиш. Я трошки, Лесюню, розкис сьогодні. Ій-бо! Така штука. Чорт його знає, сам не розумію, чого. Сиджу тут самотою і хоч вовком вий. Ех, Лесько, пам'ятаєш наші ранки на Україні? Літом? Сиві, росяні, з дрижачками по тілі. А чисто, а невинно, а блаженно! А, Боже мій, Боже мій! По снопи, наприклад. Віз торохтить, гецає, аж під грудьми болить. А якийсь Сидір чи Ілько сидить по-дамськи на драбині й щодуху жене коней. Або галушки? Шпичками витягати. І юшка така густенька,

солоненька, з підсмаженими цибулинками. Ой, сто п'ятдесят ескалопів оддав би за одну миску галушок!

Леся тужно заплющує очі. Бідний Мик, яка ніжна, розслаблена посмішка. Сталевий Мик, організатор визволення людства, по той бік добра і зла. От-от заплаче.

— А за Україну, Лесько, сто п'ятдесят життів віддав би. Нате, беріть, сто п'ятдесят разів підряд убивайте, тільки хай раз, один раз воскресне Україна. Раз і навіки! Віриш, Лесю? Я — не "національний герой", не міністер, не отаман і не патріот. Але от слухай, Лесю, серйозно кажу: зараз, у цю хвилину, піду на яку хочеш смерть за життя України. Ні, ні, не героєм! Без ніяких записів у історію, без ніяких пам'ятників, без ніякого гонорару слави, без нічого. От, так, невідомий нікому, невідомо де, невідомо коли. Стій! Ще більше: готов іти на смерть з вічною ганьбою собі, з огидою до себе всякого, хто пом'яне моє ім'я, з прокляттям собі. Готовий! Прошу!

Мик стука кулаком по столу й з готовістю випросто-вується ввесь на стільці, випнувши груди. А очі блищать не тільки п'яним блиском.

— А консисторських чинуш російського уряду, мирових суддів, хай записують в українську історію національними героями! Нехай! Зустрів я вчора такого "міністра" з царської російської консисторії. Сиділи ми втрьох, а він прийшов у громаду, когось шукав. Знаю ж його, як облупленого. Чинуша був сукин син, випивахом і в стуколку трахом і від одного слова автономія України під стіл падлюка ховався від страху. А тепер — "міністер", страшенний самостійник, "патрівот". І така, знаєш, вибачлива простота в нього з нами, простими смертними. "Не зважайте, люди добрі, що я швець, говоріть зо мною, як з простим". І запишуть, Лесю, запишуть цих російських чинуш в українські національні герої. А ми капнемо в безвість. Бо й історію, Лесю, писатимуть консисторські чинуші, раболіпні та благоліпні. Ох, Лесю, треба, треба швидше Комітет визволення людства! Тоді моментально наказ: геть з України всіх насильників, отаманів, консисторців, чужих і своїх під три чорти у

двадцять чотири години! Маррш! Ух, сукини сини, як попідгортають під себе свої національно-геройські консисторські хвости!

Мик сласно й весело крутить головою.

— Ех, вип'ємо, Лесю, за Комітет визволення людства! Він буде, Лесько! Буде! Все віддам, все викину, розтопчу, а свого доб'юся! Сивим дідом, стоячи однією ногою в могилі, а доб'юся! Бо тільки для того й варто ще тинятися в цьому спаскудженому консисторцями всяких націй і кляс житті. Пий, Лесько!

Але Леся не п'є. Прижмуривши сині, віясті очі, рівномірно бліда, як з математичною точністю виточена з матової порцеляни, сидить і мне в пальцях шкуринку ковбаси.

— Та ти чому така? Закинь к бісу всяку журбу! Не давай їй волі!

— Я не журюся, а думаю.

— А, це інша річ! Корисніша, в кожному разі. А про що ж ти думаєш?

— Про те, що Гунявий таки чекіст. Мик здивовано витріщає на неї очі.

— От так новина! А хто ж сумнівався в цьому?

— Були сумніви. А тепер він це майже сам сказав. Мик старається споважніти.

— Так? Це, дійсно, цікаво. Коли сказав?

— Оце тількищо. Мала балачку з ним. Дуже мучиться.

— Чим?

— Докори сумління. За вбивства, розуміється.

Мик сильно проводить рукою по чолі, немов бажаючи стерти з нього налипле павутиння.

— Отака штука?? Гм! Сам сказав?

— Сам.

— Гм! Значить, уже дуже допекло, коли сам забалакав.

— Вважає себе за такого поганого, що не вартий доброго слова навіть найпоганішої людини.

Мик якийсь час кліпає на Лесю очима.

— Ого! Аж так? Здорово! Ну, значить, його тепер можна брати голими руками. Коли він тобі такі штуки про себе міг сказати, значить, Лесько, справа доходить уже до кінця. Молодця, Лесь! Брраво!

Леся, одначе, не перестає м'яти шкуринку.

— Ні, здається, вона в мене не дійде до кінця. Мик злегка лякається.

— О? А це чому?

Леся старається розгладити шкуринку, що закручується, як стружка.

— Тому, що він — чекіст. Тепер мені це ясно.

— Тю, чоррт! Я думав, що... Та ти знов?

— Не можу, Мику, ну, що ти хочеш. А крім того... він, здається, краще себе почуває з Сонею. І то через те, що вона може з ним... грати як слід, а я ні.

Мик від обурення стає на ноги й за стіл навіть не тримається.

— Лесю! Ти — злочинниця! Ти — справжня злочинниця! Знаєш ти це? І нахаба! Наївна смішна нахаба. Та що ти таке, що гордуєш чекістом? Що? Забула? Та що ми всі таке? Ми — кращі за нього? Чи ті консисторці, отамани, "міністри", "герої", вони — кращі? Чи, може, ці всі європейські, не наші, а всесвітні "герої", ці великі політики, президенти, депутати, моралісти? Що? Ці вбивці мільйонів? Та ти сказилася, справді, чи що?! Та цей чекіст у мільйон разів кращий, чистіший, моральніший за всіх нас разом з отими героями та моралістами! Знаєш ти це? Так, так, моральніший, святіший! Я, звичайно, плював на всі їхні святощі та моралі. Але з їхнього власного погляду він моральніший. Бо він мучиться, він ночами ридає над своїми вбивствами. А ті, що посилали, гнали нас кулеметами на смерть, що вбивали нас десятками тисяч в одну ніч, ці ридають, мучаться, ці вважають себе за "наймізер-ніших із мізерних"? Га? Ого! Ще пишаються, падлюки! Пам'ятників собі ждуть. А подумай ти над тим ще, в ім'я чого вбивав він і в ім'я чого вбивали ці "герої"! Подумай! Він убивав, як йому тоді здавалося, в ім'я щастя всіх людей, в ім'я визволення їх від злиднів, страждання, несправедливости, в ім'я знищення навіки самої можливости вбивати, насилувати, грабувати й посилати на смерть. А вони, ці моральні, "чисті", високошановні, — в ім'я кращого грабежу в інших їхнього краю? В ім'я нафти, вугілля та банківських дивідендів? Так? І ці вбивці, ці грабіжники ще сміють ганьбити отаких, як цей, чекістів? Та вони не гідні підошву їхніх черевиків поцілувати! Та в цього самого Гунявого, цього чекіста, що ти ним так гордуєш, така страшна, Грандіозна драма, що ти щеня перед ним. Ти ж уяви, уяви собі: коли він тепер так мучиться, коли він такий, коли вбивав ради своєї ідеї, значить, він повинен був мучитися вже тоді, коли вбивав. І яка ж, значить, сила віри й любови до цієї своєї ідеї, коли він сам свідомо віддавав себе на таку муку. Бо ти думаєш не для героїв отих, а для простої, чулої людини це не мука вбивати? Це не страшна драма? А ти за

малесенькими обивателями та лицемірами товчеш своє: "Уй, чекіст!". Та прости ти такому чекістові (хоч звичайно, були та й є інші чекісти, що діють, як звичайні кримінальні вбивці), отже, такому чекістові ти повинна, як ота Магдалина, ноги мити й своїм волоссям витирати. Розумієш? Посміхаєшся? Так, так! От такому "наймізернішому з мізерних"!

Леся, дійсно, посміхається. Тільки Микові не видно, що її посмішка не глузлива, а немов розгублена чи злякана.

— І ти залиши це, нарешті, Лесько. Залиши, кажу. А краще, знаєш, що? Ех, шкода, що я не можу з ним побалакати! Я б йому... Ну, добре. Нехай. А ми зробимо так. Документи ми в нього все ж таки заберемо. (От тільки, коли він такий чекіст, то навіщо він украв ці документи в своїх і що з тим золотом хоче робити? Ну, та це його справа!). Документи заберемо. А йому запропонуємо вступити товаришем у наше товариство. Такого можна прийняти й зараз.

Мик раптом б'є себе долонею по чолі.

— Стій! Тепер я розумію! Тепер усе розумію. Знаєш, яку штуку сказав нам детектив? (а я й сам учора перевірив). Насамперед він займається тим, що роздає гроші людям. Та все якимсь найнещаснішим, злидарям, таким, що всі їх обминають. Ми ні чорта не розуміли. Думали, що таким способом шукає свого Петренка серед такого елементу (Між іншим, сам він, коли шукає, описує свого компаньйона трохи не такими рисами, що ми знаємо. Ну, та це з іншої пісні!). І, розумієш, ніколи ні імени, ні адреси своєї не дає. Прийде, погундосить, понюхає злидні та мізерію тих людей і лишає сотню-дві франків. І зникає. Хто, чого, навіщо? Ну, тепер я розумію! І так само вже розумію ще одну його штуку. Ти тільки послухай! Фінкель тобі ще не казав. Доносить нам детектив, що Гунявий майже щодня, рівно об одинадцятій годині, ходить до старих фор-тифікацій і для чогось приманює до себе якусь паршиву суку. Носить їй їсти, годує, лащить, щось говорить до неї і потім іде собі. А сука та якась така, що на неї гидко дивитися, не те, що торкнутися. На якого чорта вона йому? Нічогісінько не розуміли. Вчора ж я навіть сам поїхав разом з детективом

до фортифікацій за Гунявим. Дійсно, сука, наче за годинником, рівно об одинадцятій звідкілясь з'явилася на валу й зараз же поповзла до Гунявого. Вона не підходить, не підбігає до людини, а підповзає. І справді, таке вже щось паршиве та огидне, що тільки плюнути. І не так фізично, як морально. Фізично теж досить мерзотна. Якась фіолетова, у струпах, лишаях, вуха обкусані, груди лахміттям висять, ребра, як пружини з нашого ліжка, випинаються з-під шкури (її, мабуть, через її огидність і не ловить поліція). Але найогидніше її поводження. Таке вже щось принижене, упосліджене, покірне. Коли її женуть, вона не тікає, а тільки заплющує очі й тонесенько скавучить, наче посвистує. Вдарять її ногою, вона не рушиться, а ще приниженіше витягає голову. З Гунявим вона така сама, хоч він її годує вже тижнів із два. Він її гладить, а вона, як од ударів, пригинається й розпластується. Бо... наймізерніша з мізерних. Розумієш? І через те він з нею і... Та ідіот, справжній ідіот! Ти скажи йому, Лесю. Роз'ясни ти йому, коли він сам, дурень, не розуміє, що він... Гм! Але як же ти йому роз'ясниш, коли ти не повинна знати, що він чекіст. Ну, нічого! Колись я йому сам задам прочуханки за такі дурниці. А тепер... Знаєш, що, Лесько: давай зараз пошлемо йому гарний букет білих троянд! Га? Що ти скажеш? Білих, чистих, невинних!

Леся зиркає вогкими очима на Мика, раптом рвучко перехиляється через стіл і мовчки хапає його руку, сильно тиснучи її.

— Згода, значить? Так уставай, швиденько надягай капелюх. Крамниці ще повинні бути відчинені. А потім забіжимо в ресторанчик, повечеряємо й рвонемо на цілий вечір у кіно. Га? Що, справді, за чортовиння! Са уа, Лесько?

Леся зворушено обіймає Мика обома руками за шию й пригортається гарячою щокою до його неголеної щетинистої щоки.

* * *

"Ніно Наумівно", "от сиджу цілий вечір дома (краще сказати: ходжу з кутка в куток) і думаю, думаю, думаю. А на душі такий самий туман, як і надворі. Душить, гнітить, мучить. І тільки один у моєму тумані далекий ліхтар, тільки одне джерело світла — Ви. І от, хочу й його загасити цим листом до Вас. Прочитаєте, здивовано, зневажливо зробите Гримаску Ваших милих уст і обуритеся або засмієтеся. Смійтеся, обурюйтеся, Ніно, а я все таки скажу, бо мушу сказати.

"Кохаю я Вас? Бог його знає, як назвати моє відчування Вас у собі. Коли я чую Ваш напівдитячий, напів-жіночий грудний сміх, коли слухаю Ваші тверді, дрібні кроки, коли бачу ці смугляві тугі щоки з частим загорянням рум'янця і очі з темними обідками, такі часом зворушливо-діловиті, наївно-серйозні, а часом такі хвилюючі, лукавомовні, — мій постійний туман розсувається, розріджується, я немов підпливаю до рідних-рідних берегів моєї молодости. Але підете Ви, і туман стає ще густіший та тяжчий. Бо мені, крім усього, ще соромно, Ніно, що я обманюю Вас, що краду Ваші... неділові погляди.

"Я — не такий, Ніно Наумівно, яким сам себе виставляю перед Вами, яким, може, виставив мене перед Вами Наум Абрамович. Колись я був таким, яким мене зробила природа, якою є, наприклад, Ви. Я рухався в житті вільно, легко, сміливо, і всі речі були мені ясні та опуклі. Я мав свою частку радощів і прикрощів і дивився їм в очі відверто й просто.

"Але вічний змій підсунув мені яблуко... гріха, я вкусив його, і мене вигнано з мого раю. З того часу я блукаю в тумані. Я рухаюся в житті важко, понуро, з підозрінням, з огидою та зневагою до людей. Дійсним радощам я не смію дивитися в очі, а прикрощами навмисне розтираю, як сіллю, свої рани. Бо я вчинив те, що звуть "злочинством".

"Простіше, Ніно, те багатство, що маю, я його вкрав у свого народу. Вкрав більш-менш "законно", як украло чимало наших нещасних: послів, дипломатів, міністрів та членів різних місій, що шахрували й спекулювали на довірливому дитинстві влади. Вони, накравши, складали в торби валюту, а я пустив її в роботу. Це вся різниця між нами. Правда, була в

мене думка збільшити суму й повернути вкрадене. Не для виправдання кажу це, а просто розповідаю. Та... добрими намірами, як то кажуть, вимощений шлях до пекла, Ніно. Випхнувши мене в туман, змій не лишив мене без своєї опіки: знайшлася в мене і своя логіка, і своє виправдання, і своя навіть філософія. Та не знайшлося тільки того, що загублене: ясности та легкости. Постійний туман. Стараюся розігнати його фальшивими вогнями купованого кохання, оргій, п'яних утіх. Але від них туман стає ще густіший, повний чаду.

"І от, раз, зустрівся мені в тумані погляд чистих, ясних, молодих очей. Він обнявся з моїм поглядом і припав до нього. І на одну мить сколихнувся в тому місці туман, війнуло чимсь забутим, рідним, хвилюючим до сліз в очах. А потім... я посміхнувся, бо зрозумів: той погляд просто розглядав мене, як розглядають вовка або гадюку.

"Але якомусь бісові, чи богові, чи всевладному випадкові захотілося підсунути мені спільну з Вашим батьком справу. І не встояв я: пекуче захотілося мені перевірити, що то за погляд був. Тільки немов би перевірити! Признаюся, Ніно Наумівно, посаду я Вам дав у себе тільки для того. Знаю, що зараз же спалахнете й моментально покинете роботу в банку, відберете мій єдиний ліхтар. Та цим листом я все одно граю ва-банк: або підсунете своє світло ближче й розженете туман, або... не треба ніякого світла.

"Та нічого я не перевірив, Ніно. Іноді здається, немов би не вовка розглядають Ваші погляди. Немов би часом... якесь навіть хвилювання в них, і страх, і ніжність. Та не віриться: чого ради? Чого молода, гарна, життєрадісна дівчина буде хвилюватися від погляду людини, вдвоє старшої за неї, понурої, важкої, брудної. От грається собі молода кішечка зі шматком старої вовни, вчиться на ній кігті запускати.

"А вовна, виявляється, Ніно, — жива, і кіготки відчуває з ніжним болем, і гру приймає серйозно, і в вовняній душі своїй уже снує цілі казки. Наприклад: що молода дівчина покохала не зовсім молодого чоловіка й готова пройти з ним шлях його життя до кінця.

"Розуміється, тільки в затуманеній голові можуть роїтися такі казки. А проте, Ніно, я ставлю ва-банк: хочете пройти зо мною цей шлях?

"Не бійтеся, постараюся вмитися й причепуритися, скільки зможу. Все, що вкрав, з процентами віддам своєму народові. Собі лишу стільки, скільки треба для перших кроків у нашій спільній подорожі. Ще більше: в даний момент я разом з Вашим батьком проваджу справу, що може нам дати мільйони. Але ці мільйони відіймуться в народу. Я відступлюся від цих мільйонів та від самої справи й зроблю все, щоб інтереси народу не були покривджені.

"Хочете, Ніно, ми поїдемо в українську колонію в Бра-зілії. Купимо собі клапоть землі, збудуємо собі пристановище й будемо... ясно, сміливо й у чистому поті лиця творити свій шлях життєвий. Хочете?

"Посміхаєтеся, Ніно? Та й справді: чого ради Ви захотіли б зробити таку дику річ? Для чого б Ви мали кидати Европу, культурний, світовий центр, всі молоді втіхи свої, розваги, веселе молоде товариство та їхати кудись, трохи не в пустелю (Хоч у Бразілії всі культурні здобутки теж можна мати. Це я кажу не для агітації, а задля об'єктивної справедливости.).

"Тільки майте на увазі, Ніно: ніяких самопожертв, ніяких подвигів. Ради самого рятування когось там із туману не кидайтеся в ще гірший туман майбутнього самокатування. Так, я твердо знаю, що Ваша молодість, Ваше світло розженуть мій туман, я знайду свій загублений рай, відновлюся й воскресну. Але... Знаєте, на нашій темній, нещасній батьківщині є одне страшне повір'я: коли людина захворіє на одну нечисту тяжку хворобу, то треба, мовляв, передати її незайманій дівчині, і хвороба зникне. Так чи й моя віра в своє відновлення від Вас не є подібна до цього повір'я?

"Отже, Ніно, розгорніть книгу Вашого життя, знайдіть ту сторінку, де записане ставлення до мене, і уважно вчитайтеся: що воно таке? І коли

таке, що й Бразілія не страшна, і піт лиця радісний, і Парижу не шкода, а з ним і всіх сущих та майбутніх утіх, фліртів, танців, блиску, руху, то присувайте ближче Ваше світло і давайте свою сміливу, животворящу руку.

"Коли ж... Ну, а коли інше, що буде після того, для Вас не має ніякого інтересу.

"Передаючи цього листа Вам у руки, навмисне попрохаю читати при мені. Хочу сам бути свідком того, як гасне й зникає моє єдине джерело світла. І нехай не буде у Вас ніякої гризоти собі за це. Вина Ваша тільки одна: що Ви — молода, чиста й прекрасна. Але хай ця вина буде вічно за Вами".

"Стара вовна".

Крук прочитує до кінця, посміхається, помалу, акуратно складає всі списані аркушики докупи й хоче роздерти. Але зупиняється й довго стоїть над столом у тяжкій задумі. Потім мляво складає лист і кладе його собі до портфеля, нехай лежить зайвий документ хвилинної наївности та безнадійних корчів.

* * *

І купуючи букет, і вечеряючи з Миком, Леся не перестає почувати дивне, тужне полегшення. І так їй хочеться швидше затвердити це полегшення, швидше повернутися до пансіону, що вона відмовляється від кіна, бере таксі й їде додому.

А надто подивитися, як він прийме букет. Звичайно, він насамперед повинен подумати, що це вона, Соня, прислала його. Соня, розуміється, буде відмовлятися. Але це нічого, — коли вона, Леся, абсолютно не подасть ніяких підозрінь про себе, то дізнатися йому, хто саме прислав

букет, не буде ніякої можливосте. І думка про те, що, може, прислала та, стрижена, так і не буде вбита, вона все буде його хоч трішки гріти.

Туман крізь спущене віконечко авта вогкими вусиками обмацує лице Лесі. Він став ще густіший і як велетенський димно-склизький спрут оповив увесь Париж і важко клубиться над ним.

Але в пансіоні, десь, тепло, ясно, затишно. Там оце, мабуть, саме повечеряли й товпляться в сальоні та передпокої. Американці збираються до дансінґу. "Свої"... що вони мають робити сьогодні ввечері?

Дивно, Леся раптом почуває до всіх оцих "своїх" гарячу ніжність і незрозумілу вдячність. І дивно їй, що вона досі так мало, в дійсності, цікавилася ними, так мало знає їх і так мало по-справжньому виявляла до них уваги та симпатії. Вона тільки старалася викликати в них увагу та симпатію до себе. А тим часом у кожного ж з них є своє життя, свої прикрості, труднощі, страждання, радощі.

Ах, авто сунеться так помалу в цьому тумані, — вони можуть поїхати всім товариством кудинебудь без неї!

Ну, що ж, нехай він любить ту стрижену й молиться до неї. А вона, Леся, все ж таки почуватиме до нього цю глибоку-глибоку ніжність і жаль. І коли буде її сила, допоможе йому, з'єднає їх і нехай вони собі мають щастя. Коли це Соня, то вона теж чекістка, теж, може, з любови вбивала. Ні, ця вбивала з ненависти, з лютої образи та кривди. Але подумати собі: з яким болем вона повинна згадувати себе такою, якою була до тієї банди офіцерні! Все розтоптали, опаскудили, зганьбили.

Таксі несподівано зупиняється. Вже приїхала? Так, знайомий, милий, рідний ґанок із заґратованими залізним візерунком дверима.

В передпокої нікого нема і пахне кухнею, вечерею. Раніше цей запах дратував, а сьогодні він, навіть після їжі, здається затишним, зворушливим.

В сальоні, крізь щілину дверей, чути гомін голосів. Леся швиденько роздягається й нишком підходить до щілини.

Здається, всі дома. Ні, італійця немає. Он, у кутку, за пальмою — Загайкевич. Чогось невесело, стомлено відкинув голову на спинку канапи й дивиться кудись у стіну. А кістка на горлянці та хрящ носа так гостро й жалюгідно випинаються.

Шведи, милі, стримані й по-дитячому наївні, грають у свої шахи. Свистун їм "допомагає".

Так, він і Соня в своєму кутку. Які здивовані, при-нижено-злякані очі! Щось гаряче каже Соні, щось доводить. Намагається, видно, балакати тихо, бо кидає набік обережні погляди. А в Соні яка тепла, лукава посмішка! Яка вона вся немов би інша тепер з ним. Нема того вульгарного та робленого кокетування, що було раніше. Дійсно, на таку можна молитися.

Леся глибоко зідхає, ще раз обмацує зачіску обома руками і входить до сальону з веселою проміністою посмішкою. І сьогодні якось дуже чуло відчуває той вибух пожвавлення, що викликає її поява.

Загайкевич, шведи, навіть Соня і він устають їй назустріч. А Свистун аж підстрибує й біжить до неї, смішно відкидаючи ніжками вбік. Тільки пані Сарро сидить із своїм шитвом у куточку, але й вона привітно хитає головою. Свистун же мало не в екстазі.

— Брраво, Ольго Іванівно, знаменитий букет! Чудовий! Надзвичайний!

Леся зразу ж почуває страх, але здивовано, непорозу-міло дивиться на Свистуна й на всіх (А всередині — якийсь неприємний, тоскний укол: значить, це її тільки через цей букет так зустріли!).

— Який букет? Я нічого не розумію. В чому річ?

— Та той, що ви прислали панові Кавуненкові! З білих троянд! Увесь пансіон ахнув.

І на гостренькому личкові Свистуна явно тріпочеться насмішка.

Тут пан Кавуненко не витримує:

— Ну, слухайте, Свистуне, це вже чорзна що! Я прошу вас залишити ці дурниці!

— Так хто ж тоді прислав вам букет?

Гунявий не відповідає й винувато повертається до Лесі:

— Вибачте, будь ласка, це — тільки негарний жарт Свистуна.

Леся непорозуміло, як людина, що ледве розуміє, про що мова, озирається на всіх. їй пояснюють: панові Каву-ненкові хтось анонімно прислав чудовий букет із білих троянд. Пан Кавуненко навіть не хотів приймати, думаючи, що помилка. Але хлопець з квіткарні показав папірець, де виразно було написане прізвище пана Кавуненка й точна адреса його. Отже, помилки ніякої. Але хто саме прислав, хлопець сказати не міг. І навіть з якої саме квіткарні прислано, пан Кавуненко не догадався спитати. За вечерею тільки й мови було, що про букет. Бо й справді був він прекрасний. Пан Кавуненко зовсім засоромлений.

Ну, з виразу лиця Ольги Іванівни, з усього її поводження видно, що прислала, в кожному разі, не вона. Та й чого ради пані Антонюк мала б присилати Кавуненкові букети?

А пан Кавуненко, дійсно, засоромлено й винувато посміхається, наче розповідають про негарний скандал, учинений ним.

— Ну, так це таки пані Кузнецова!

І Свистун робить рукою рішучий безапеляційний рух, що відмітає всі вагання.

Соня так само грає лукавою посмішкою, і в гарних, сьогодні дуже блискучих очах її виразне тепло, коли вона дивиться на пана Кавуненка.

Нижчий швед скромно додає:

— Або та американка, що їй сподобалися пісні пана Кавуненка.

— Ні, в американочки дуже ревнивий кавалер, — розсудливо міркує вищий швед.

Тоді Свистун ще рішучіше відмахує всякі міркування:

— Ні, ні, це пані Кузнецова! Це ясно. Скільки заплатили, скажіть правду, пані Наталю!

Пані Наталя безсило сміється й зідхає.

— Тисячу франків. Задоволені?

І сідає знову поруч з Кавуненком, щось стиха кажучи йому. Леся відвертається від них, підходить до столика з шахами й цікавиться, хто

виграє. Шведи з однаковими посмішками показують один на одного, сяйно, по-хлопчачому дивлячися їй в очі.

Але Свистун і тут з тією самою безапеляційністю вирішує, чия партія дужча, хоч сам у шахи майже не грає. І через те, що тут Свистун і що його овечий голосок такий рішучий, Леся відходить у куток до Загайкевича.

— Можна сісти біля вас? Я вам не заважаю? Загайкевич, що знову встає з її наближенням, у відповідь схиляє гладенько зачісану довгасту голову.

— Я хотів би, щоб усе в житті так мені заважало, як

ви.

— Як звичайно, ви — бездоганно ґалянтні.

І Леся сідає так, що їй видно всього Гунявого. Загайкевич обережно вмощується поруч, акуратно підтягнувши холоші штанів.

— Найкраща ґалянтність, Ольго Іванівно, та, що походить від щирого серця.

— Правда? Може бути. А чого ви такі сьогодні, немов би сумненькі?

Загайкевич стомлено витягає ноги й відкидає голову назад.

— Стомився, Ольго Іванівно.

— Забагато працювали сьогодні?

— Забагато сподівався в житті, Ольго Іванівно. А життя раз-у-раз відстає від сподіванок. І коли така погода, як сьогодні, якось воно... Ну, та Бог з ним. Це так собі, хвилеве. Скажіть мені краще щонебудь тепле, хороше, чисте, як... ви самі. От панові Кавуненкові хтось подарував букет чистих, ніжних троянд. А він, дивак, соромиться...

Леся зиркає в бік Гунявого й бачить, як він знову щось благально каже до Соні, а Соня розводить руками й сміється.

— Що ж вам таке ніжне сказати, щоб аж утому прогнати? Дуже це важко такій людині, як ви.

— Такий я невідповідний для ніжности?

— От тобі й маєш! Несподіваний висновок. Цілком протилежний моїй думці. Я хочу сказати, що важко сказати щось зворушливе такій людині, яка цього заслуговує. Бо воно її менш зворушить, ніж людину, що не заслуговує чи, краще сказати, сама гадає, що не заслуговує. Ви мене розумієте?

Загайкевич сідає рівніше.

— Я розумію вас. Але звідки ж ви знаєте, що я заслуговую? А, може, ні?

— Ну, це видно. Почувається. І ви самі це, розуміється, знаєте. А от є люди, що цього про себе не знають, що вірять у свою поганість. От тим легше казати щось ніжне.

— Гм! Ви багато бачили таких людей, що щиро вірять у свою поганість?

— Багато, не багато, а бачила.

І голос, і вираз очей Лесі повні такої певної тихости, що Загайкевич не відважується посміхнутися. Леся раптом скидує на нього темносинім поглядом.

— Ну, от, уявіть собі людину, що робила злочини й потім покаялася. Хіба вона не повинна вірити в свою поганість? Наприклад... Вас, розуміється, здивує те, що я скажу. Але лишіть ви на хвилину ваші політичні погляди й спробуйте отак просто, по-людському, подивитися на те, що я скажу. От, наприклад, якийнебудь чекіст... О, ви вже мало не підстрибнули. Саме слово "чекіст" вас уже заздалегідь настроює вороже.

Загайкевич спускає очі собі на коліна.

— Ні, ні, будь ласка, кажіть далі. Я постараюся бути об'єктивним.

— Правда, вираз усього вашого тіла, не тільки лиця, не дає мені певности в вашій об'єктивності. Але все одно. Ну, так, от, уявіть собі якогонебудь чекіста. Він вірив у свою ідею, в соціялізм там, чи комунізм, я на програмах добре не розуміюся. Він, скажімо, щиро любив людей, людство, як то говориться. Ну, і ради людства, ради майбутнього щастя його, от з цієї любови до нещасних, мусів убивати. І, може, якраз, що щиріше вірив і дужче любив, то жорстокішим і невблаганнішим мусів бути. Ви розумієте мене?

Загайкевич усе так само сидить, не підводячи очей і тільки міцно зчепивши руки на колінах.

— Розумію. Далі.

— Ну, і от, уявіть собі, цей чекіст через щось почув каяття. Ну, через щось там. Ви уявляєте, коли він — людина щира й чесна, уявляєте собі, який страшний стан повинен бути в нього? Так хіба ж така людина не повинна вірити в свою поганість?

Загайкевич гостро зиркає на Лесю.

— А ви самі вважаєте такого ідейного щирого чекіста поганим?

Леся твердо зустрічає його погляд.

— Ні, пане Загайкевичу, не вважаю. Можете дивуватися мені й жахатися мене, але, на мою думку, такий чекіст у тисячу разів кращий від усіх тих праведників і "героїв", що самі не вбивали, а посилали на вбивства мільйони людей і мають за те ордени та медалі. Так, так! Та й узагалі, пане Загайкевичу, всі ми такі... пакосні, стільки гидот робимо, що... краще на себе озирнутися.

Загайкевич явно хвилюється, це помітно, але мимоволі посміхається:

— Це ви про себе? Ви робили гидоти?! Ну, я хотів би, щоб усі люди були такими гидкими, як ви...

— О, ради Бога! — злякано виривається в Лесі з такою щирістю, що вона сама лякається цього ляку.

Але Загайкевич не надає ваги цій щирості.

— Вам так чогось хочеться обілити чекістів, що ви навіть себе готові очорнити. А все ж таки, значить, ви теж гадаєте, що чекісти робили гидоти, навіть ідейні?

Леся якийсь момент мовчить.

— Знаєте, пане Загайкевичу, не будемо говорити про свої погляди та ставлення. Я кажу про тих людей, що самі себе вважають поганими. Життя кожної людини — така глибока криниця, що тільки вона сама може знати, що в ній діється на дні. А ми, коли заглядаємо в неї, то

переважно бачимо в ній відбитку нашого власного обличчя та по ньому й судимо. Я нікого ні білити, ні чорнити не хочу. Я хочу бути тільки справедливою. І тому кажу, що для мене людина, що вбивала з любови, ні трішки не гірша за тих, що вбивали з ненависти, чи з дисципліни, чи з честолюбства. І не тільки не гірша, а в багато разів краща.

— І ви такого чекіста навіть покохати могли б? Леся спокійно посміхається.

— Уявіть собі такий жах: могла б. Та ще й як! Але тепер ви зо мною більше й балакати не схочете?

Загайкевич мовчки, чудно, гостро вдивляється в неї.

— Ви немов не вірите мені? Або думаєте, чи не прихована я більшовичка? Ні, я до політики не втручаюся.

Загайкевич знову похнюплюється.

— От через те ви так і кажете. Ви не були в Росії під час революції та не бачили всього її страхіття. А коли б були й на свої очі бачили, що робили чекісти, ви б не казали так.

Леся дивиться вбік.

— Так, я в Росії не була в той час. Але я стільки бачила й чула від людей, що були там, стільки страхіття наслухалася, що сама ввесь час донедавна думала й почувала так, як вони і як ви оце тепер.

— А що ж змінило ваше відношення?

— Що?

Леся притягає до себе зелений серпик пальми й зараз же випускає його.

— Не знаю. Багато всяких причин. Та досить, на мою думку, хоч раз, як слід, глибоко та об'єктивно мати нагоду подумати над цим. Хто, звичайно, може.

Загайкевич дивиться на свої руки й здивовано бачить у них свій срібний портсигар, що його міцно тримають пальці. Він кладе його в кишеню, проводить обома долонями по лиці, знову гостро й дивно дивиться на Лесю, хоче щось сказати, але раптом підводиться й простягає їй руку.

— Вибачте, Ольго Іванівно, я мушу їхати до міста, в мене призначене одне важливе побачення.

— Тобто, я на вас нагнала такого жаху, що ви далі не можете зо мною балакати?

Загайкевич дивно посміхається й потискує їй руку.

— Колись, Ольго Іванівно, може, я вам дещо скажу. Може. А тепер... тепер скажу тільки, що... дійсно, тікаю із страху, щоб не балакати з вами далі. Тільки...

І, не докінчивши, він шанобливо, низько вклонившися, трохи швидше, ніж звичайно, виходить із сальону.

Леся не то здивовано, не то насмішкувато дивиться йому вслід і зараз же переводить очі на Гунявого та Соню. Тепер уже Соня щось гаряче та сердито каже йому, а він сидить із своїм вирівняним виглядом, із своїми пухкими щоками й похмуро-винуватим виразом опущених очей. Час від часу він крутить головою, щось заперечуючи. Може, вона каже йому, що любить його, а він ні за що не хоче вірити?

І тонкий біль ниюче, як від зачепленої колючки, проходить по тілі. На Лесю він глянув тільки разів зо два і то, зараз же винувато й злякано відскочивши поглядом, — йому соромно, що, бувши напідпитку, він так розпустився перед хорошою, але чужою людиною.

От вони обоє встають. Він простягає їй руку, — прощається. Але Соня бере його під лікоть і веде до передпокою. Кудись поїдуть разом.

Свистун, як цуцик, побачивши, що хазяїн вийшов, схоплюється й дрібненько вибігає за ними. Як він не розуміє, що заважає людям?

Шведи заглиблені в шахи й нічого не помічають. І нікому вона, Леся, не потрібна й не цікава. Так само, як ота пані Сарро. А хто знає, може, в тієї пані Сарро є чи було своє глибоке, складне життя, свої злочини, гріхи, святощі, любов. І, може, вона й тепер когось любить і повна тієї любови до такої міри, що може цілими вечорами сидіти собі в кутку й механічно помахувати голкою.

Леся ще довго сидить непорушно на канапі. Потім тихенько підводиться й виходить із кімнати. В передпокої й на сходах нікого, — поїхали.

Але ввійшовши до своєї кімнати, Леся раптом чує за стіною, в хаті Гунявого, гуркіт стільця й кроки. Не поїхав нікуди?

Ось кроки прямують до дверей, що поділяють їхні кімнати. От, затихли. Легенький гуркіт стільця, біля самісіньких дверей.

Тихо. Значить, він сам. Щось робить тут, біля самої стіни.

Леся вмить тихо ступає до стіни, широко розгортає руки й припадає ними до неї, ніби обнявши її й погладжуючи чи благословляючи однією рукою.

А по другий бік дверей, стоячи на колінах, припавши чолом до землі в молитовній покорі, зігнулася велика постать у зеленому безглуздому вбранні. Вона цілує краєчок тієї підлоги, якою ступають легкі кроки в сусідній кімнаті.

В кутку замотаний у старі газети стоїть букет із білих троянд, що хтось на глум прислав йому.

* * *

Загайкевич, чітко та твердо цокаючи підборами по асфальті вузеньких тротуарів, то пірнає в густу темну каламуть туману, то виринає під ліхтарями.

Але сьогодні не допомагає ніяке напруження волі, — немає сили причинити двері в минуле. Ольга Іванівна шарпнула їх так несподівано та сильно, що в'язні натовпом шугнули з них і, як юрба червоноармійців, що ввірвалася до театру, позаймали всі місця в душі.

А надто знову випинається той гладкий, у рожевій сорочці спекулянт, колишній чорносотенець-монархіст. Руда, широка борода, добрі-добрі очі й дитячі-дитячі сльози в них. А в руці клуночок, невеличкий, хустинкою обмотаний. Перед смертю — найбільший у нього клопіт: щоб передали його жінці цей клуночок, бо в ньому фунт цукру й восьмушка чаю. І як моторошно, як гидко хряснуло в нього щось у потилиці під пострілом! Ох, цей хряск!

Загайкевичеві підкочує під груди млосна хвиля огиди й такої туги, що він зупиняється й витирає холодний піт з лиця.

Ради Бога, для чого вона забалакала про це, ця дивна жінка? Натякала на нього? Ні, вона нічого не знає, це видно.

Але могла б покохати такого. "Та ще й як!". І могла б прийняти в себе цю тоскну млосну вагу?

"Кращий за тих героїв з орденами та медалями". Кращий, Олюсю, істинно кращий, істинно любов убивала, довгокохана мрія про щастя, "як то говориться, людства". О, мила, яке щастя, що ти не розумієшся "на цих програмах", що своєю невинною рукою "просто по-людському" підносиш чашу підтримки. Бо так же заплуталися в цих програмах, так заляпали очі своєї віри сміттям проклятої "економіки", що самих себе вже не видно. Кращий, Олю-сю, спасибі тобі, бо дійсно болить невсипущим болем душа, бо готовий ось у цю мить покласти її разом з тілом своїм під колеса перемоги щастя того, "як то говориться, людства". І хай той самий хряск у його власній потилиці послужить крихітною порошинкою у великій будівлі!

Загайкевич здивовано озирається: він стоїть перед якимсь стареньким готельчиком з ліхтарем над входом. Господи! Те це ж його готельчик, де він жив уперше, як приїхав до Парижу! Там, у флігелі, у глибині подвір'я, були в нього дві маленькі поганенькі кімнатки з кам'яними підлогами. Туди приходила до нього Катя, бідна розстріляна Катя. Звідти він з валізками, повними нелегальної літератури, та з душею, повною ясної, весняної віри, виїхав у... перше своє заслання до Сибіру.

Як дивно, як чудно, що хтось привів його саме до цього готельчика й зупинив перед ним. Зупинив! Без ніякої участи волі й свідомости. Так кінь підвозить задуманого або п'яного хазяїна свого додому.

Загайкевич хоче пройти до флігеля, але ворота замкнені, — пізня година. Він з ніжністю бере в руки старе знайоме кільце дзвінка, трошки тримає його й помалу відходить знову в туман.

Але тоскної млости вже немає. Хтось зачинив двері. Сумна тиша з ніжним дзвоном зворушення. Війнуло духом весняного вечора, солодко-обіцяйного.

Загайкевич підходить до свого пансіону й задирає голову до вікон Лесі. В них крізь штори видно, ще світиться. Мабуть, читає в ліжку. Йому хочеться видряпатися на другий поверх і хоч притулитися тілом до тієї стіни, за якою лежить та, що так дивно та жорстоко розчинила двері й що так ніжно подала йому чашу.

Але чому вона так балакала? Чому??

* * *

Ранок — несподівано-ясний, сміхотливий, у великих, кудлатих хмаринах. Вони часом нависають йому на його золоте око, око хитро жмуриться, і тоді по мокрому асфальті вулиць біжать темні тіні. Потім кудли відсуваються, і Париж блискає дахами, шибками, металом, каменем. Вітер носить по вулицях запахи крамниць, каварень, автомобілів. Але серед цих запахів є й щось таке, від чого в кожного весело, хитро й з тьохканням мружиться око душі й погляд мимоволі шукає на деревах бруньок.

Та ні, їх ще немає. Навіть у Люксембурзькому саду ще ніде ні однієї, хоч там ніяких запахів міста нема. Там тільки повно людської комашні, — на всіх плямах сонця кишить нею.

Леся ходить круг озерця. Воно оточене вздовж усього кола своєї бордюри дитячими тільцями, рухливими, заклопотаними, діяльними. Там на озерці пливуть їхні кораблі. Від одного краю до другого жене їх вітер, напинаючи вітрила, нахиляючи до самої води. Треба швидше перебігти на другий бік і зустріти прибуття свого корабля з далекої кругосвітньої подорожі.

Леся підставляє матово-чисте лице подувам вітру й теплій ласці сонця. Фіолетові очі жмуряться в ніжній, сумовитій задумі. А в душі здивування: що, власне, з нею? Як давно-давно не було такого чистого, такого ніжно-обіцяй-ного ранку! І чого цей хвилюючий, незрозумілий сум, і це незвичне почування себе легкою, вимитою, немов би до причастя приготованою?

Фінкеля ще немає. Ну, розуміється, він спізниться найменше на півгодини. Милий Фінкель! Як дивно, що цілком інтелігентна людина, а має таку містечкову жидівську інтонацію в мові і цей милий жидівський гумор.

Він любить бувати тут, коло озерця, серед дітей. Так доносить детектив. Але його немає. І, мабуть, не буде. Може, десь з Сонею. Знову боротьба в них. Соні слід би інакше підійти до нього. Вона ж знає, хто він. Підійти, широко, любовно розгорнути перед ним обійми, розкрити себе всю й прийняти його в обійми таким, яким його знає. К бісу ці мільйони, золото, шпигування.

К бісу? Алеж, може, Соня його зовсім і не любить. Він це, десь, і відчуває, тому й не вірить, не сміє вірити в любов до нього. А сам, проте, любить. "Хіба те важливе, щоб тебе любили"? Правда, ах, яка хороша, нова правда! Нехай не любить, нехай її ніхто не любить, а коли в неї в душі вічно буде ця чистота, цей ніжний сум, ця прозорість людей і відчування їх у всій їхній милій жалюгідності, то хіба ж вона, справді, не багатша, не щасливіша за всіх тих, що їх люблять, а самі вони нудно перелітають з однієї квітки на другу, не заповнюючи порожнечі?

— Ольго Іванівно? Яка приємна несподіванка! Вийшли погуляти?

Леся швидко повертається: сяючи в небо, в сонце, в хмари червоністю прищів, з відсуненим на потилицю капелюхом, у жовтих черевичках — Свистун. Оченятка з щирою й певною привітністю посміхаються. Що він може бути не до речі, про це в нього й думки

немає. Він цілком задоволений і ранком, і садом, і дітьми, і Ольгою Іванівною. А головне, самим собою. Овечий голосок голосно й вибачливо схвалює розумну думку Ольги Іванівни пройтися. Оченятка швиденько, діловито перебігають по обличчях.

Лесі неприємно. Вона вся зіщулюється всередині, як від подуву холодного, вогкого вітру, що несподівано налетів. Але Свистун з такою щирою й привітною поблажливістю оглядає небо, парк, старий палац і людей, що вона мимоволі всміхається. Ну, що ж таке, що Свистун. І Свистун — людина, і він потребує ласки сонця та людей. І в нього напевне є багато хорошого. І зовсім нічого особливого немає в тому, щоб знайти хороше в хороших. Ні, навчитися на смітнику знаходити перлинки! Оце багатим будеш!

І піддаючися непереможній ніжності, що, як цвіт мімози, на момент зіщулилася від дотику й знову розгортається та пашить пахощами-думками, Леся тепло й злегка насмішкувато зиркає на Свистуна. Дійсно, чого в цього чоловічка таке почуття вищости та самозадоволення? Голубчик бідненький, такий же страх несимпатичненький увесь, а гордий, наче бозна, який герой.

— Пане Свистун, вам не нагадує сьогоднішній ранок дитинства чи юнацтва?

Пан Свистун від здивування аж вгрузає жовтими черевичками у вогку жорству алеї.

— Як надзвичайно дивно! Я сам зараз хотів те саме спитати у вас! Просто щось надзвичайне!

Леся посміхається: йому здається надзвичайною не подібність думок, а те, що його думка могла з'явитися в когось іншого.

— А ви колинебудь бігали ранньої-ранньої весни босоніж стежками, протоптаними в болоті?

Свистун аж підстрибує.

— О! О! Ще й як! Я ж сам із села! Мій батько — піп, клерикал. Ще й тепер там десь харамаркає свої молитви та читає політграмоту комсомольцям. Ого, ще б не бігав! А на царині? Пам'ятаєте? На горбочках, лисинки, знаєте, такі. Теплі! А травичка страшенно зелена, ніжна! А ви пампушки з часником любите? У великій макітрі, накритій рушником?

— Мама ваша жива ще?

Свистун якось одразу гасне й нудно кривиться.

— Нема. Померла. Хочете сісти?

Вони сідають на залізних стільцях, лицем до сонця. Свистун якийсь час мовчить, все так само з чудною нудьгою роблячи гримаски носиком і губами.

— Моя мати була надзвичайна людина. Батько — єрун-да, нікчема. На жаль, я в нього вдався, а не в матір.

Від цього несподіваного визнання Леся швидко зиркає на Свистуна. На лиці все та сама нудна гримаска.

— Коли матір ховали, все село ридало. Тут революція, "бий панів і попів!", а за попадею ридає вся околиця. їй би імператрицею бути, а не попадею. Або ігуменею мана-стиря. Страшенно, знаєте, добра була. Але й сувора та справедлива така, що її боялося все начальство в окрузі.

Сонце з головою пірнає в білі перини хмар. Од цього вітер сердито нагинає вітрила корабликів аж до самої води й зриває капелюшок з якоїсь дами. Але Свистун уже нічого не помічає. Ґримаска його потроху розтає на лиці, як льодок на шибці. Оченята знову потепліли, заблискали дитячими, лукавими іскорками. Що за чудесне дитинство було в нього! А що він з братами виробляв у селі й у себе вдома! Наприклад, одного разу...

Леся слухає із щирим зацікавленням, забувши про свою власну провокацію. Те ж саме вона виробляла із своїми братами! І горобців дерла по клунях, і яйця крала в матері та міняла в крамничці на цукерки та стьожки, хоч це було й не на селі, а в Полтаві. Та хіба Полтава — це не велике, чудове село?

Коли Фінкель, напружено встромляючи в кожну жінку свої пташині короткозорі очі й дрібно перебираючи ногами, натикається на Лесю й Свистуна, він од здивування тільки мовчки здіймає перед Лесею капелюха: обоє з таким захопленням, з таким дзвінким сміхом про щось балакають, немов несподівано зустрілися двоє старих-старих друзів. Леся навіть злегка ніяковіє.

І чи від ніяковости, чи від чого іншого, весело хапає Фінкеля за рукав і тягне сісти на сусідній стілець.

— Який чудовий день! Правда, Науме Абрамовичу? Зажмурте очі до сонця, побачите "золоті віники". Ви любили в дитинстві бачити "золоті віники"?

Наум Абрамович, коротко й підозріло поглядаючи на схвильованого всіма прищами Свистуна, сідає поруч.

— Що таке "золоті віники", я цього не знаю. Але що я в дитинстві не любив ні почувати, ні навіть бачити березових віників, то про це я вам можу сказати з певністю.

Леся дзвінко, по-дитячому сміється й зиркає на Свистуна. А Свистун так само на неї. Фінкель же на обох, але здивовано й хмуро: що за інтимність така з цим шмаркачем? Маєте собі!

— Ольго Іванівно, я, властиво, хотів би з вами не про березові віники поговорити, а про наші справи.

Здається, яснішого натяку не можна зробити, і всякий середній нахаба в такому випадку зрозумів би й пішов би собі к лихій годині. Але шмаркатий Свистун сидить собі, розлігшися на стільці, і блаженно жмуриться з таким виглядом, неначе він оце зробив Лесі признання в коханні й вона прийняла це признання із захватом.

Леся охоче погоджується говорити про справи. Будь ласка, вона вся до послуг Наума Абрамовича. Тільки з однією умовою: ні в яке кафе не йти, а тут, на сонці.

Наум Абрамович сердито зиркає на Свистуна.

— З великою охотою, але мені хотілося б без свідків говорити про наші справи.

Ні, Свистун сидить собі далі, витягши ноженята в жовтих черевичках і ані телень. І раптом згадує:

— Ольго Іванівно! А на лідяках у вас спускалися?

Та аж сідає рівніше. Але, побачивши беззвучний веселий сміх фіолетових очей, незрозуміло зиркає на Фінкеля, що суворо розстібає свій важливий портфель, і знову питально дивиться на Лесю.

— Ми мусимо, пане Свистуне, трошки про мої справи побалакати...

— Ах, вибачте! Ах, будь ласка!

І Свистун з незвичною винуватою жвавістю схоплюється й швиденько прощається, міцно-міцно, підкреслено-міцно потиснувши Лесі руку.

А Наум Абрамович задоволено прикушує усміх: ага, сила дії його портфеля ще раз наочно виявилася: аж зм'як і зніяковів цей нахабний свистунець.

Та особливої справи, властиво, ніякої немає. Просто собі чергові взаємні інформації про чекіста. Чорт його зна, коли це все, нарешті, виясниться. Щось і паризька поліція мовчить, — не може, видно, знайти того Петренка. А, може, він поїхав собі до Америки чи до Австралії? Важко йому? Розміняв брилянти та й хоч аеропляном гони.

А Леся ще грає та іскриться шумовинням дитинства, як налитий келех доброго шампанського. Ніжність ще перекочується теплими хвилями в душі.

— Е, що там, Науме Абрамовичу! Якось воно буде. Як ваші справи?

— Мої справи? Ви спитайте краще, як мої болячки. Леся, одначе, лукаво підморгує.

— Еге, болячки! Не все ж і болячки! А та чудесна білява голівка, що я бачила позавчора в "Rotonde" з вами, теж болячка? Хто вона?

Наум Абрамович зразу, до наївности, помітно прояснюється. Хоч тут же з усієї сили намагається бути скромним, щоб цією скромністю дати зрозуміти, хто саме вона йому, та "білява голівка".

— А це, знаєте, одна собі моя знайома.

Леся, властиво, знає, хто ця "одна собі" знайома. Це та сама "вампірна Фенька", що оце знову присмокталася до Фінкеля, його "пасія", істинно його та всієї родини "болячка".

— Ну, знаєте, ця знайома так ніжно поглядала на вас та так пригорталася, що... гм!

Тут Наум Абрамович не може вже далі конспірувати.

— От, біда, знаєте, чи у Фастові чи в Парижі, нічого від людей не сховаєш!

— Та й важко сховати таку гарну голівку. Кожний мужчина повинен заздрити вам. Та й не всякому вдасться викликати в такої голівки такий усміх і такий погляд.

Леся, розуміється, знає, що всі заробітки Фінкеля йдуть на ці посмішки та погляди і що, коли б не служба Ніни в Крука, то вся родина просто голодувала б од цих посмішок гарної голівки. Знає, що всі знайомі жаліють родину, засуджують Фінкеля й сміються з нього, бо "вампірна Фенька" терпить його тільки за гроші й коверзує ним, як рабом. Але сьогодні Леся знає ще якусь іншу, глибшу правду, правду цього сонця, ніжности, нічних думок. Хто знає, хто може знати, як там у дійсності у Фінкеля? А може та Фенька для цієї немолодої людини є тією пружиною, що тримає всю машину в русі та діяльності? А може та Феня його, дійсно, любить? А як і не любить, то "хіба найважливіше, що тебе люблять"? Коли в нього через оту Феньку є щось, що отак освітлює його, то хіба це вже не є велика цінність?

От, наприклад, яка славна, зворушена теплість та мрійність стоять на цьому стомленому циганському обличчі.

— Ех, знаєте, дорогусенька, коли б нам тільки ця справа вдалася! Ах, коли б, коли б! Уся надія на неї, усе життя. Не в золоті, не в мільйонах

річ. Будь вони тричі прокляті взагалі! Що я — буржуй якийсь? Я — чесний пролетарій. Але мені якраз тепер потрібні великі гроші. До зарізу потрібні! А якому ідіотові не потрібні, спитаєте? Так я вам скажу, якому: такому, як ви!

І Фінкель тепло, з незвичним сумом оглядає Лесю. Але десь чути рівний, повільний бій годинника. Леся схоплюється:

— Ох! Дванадцята вже? Додому! Спізнимося на сніданок. Ви снідаєте в пансіоні?

Наум Абрамович швиденько бере свій імпозантний портфель з сусіднього стільця.

— Та коли дозволите, з приємністю. Треба подивитися на нашого паскудника Гунявого. Просто чиряк якийсь, я вам скажу, ніяк не прорве!

Леся на момент хмуро стягає брови.

— Ну, ходімте, ходімте швидше! А то хазяйка лаятиметься. Ми напевне спізнимося.

* * *

Але хоч Леся й Фінкель приходять на чверть години пізніше, запізнення на цей раз немає. Ніхто навіть за стіл ще не сів. Усі товпляться в передпокої говіркою юрбою з дивними посмішками на обличчях. Посеред же юрби видно постать Гунявого поруч з хазяйкою пансіону. Всі чогось зазирають під ноги Гунявому й підводяться з виразом не то здивування, не то огиди.

До Лесі зараз же підбігає італієць і на запитання Лесі приглушеним голосом розповідає дивну подію з сеньйором Кавуненком. Сеньйор Кавуненко привів із собою в пансіон собаку й хоче тримати його в себе в

кімнаті. А хазяйка рішуче протестує й не дозволяє. Бо, дійсно, собака такий, що абсолютно незрозуміло, як сеньйор Кавуненко може торкатися до нього, а не те, що брати до себе в кімнату. Якийсь жах, а не собака. Сеньйор Кавуненко каже, що це — расовий собака, але в цій огидній істоті нічого расового немає.

Леся злегка блідне, але слухає, не перебиваючи, і зиркає на потилицю Гунявого, що височить над головами. Потім лишає Фінкеля з італійцем і просувається ближче до центру.

Свистун уже тут. Побачивши Лесю, він прослизує поміж тілами до неї й шепоче їй щось на вухо. Але Леся не чує, зазираючи під ноги Гунявому.

Там лежить купа фіолетово-рудої шерсти. Лежить, улипнувши всім тілом у підлогу, розіп'явши себе в німій покорі, чекаючи вирішення своєї долі вищими істотами. Від шиї її до рук Гунявого тягнеться новенький гарний ремінець.

Сам Гунявий винувато, але з очевидною непохитністю, посміхаючися, стоїть проти хазяйки.

— Слово чести, пане Кавуненку. Я не можу допустити цього собаки у свій дім! Не можу! Дуже шкодую, але не можу! Він — хворий з голови до ніг і заразить мені все помешкання.

— Вибачте, добродійко, він — не хворий. Це — тільки рани від покусів та биття. Його дуже били.

— Мене це не торкається!

— Я розумію. Але кому яке зло буде від того, що собака буде в моїй хаті?

— Та навіщо він вам, такий... страшний та поганий? Гунявий якось комічно й жалюгідно схиляє голову на

одне плече.

— Це — расова сука, пані добродійко! Дуже цінна. Дуже. Вона коштує тисячі франків. Запевняю вас.

Цифра на момент робить враження на хазяйку, не зважаючи на всю безглуздість її стосовно до цього страховища.

Тоді Леся серйозно й переконано наставляє на хазяйку дві схвильовані фіолетові квітки очей.

— Вибачте, добродійко, але я можу засвідчити, що, дійсно, цей собака — расовий. Мій батько дуже кохався в собаках, і я трошки теж розуміюся. Це — наша суто українська раса. Це — правда. Дуже рідкісна й цінна.

Ця несподівана підтримка, така серйозна та об'єктивна, приглушує усміхи на лицях і завдає серйозного удару непохитності хазяйки. Вона непорозуміло дивиться вниз на собаку. Голови всіх теж прихиляються й знову розглядають нещасну тварину. Але вона вся в таких струпах, ранах, лисинах, що якось дивно думати про якусь расу. Очі заплющені, голова витягнена вздовж підлоги, по хребті проходять нервові хвильки.

— Правда, собака в тяжкому стані, але він — расовий абсолютно. Де ви знайшли його, пане Кавуненку?

Гунявий часто й гостро зиркає на Лесю. На запитання її він спускає очі.

— Я купив її в одного пана на вулиці.

Хазяйка знизує плечима й запитально дивиться на своїх пожильців. На обличчях вираз непорозуміння, вагання, — чорт його зна, може, і справді в цих варварів такі расові собаки.

Гунявий сміливіше повертає лице до хазяйки.

— Я вам даю слово, пані добродійко, що нікому ніякої шкоди не буде. Я її вилікую за два тижні. Я робитиму якнайпильніше всяку дезинфекцію. Собака лежатиме прив'язаний у кутку, навіть по кімнаті не ходитиме. Тільки вранці та ввечері виводитиму на вулицю. От, ціла аптека зо мною. Всі ліки прописані лікарем. От рецепти. От і от. Він сказав, що через два тижні все загоїться. От, прошу. П'ятдесят франків за ліки дав.

Гунявий похапцем показує рецепти, пакунок з ліками, знову рецепти.

П'ятдесят франків добивають хазяйку. Коли людина витрачає гроші на самі ліки, то або собака мусить, дійсно, коштувати тисячі, абож це людина — цілком божевільна, чого все ж таки про пана Кавуненка сказати не можна.

Вона знову знизує плечима й нерішуче відступає на два кроки вбік, немов даючи дорогу Гунявому. Він так і розуміє цей рух. Зараз же потягши за ремінець, він ступає вперед, чмокнувши губами.

— Квітко! Ходім!

Але Квітка не рушиться. Вона приготувалася до найгіршого й прийме його тут, із заплющеними очима.

— Ну, ходім же, Квітко! Ну, Квітонько! Ззаду Лесі прискає сміхом Свистун.

— Ну, і Квітка! Оце дійсно!

Але пан Кавуненко раптом повертається й дивиться в лице Свистуна таким чудним пронизливим поглядом, що навіть Свистун ніяковіє. Потім знову дужче сіпає за ремінець і майже тягне по підлозі Квітку. Вона не йде, а повзе на череві, неначе поранена ящірка, перебираючи лапами й тонесенько не скавулячи, а посвистуючи.

Так вони вдвох під поглядами мовчазних глядачів видряпуються по сходах і зникають нагорі.

Тоді Свистуна оточують і розпитують, що сталося, за що пан Кавуненко подивився на свого приятеля таким поглядом. І коли довідуються, за що саме, і сміх, і непорозуміння змішуються докупи: так назвати цю потвору! "Квітка"! Або божевільний, абож, чорт його зна, може, і справді чогось вона варта, ця мара?

Фінкель же надзвичайно обурений. Але чого саме, Леся не може як слід зрозуміти.

— Та що тут, властиво, такого, що він привів цього собаку?

— А навіщо він йому? Що це за ідіотські примхи? Маєте собі: дохлих собак збирає! Букети троянд викидає, а падло бере.

— Викидає троянди?

— Ну, так! Покоївка мені тількищо сказала. Хтось цьому паскудникові прислав чудовий букет білих троянд.

— Знаю. Чула.

— Ну, так він їх зараз же поставив у куток і закрив газетами, щоб і не бачити такої погані в себе в хаті. А сьогодні вранці геть зовсім викинув, віддав покоївці, щоб зробила з ним, що хоче. Йому не потрібна така гидота. Йому треба ось цю Квітку! Цілком чекістський смак!

Хоч вони стоять у кутку сальону й ніхто не може чути слів Фінкеля, Леся, проте, озирається. Та й сам Наум Абрамович, злякавшися, ще більше притишує голос.

— Ай, ідіот! Замість того, щоб шукати свого компаньйона, він лазить по фортифікаціях і ловить паршивих собак. Ніде він не купував цієї "квітки". Що він бреше? Я ж знаю. А що це вам Бог дав, звідки ви взяли, що вона расова?

Леся посміхається:

— Ех, ви! А ще режисер! Це ж дуже спритний хід з мого боку. Невже не розумієте?

Щоб Фінкель чогось не розумів? Він тільки на коротесенький момент застигає, устромивши круглі очі перед собою, і зараз же стріпується ввесь, — він уже розуміє.

— Маєте рацію! Абсолютно психологічно-точно. Я з цього боку не подивився. Мене самий факт розсердив. А з цього боку ви маєте цілковиту рацію. Уклоняюсь і схиляюсь, дорогоцінненька моя!

Він аж нахиляється й цілує руку Лесі.

В передпокої енергійно й часто бухкає ґонґ.

* * *

Так от, Ніно Наумівно, ви візьмете таксі й поїдете на цю адресу. Я вас попереджаю: я сам про цих людей нічого не знаю, ніколи не бачив їх. Я дістав інформації, що вся родина дуже бідує. Чи так, чи ні, мені нічого невідомо. Я хотів би перевірити. Я вам даю п'ятсот франків. Ви самі повинні зорієнтуватися й вирішити, скільки їм дати, — сто, двісті чи всі п'ятсот. Розуміється, ні свого, ні мого імени не казати.

Ніна, заклопотано, по-дитячому серйозно похмуривши брови, бере адресу та гроші й ховає їх у торбинку. Вона час від часу зиркає на Крука не то допитливим, не то непорозумілим поглядом. Але лице патрона сьогодні таке сонно-важне, вигляд такий офіціяльний, що вона не насмілюється нічого спитати. Твердо ставлячи ніжки, вона мовчки виходить із кабінету, міцно притиснувши до стегна руку з торбинкою.

Крук відкидається на спинку фотеля й заплющує очі. Ну, розуміється давати цій дівчині вчорашнього листа — безглуздя. Це європейське перекотиполе, емігрантське циганча, що виросло в умовах злиднів, хапанини, мандрування й дешевих розваг, воно поїде в Бразілію на працю? Тільки такий сентиментальний йолоп, як він, та й то у припадку меланхолії, міг на хвилину припустити таку дурницю.

І, розуміється, щоб показати себе перед ним доброю та чулою, вона віддасть цій родині всі п'ятсот франків. Ніякого, звичайно, зацікавлення до доручення, ніякої логіки, орієнтування вона виявляти не буде. Що вона, в дансінґ, може піти з цією родиною? Який їй інтерес?

Та й уся ця думка — щось таке перевірити в ній таким способом — дурна й недоцільна. Тільки непорозуміння викликав у бідної дівчини: чого це раптом така чулість напала на патрона?

Сонце тепло лежить на спущених повіках. Згадуються ранні весняні дні, коли, бувало, все хотілося сидіти проти сонця, коли дома, на Україні, червоні кузочки висипають на гнилих парканах і земля пахне-пахне. Цікаво, чи й у Бразілії так само, як у всій Європі, нема весняного духу землі?

Крук усе частіше й частіше дивиться на годинник, — навіть під час телефонних балачок і розпоряджень.

Нарешті, Ніна входить до кабінету, так само за кожним кроком виставляючи, тугі, точені ніжки. Але торбинку вже не тримає так щільно

біля тіла. Значить, усе віддала. Розуміється. На тугих, смуглявих щічках — червоність. Але це не від хвилювання, а від їзди в авті, від сонця, вітру.

Крук тримає обидві витягнені руки на столі, спершися ліктями й дивлячися в папери. Пукаті баньки очей закриті повіками, негритянські губи складені холодно, жорстоко. Він зиркає на Ніну й читає далі, — якась там незначна справа не може відвернути його уваги від ділового паперу.

Ніна тихенько сідає на свій стілець, поклавши торбинку не на звичайне місце в кутку, а біля себе. Значить, розписку хоче віддати.

— Ніно Наумівно, вчорашню кореспонденцію всю відіслано?

— Всю, Прокопе Панасовичу.

— Умгу!..

І знову заглиблене читання. Ніна шелестить папером, готує машинку до писання. Крук одкладає папери.

— Так. Добре. Ну, Ніно Наумівно, що ви можете сказати?

Ніна Наумівна зараз же підводиться, бере свою кокетливу торбинку й підходить до столу.

— Сідайте й розповідайте.

Ніна сідає й твердо дивиться в очі Крукові.

— Я нічого не дала їм, Прокопе Панасовичу.

— О??

— Ніякої родини й дітей немає. Там троє молодих людей. Одна жінка й двоє чоловіків. Я спочатку розпитала все в консьєржки, а потім, щоб перевірити консьєржку, в крамничці та пральні. Всі кажуть, що ці люди — п'яниці.

Колишні офіцери царської армії. Жінка — коханка їх обох.

(Ніякого замішання, ні ніяковости, — точна, ділова доповідь і більше нічого).

— Я застала їх усіх трьох. Вони тількищо встали. Один із них симпатичний і, видно, хворий. Страшенно кашляв, мабуть, туберкульоза. Але ні жінка, ні другий не звертали ніякої уваги на кашель. Тоді я рішила нічого не давати. Вони зараз же пропили б усе і йому стало б тільки ще гірше. І взагалі вважаю, що такий спосіб допомоги — неправильний. Можете мене лаяти. Це все.

— Що ж ви їм сказали? Хто ви, чого прийшли?

— Я сказала, що розшукую мого брата-офіцера, що мені сказали, ніби вони можуть мені дати інформації. Вони були дуже ввічливі, але, звичайно, ніяких інформацій мені дати не могли. От гроші.

Ніна виймає їх із торбинки і кладе на стіл. Крук сидить із спущеними очима.

— Гм! Так ви гадаєте, що такий спосіб допомоги — неправильний? А який же, на вашу думку, кращий?

Ніна холодно й незалежно підводить голову догори.

— На мою думку, треба дати роботу тим людям.

— Так? Роботу не кожний любить.

— Не любить, не треба. Його діло.

Крук пильно зиркає на Ніну й знову дивиться в стіл. Помовчавши, він з чудним усміхом каже:

— Маленький приклад. Мій близький приятель покохав одну молоду дівчину. Він — заможний, вона — цілком бідна, служить десь. Він їй запропонував роботу: поїхати з ним (ставши дружиною, розуміється) у Бразілію, купити землі клапоть і оброблять разом. Відмовилася. От і робота.

Ніна робить ґримаску.

— Це зовсім інша річ. Коли вона його не любить, не варто виходити заміж ради роботи...

— А якби любила, то на вашу думку, слід їй приймати цю пропозицію?

Ніна неохоче знизує плечима.

— Я не знаю її й нічого не можу сказати.

Крукові хочеться спитати: "А ви самі поїхали б?". Та чогось стає нудно й ніяково.

Ніна, перечекавши якийсь момент, офіціяльно питає:

— Я можу, Прокопе Панасовичу, йти до своєї роботи?

— Так, можете. Дякую за виконане доручення.

Ніна відходить і вже сміливо шелестить папером та клацає машинкою. А Крук понуро й сонно підтягає до себе чистий аркушик і починає рисувати хатки з димом із димарів, як віники.

* * *

Натягаючи рукавичку, Леся виходить із пансіону. Небо молоде, бадьоро-блакитне. Колюча свіжість торкає щоки. За будинком угорі сонце, а в Люксембурзькому Саду воно буде над головою.

І раптом Леся бачить за кілька кроків перед собою високу, плечисту постать Гунявого. Сам, без собаки. А по другий бік вулиці — знайома фігурка детектива.

Леся надає ходи й гукає до Гунявого. Він озирається й, упізнавши Лесю, помітно ніяковіє й спішить їй назустріч.

— Вибачте, будь ласка, що я вас зупинила. Я тільки хочу йти з вами разом. Ви нічого не маєте проти?

Він не то кисло, не то болюче посміхається, але злякано запевняє, що страшенно радий від такої чести. І стає поруч з Лесею, затримуючи свій широкий крок.

— Хочете пройтися до Люксембурзького Саду зо мною? Там тепер чудесно. Весна починається! Ви відчуваєте?

Боже, яке стомлене, змарніле зблизька лице! Він напевне багато п'є. І ці розмови його вечорами з собакою, мабуть, відбуваються у п'яному стані.

— Ну, як ваша собачка? Краще їй?

І від цього питання ніяковіє. Розуміється, не вірить, що вона може цікавитися станом якоїсь паршивої сучки.

— Та краще. Спасибі... Чи той... Вибачте за одне питання, Ольго Іванівно... Для чого ви сказали, що вона — расова сучка?

Леся весело знизує плечима.

— Ах, Господи! Ну, просто для того, щоб хазяйка не робила вам перешкод. А може, вона й справді расова. Ви як думаєте?

Гунявий дивиться собі під ноги, немов для того, щоб іти врівень з Лесею.

— Ні, вона не расова. Проста собі сучка. І мовчить, про щось своє думаючи.

От уже й Сен-Мішель. Сонце теплить жовтим світлом ще голі віти Люксембурзького Саду.

Вмить Леся бачить, як Гунявий увесь хитається наперед, неначе несподівано штовхнутий у спину, і на всю вулицю несамовито кричить:

— Петренку! Петренку!

Покинувши Лесю, він навперейми кидається якомусь панові, що переходить із каварні до автомобіля. Поруч із паном — шикарно вбрана пані з яскраво нафарбованими устами.

Не тільки пан, але й усі люди на вулиці швидко повертають голови на крик. Одначе, пан, побачивши Гунявого і, очевидячки, впізнавши його, не тільки не зупиняється, але ще надає ходи й майже підбігає до авта.

Хапливо розчинивши двері й кинувши кілька слів шоферові, він упихає даму в авто і заносить ногу на приступку.

В цей момент Гунявий хапає його за лікоть і щось каже йому. Але Петренко, шарпнувши лікоть, прожогом всувається в автомобіль, щось каже у самісіньке лице Гунявому, насмішкувато вишкіривши гарні, дрібні зуби, і відсувається разом з автом на середину вулиці.

Тоді Гунявий (на момент немов ошелешений таким поводженням) кидається до таксі, кричить щось шоферові й гарячково влізає всередину, зараз же виставивши голову й слідкуючи за автомобілем Петренка.

На тротуарі моментально скупчується юрба. Леся бачить, як повз неї пролітає фігурка детектива й підбігає до таксі. До нього шугає купа цікавих, сподіваючися довідатися щонебудь, бо, видно, що й цей панок має якийсь стосунок до сцени. Але й панок рушає без ніякого пояснення.

Леся раптом шарпається всім тілом до чергового таксі й швидко кидає шоферові:

— Женіть за ними! Надто за першим! Постарайтеся неодмінно наздогнати його й не відстати ні за щб. Подяка буде найбільша! Швидко!

Шофер запалюється виразом обличчя гарної дами, загадкою всієї сцени, юрбою, що вже оточує й його автомобіль, і, ризикуючи збити з ніг найцікавіших, висувається на середину бруку.

Але він не їде Сен-Мішелем униз, а повертає в протилежний бік, потім знову повертає й летить униз, паралельною Сен-Мішелеві вулицею, озираючися ввесь час до Лесі й заспокійливо хитаючи їй головою, — мовляв, не турбуйся, ми їдемо добре.

Леся, справді, заспокоюється: дійсно, так є більше шансів наздогнати автомобілі, бо на Сен-Мішелі трудно вибитися з ряду авт і випередити їх. От тільки, чи впізнає шофер ті авта? Правда, автомобіль Петренка, видно, його власний, блакитний з жовтими смугами, неначе навмисне під колір українського національного прапору. Впізнати легко. А Гунявого впізнати по його голові, висунутій з віконечка. Він напевне не сховає її всю дорогу.

Так і виходить: коли перед мостом авто Лесі завертає на головну артерію і вливається в ряд машин, метрів за двадцять попереду вона бачить блакитну спинку автомобіля з жовтими смужками і двома головами. Голови ввесь час озираються назад.

Шофер повертається до Лесі й весело киває їй уперед до жовто-блакитного авта. Леся швидко відповідає йому хитанням голови.

А де ж Гунявий? Стільки їх, цих червоних таксі, що нічого не розбереш.

Леся висуває голову й водить очима по рухливій нерівній стіні авт. Ніде не стирчить ніяка голова. Ага, ось він, зовсім недалеко, через п'ять-шість автомобілів попереду.

Гони проходять з гарячковим напруженням. Голови в жовто-блакитному авті ввесь час повертаються назад, і Петренко іноді навіть киває Гунявому й сміється. Але видно, що його шофер намагається вискочити із загальної течії, завернути в бічну вуличку й заплутати свого переслідувача.

І вмить авто Лесі зупиняється. Шофер напружено дивиться вперед: загата! Великі Бульвари! Ввесь потік автомобілів зупинено.

Одначе, вона бачить, шофер показує їй рукою далеко наперед! В застиглому потоці немає попереду жовто-блакитного авта. Воно встигло проскочити до зупинки! Все пропало!

Леся хоче знайти авто Гунявого. Але в цей момент її автомобіль починає гарчати, сунутися назад, випручуватися з потоку і, нарешті, вискакує в бічну вуличку, паралельну Великим Бульварам. Шофер озирається до Лесі й робить їй рукою й лицем знаки, що мають сказати: "Що вийде, — то вийде, поїдемо цією дорогою".

Леся хитає йому головою. Але надії, розуміється, не може бути. Насамперед, хто знає, в який бік Бульварів звернув Петренко? А то, може, і зовсім не Бульварами поїхав, а перерізав їх і поїхав далі.

Леся сідає зручніше й навіть відкидається на спинку, спочиваючи. Нічого не вийде — втік. Бідний Гунявий, він навіть не може вирватися з потоку й мусить безсило сидіти й хвилюватися.

Леся тільки тепер чує, як їй палає лице й як усе тіло напружене. Шофер знову чогось киває їй. Леся знову вся скидується й дивиться вперед, думаючи, що знайшлося жовто-блакитне авто. Але шофер крутить головою й перехиляє все тіло назад до дверець. Тоді Леся напіввідчиняє їх і висувається.

— Що таке? В чому річ?

— Надії немає. Але, на всякий випадок, може, звернути на Великі Бульвари?

— Звертайте, однаково!

Шофер киває головою й звертає в першу бічну вулицю. Але, під'їхавши до самого Великого Бульвару, він зупиняє авто на розі. Леся знову висувається на його знак.

— Почекаймо тут. Коли вони поїхали в цей бік і їдуть десь позаду, то ми їх тут підстережемо й тоді спокійно поїдемо за ними. Коли ж нема, то…

І він робить лицем, руками й усім тілом характеристичний французький жест безнадійности.

Почекати, то й почекати. Розуміється, абсурдно думати, що може щось вийти з цього чекання, але треба вже зробити все, що в силі.

І раптом авто сильно шарпається й хапливо присувається до ряду автомобілів, що сунуть Бульваром. У Лесі перед самими її очима просувається жовто-блакитне авто з двома знайомими головами. Вона встигає навіть побачити, як Петренко спокійно закурює сигару.

Шофер озирається до неї й лукаво-переможно підморгує їй. Леся щасливо киває й готова крізь скло розцілувати цю червону в дуже чорних закручених волосинках шию чудесного шофера. О, тепер Петренко не вислизне! Тепер вони цілком спокійно їдуть собі, замкнувши переслідувача позад себе в загаті. Так, так, смійтеся! Вони навіть не озираються назад.

Але Леся навіть боїться як слід сісти, неначе від того, що вона сидить, як напнуте вітрило, залежить, утече знову Петренко чи ні.

Ага, нарешті, звертають з Бульварів. Очевидячки, зараз зупиняться.

Так і є. Блакитне авто стоїть уже перед будинком. Ні каварні, ні ресторану. Петренко кидає кілька слів шоферові, бере під лікоть даму й нехапливо веде її до входу в будинок. На всякий випадок ще раз спокійно озирається: переслідувача немає. І зникають.

Тоді Леся гарячково відчиняє дверці й вистрибує на тротуар. Шофер показує їй очима на вхід і бурмотить:

— Другий під'їзд.

— О, я бачила, дякую. Я зараз повернуся!

І, заклопотано нахмуривши брови, а в той же час чуючи, як гупає серце об груди, вона прямує тротуаром до другого під'їзду. Число будинку 23. Яка це вулиця? Ну, це шофер знає й на розі можна прочитати. Як же тепер розпитати консьєржку?

Леся виймає з торбинки двадцять франків і затискує в руці.

Дім поважний, очевидячки, заселений багатими пожильцями. Леся виймає ще двадцять франків і додає до попередніх.

Консьєржка — не товста й не червона, як звичайно, а худа й у сталевих окулярах, суворо й непривітно дивиться.

— Вибачте, добродійко. Я б хотіла знати прізвище того добродія, що тількищо пройшов з дамою повз ваші двері.

Консьєржка крізь окуляри обкидує поглядом з голови до ніг Лесю й сухо рипить:

— Я не маю звичаю давати про своїх пожильців інформації! стороннім людям.

Ага, значить, він тут живе, — "пожилець"!

— О, добродійко! Ви можете бути цілком спокійні, ніякої шкоди вашому пожильцеві від цього не буде, якраз навпаки. Вибачте, що я вас турбую, я знаю, ваш час такий дорогий. Прошу прийняти від мене маленьку подяку.

І Леся простягає руку з грішми. Консьєржка з холодною гідністю скидує головою, але, кинувши оком на руку й побачивши стільки синеньких папірців, несподівано, в одну мить міняється, — лице стає добродушне, надзвичайно добре, симпатичне.

Тоді Леся всуває гроші в її безсило, покірно звішену руку й причиняє за собою двері.

— Бачите, добродійко, скажу вам щиро: мені цей добродій сподобався, і я хотіла б прислати йому квітів. Більше нічого. Маленька людська слабкість. Правда? Ви розумієте мене? У вас такий інтелігентний вираз очей.

О, добродійка цілком розуміє. Боже мій, з ким цього не буває. Тим паче, що добродій Мазун такий із себе симпатичний.

— Його прізвище — Мазун?

— Так, добродій Мазун.

— А це його жінка?

Консьєржка робить невиразний жест плечима.

— Знаєте, не зовсім...

— Ага, я розумію. Значить, Мазун. Він — заможний?

— О, так! За помешкання платить три тисячі в місяць. Мебльоване, розуміється. Своє авто.

— Ну, чудесно. А яка це вулиця?

— Де Маріво ч. 23.

— Ага. Дуже добре. Так, я вам дуже-дуже дякую!

— До ваших послуг, добродійко! Будь ласка, коли ще щонебудь...

— Дякую, дякую! Бувайте здоровенькі!

Леся, відчуваючи в ногах крила, влітає у своє авто й дає шоферові адресу пансіону. Насамперед до пансіону!

Може, він уже дома. Хоч це майже неможливе, — напевне тепер ходитиме по всіх вулицях і каварнях у надії ще раз зустріти.

Дійсно, Гунявого дома немає. Тоді Леся з тим самим шофером їде до Мика. Але й Мика нема. До Фінкеля вона вже й не пробує їхати, — чого він сидів би дома? Леся дає шоферові сто франків, гаряче тисне йому руку й повертається до себе, посміхаючися на вираз зворушення шофера (від потиску руки чи від ста франків?).

Але Гунявий і на вечерю не приходить. Ах, Господи!

Леся від досади й нетерплячки навіть до сальону не сходить, неуважно відповідає Загайкевичеві на якийсь його комплімент і тікає до себе в кімнату. Мусить же він прийти хоч погодувати свою Квітку! Чи й про неї забув?

Вона ходить із кутка в куток, увесь час зупиняючися й прислухаючися до всяких кроків у коридорі. В кімнаті Гунявого абсолютна тиша. Квітка не скавучить, не чухається, як звичайно, дрібно стукаючи ліктем об підлогу. Може, взяв її з собою?

Леся стомлено лягає на канапку. Але не встигає накритися пледом, як чує легкі та швидкі кроки. Це — його кроки, його! Дивно: такий великий, а кроки легкі.

Так, відмикає двері. Ага, от тепер і Квітка заскавучала, з голоду чи з радости. Тепер треба ще почекати, нехай поведе собаку на вулицю. А то як зрадіє, то й забуде знову про нещасну тварину.

Дійсно, Гунявий зараз же виходить з Квіткою, щось бурмочучи до неї.

Але повертається швидше, ніж звичайно, і чути, як замикає за собою двері на ключ. Ну, відімкни!

Леся ще якийсь час лежить і слухає, як Гунявий ходить по кімнаті, як стиха балакає до собаки, що не то пищить, не то свистить йому у відповідь, як, нарешті, затихає.

Тоді Леся виходить із своєї кімнати й стукає до Гунявого. Зсередини глухо й гуняво чути:

— Хто там?

— Це — я, пане Кавуненку, Ольга Іванівна. Можна вас бачити на хвилинку?

Злякано гуркотить стілець, і кроки підбігають до дверей.

— Ради Бога, одну хвилиночку, прошу зачекати. Одну хвилинку!

І кроки знову біжать кудись углиб кімнати. Леся, посміхаючися, стоїть лицем до дверей. Через якийсь момент вони розчиняються. В обличчя Лесі пашить духом якихсь медикаментів, що, здається, іде від круглих, непорозумі-лих очей Гунявого.

— Вибачте, що я вас турбую. Але в мене є до вас важлива справа.

— Будь ласка, будь ласка! Ради Бога! Звичайно... Прошу! Вибачте, я саме смарував мого собаку і не подаю вам руки...

Він розчепірює руки й повертається вбік, немов закликаючи свого собаку у свідки. Квітка всім своїм виглядом, справді, може підтвердити його слова: вся розпластавшися долі з витягненою головою, висмарована чимсь білим і жовтим, вона подібна до невдало зробленої з гіпсу й розмальованої жовтими плямами великої ящірки. Вона не рухається і, мабуть, чекає продовження операції.

— Бідненька! Отак щовечора ви її смаруєте?

— Так. Щовечора. Я вас цим не турбую?

— О, що ви!

— Дякую. Прошу сісти. Ось тут. Вибачте, у мене так незатишно, негарно.

Він підсуває їй єдиний м'який фотель і, не насмілю-ючися сісти в її присутності, стає біля столу. Але, зміркувавши, очевидячки, що його стояння можна зрозуміти, як знак нетерпіння, сідає теж, тримаючи руки на колінях догори долонями.

— А потім дуже прошу вибачити, Ольго Іванівно, що я вас так брутально покинув сьогодні на вулиці. Але я зустрів людину, яку шукаю ввесь час, яка... яка страшенно мені потрібна.

І щоб якнайкраще виправдати свою брутальність, додає:

— ... від якої залежить майже все щастя й спокій мого життя. Так що, ви розумієте мене?

— О, цілком! І, крім того, нічого брутального не було. Але чи вам удалося його наздогнати? Я бачила, як він утік від вас і як ви погналися за ним.

Гунявий, забувши, що в нього масні, не добре витерті руки, бере якусь книжку зі столу й для чогось перекладає її другим боком. Чого ж він мовчить? Неприємно пускати в свій секрет чужу людину? Чи навіть згадувати про невдачу так тяжко?

— Ні, не наздогнав.

І кладе руки знову на коліна, так само догори долонями. І, немов про себе, задумливо бовкає:

— Тепер він, мабуть, утече й з Парижу...

Леся на мить лукаво прикушує нижню губу й знову стає серйозна.

— Ні, мабуть, уже не втече, пане Кавуненку. Гунявий мовчки нерозуміюче підводить на неї очі.

— Як не пустите, не втече.

— Як же я його не пущу, коли я його не піймав?

— Так, зате я спіймала.

Гунявий злякано (але вже готовий повірити) недовірливо дивиться на неї.

— Коли ви кинулися за ним, я теж узяла авто й погналася за вами обома. Але коли вас зупинили перед Бульварами, я кинулася бічними вулицями навперейми йому. Власне, не я, а мій шофер. І от вам адреса його: Пан Мазун. Вулиця Де Маріво ч. 23.

— Пан Мазун? Який Мазун? Він — зовсім не Мазун!

— Ну, розуміється, не Мазун. Але живе під цим прізвищем.

— Ах, так!

І Гунявий схоплюється із стільця, біжить у куток до умивальника й починає гарячково витирати руки. Квітка скавучить і підповзає до нього. Але він не помічає її, кидає витирати руки й знову біжить до Лесі.

— Це — правда? Правда? Ви не помилилися?

— Абсолютно ні. Те саме жовто-блакитне авто, та сама парочка, той самий панок.

— Значить, Мазун?

— Мазун.

Гунявий вихоплює годинник і дивиться.

— За чверть одинадцята. Я ще встигну!

Леся встає й заспокійливо простягає до нього руку.

— Можна вам дати маленьку пораду, пане Кавуненку? Гунявий моментально витягається увагою. Але видно,

що навряд чи послухає він якоїсь поради в цьому стані.

— Знаєте що: сьогодні не слід до нього їхати. Насамперед, чи впустить вас консьєржка такої пізньої години. Потім, чи дома він? Можливо, що десь у театрі.

— Я його чекатиму всю ніч на вулиці!

— Ну, і погано зробите. Як тільки він вас упізнає, так зараз же знову втече й тоді вже, дійсно, ви його більше не спіймаєте. Його треба бачити в його помешканні. Я не знаю, яка справа у вас до нього, але добре було б, щоб у вас був якийсь свідок.

Гунявий помітно лякається.

— Ні, ні, свідків не треба! Це справа... — інтимна.

— А, ну, як так, то... Ну, так, у кожному разі, треба, щоб на вулиці хтось слідкував за виходом. Як він від вас утече і з помешкання, то щоб можна було за ним зараз же поїхати. Якщо вам не хочеться вмішувати когонебудь у цю справу, я можу поїхати з вами й послідкувати на вулиці.

Гунявий тільки тепер, очевидячки, згадує про те, що треба подякувати не тільки за цю пропозицію, але й за всю величезну послугу Ользі Іванівні. І, мабуть, з цієї вдячности погоджується з її думкою. Але саму подяку висловлює так несміливо та незграбно, що Леся швидко перебиває його й повертається до своєї пропозиції. Отже, завтра вранці (годині о сьомій навіть), можна поїхати двома автомобілями до Мазуна. Пан Кавуненко сам увійде в дім, а вона лишиться на вулиці в своєму автомобілі.

— Добре? А тепер ідіть до Квітки, бо вона вже плаче. Добраніч!

Не подаючи руки, Леся киває головою й виходить із кімнати.

Гунявий якось заціпеніло йде за нею до дверей. Леся на порозі озирається й весело кидає:

— Та лягайте зразу спати, бо завтра треба раненько встати. Розбудити вас?

Гунявий чудно, помалу крутить головою й посміхається.

— Я не буду спати. Я піду гуляти.

Леся хоче щось сказати, але, глянувши на його лице, тільки хитає головою й зачиняє двері. Дійсно, куди ж з такими очима спати!

Леся чує, як трохи згодом Гунявий виходить із своєї кімнати, зараз же клацає ключ у його дверях, і легкі поспішні кроки протупують повз її двері...

Але, коли Леся, лежачи вже в ліжку, гасить світло, вона чує, що й сама не спатиме. Думки в темноті товпляться, переливаються одна через одну, як хвилі в бурю, розкочуються по душі пінистими патьоками.

Голова починає горіти, лице палає, — душно, тісно під ковдрою.

* * *

Ранкове небо бліде, із сизо-малиновим рум'янцем, як у старого волоцюги після п'яної ночі.

Париж сонно ворушиться, чухається, потягається. В каварнях на столах поперекидувані догори ніжками стільці. На вулицях тільки трамваї з робітниками та службовцями, автомобілів дуже мало. Через те два авта можуть їхати вулицями без затримок і зупинок. Автомобіль Лесі трохи відстає й зупиняється біля сусіднього будинку. А Гунявий підкочує під

саме 23-тє число. Консьєржка з мітлою в руці й в окулярах стоїть на порозі.

Леся бачить, як Гунявий щось питає в неї, увічливо вклонившися. Консьєржка так само, як і її вчора, підозріло обводить з голови до ніг Гунявого поглядом і відступає в під'їзд. Гунявий зникає за нею.

Леся почуває дивну бадьорість і збудженість у всьому тілі (Трошки поколює в лівій скроні від безсоння, але це дурниця!). В душі дивна певність, що все вдасться якнайкраще. Вони порозуміються!

І те, що Гунявий довго не повертається ще більше підсилює цю певність. Значить, і консьєржка пустила до Петренка, і Петренко прийняв, і розмова йде. І напевне вийде з документами, напевне! От тільки ні за що не треба допустити, щоб Соня їх відняла в нього, "все щастя й спокій життя" його. Нізащо!

І раптом Леся бачить, як з під'їзду виходить Гунявий разом з якимсь товстеньким низеньким панком. Що за чоловік? Чого він тут?

Низенький чоловічок зупиняється, а Гунявий, уклонившися йому, прямує до свого авта. Сказавши кілька слів шоферові й навіть не глянувши в її бік, він сідає в свій автомобіль. Автомобіль зараз же пнеться задом, повертається й наближається до Лесі. Вона з напруженим дивуванням слідкує за ним у віконечко. Коли авто з Гунявим рівняється з нею, вона бачить голову Гунявого, що робить їй знаки їхати за ним.

Леся чує, як тоскна тривога охоплює її. Вона дає наказ шоферові й майже лягає на сидінні — зразу з'явилася страшенна втома від безсоння. І навіть, здається, вже не цікаво, що саме там сталося. Ясно тільки, що все провалилося. З одного погляду на його обличчя це стало ясно. А як саме, чого саме, хіба не однаково!

Але коли її авто зупиняється, і вона бачить Гунявого, що підходить до її автомобіля, вона вся знову напружується гострою тривогою й цікавістю. Гунявий розчиняє дверці й пропонує їй зайти в кафе й випити кави. Очі, все лице, голос його — тьмяні, без ніякого виразу, мертві.

І з тим самим мертвим виразом помішуючи ложечкою в чашці, він розповідає, що сталося. Особливого нічого. Просто Петренка тієї ночі кримінальна поліція заарештувала разом з його коханкою. Він, виявляється, досить відомий міжнародній шахрай і авантюрист, і поліція давно вже полює за ним. Його, Гунявого, теж трохи були не заарештували детективи, що зробили в консьєржчиному помешканні засідку. Але обмежилися тим, що зробили йому детальний допит, записали все, взяли його адресу та підписку з'явитися негайно на перший виклик поліції. От і все. Тепер — кінець. Тепер від Петренка нічого не можна здобути. Всі зусилля років, всі надії, увесь сенс життя тепер знищені. Так, тепер кінець.

Гунявий машинально сьорбає каву, дивлячися кудись перед собою — здивованими, мертвими очима і говорить немов про себе таким самим мертвим рівним голосом.

— Тільки б два слова почути від нього! Тільки два слова! Два слова!.. Ну, що ж. Так, значить, і треба. Справедливо. Заслужив.

І зненацька все лице оживає, рухнувшися злим, насмішкуватим усміхом.

— Ну, що ж! Заслужив, так заслужив! Кінець усьому, кінець — так кінець! Ей, ґарсон! Платити!

Ніколи Леся не бачила в нього такого лиця. Наче зовсім інша людина.

Вийшовши з каварні, Гунявий раптом брутально киває головою Лесі й з тим самим насмішкувато-злим виразом бовкає:

— Ну, бувайте. Вам у цей бік? Ну, так мені в той.

І, не чекаючи її відповіді, повертається і, не хапаючися, іде просто через вулицю, не звертаючи ніякої уваги на автомобілі, неначе й до них почуваючи ту саму злу, насмішкувату зневагу.

Леся якийсь час задубіло стоїть на місці, потім помалу підходить до таксі, довго думає біля нього й нарешті дає адресу Мика.

* * *

Мик саме збирається кудись виходити й одягнений, з капелюхом на голові, чистить черевики, поставивши ногу на стілець.

Леся безживно, тупо здоровкається і з таким виглядом, неначе виходила тільки на хвилинку чогось купити, роздягається.

Мик здивовано й пильно слідкує за нею, тримаючи в руці рукав старої оксамитної сукні Лесі, що ним наводив лак на черевик.

— Лесю! Що сталося?

Леся закриває ліжко ковдрою й напівлягає. Потім з байдужим виразом, тримаючи пучки на скронях і покрив-люючися від болю, починає мляво розповідати.

Мик, широко, як циркуль, розіп'явши довгі ноги, стоїть перед нею і, погладжуючи пальцем над горішньою губою, уважно слухає.

— І ти мене не повідомила, що Петренко знайшовся?

— Я вчора заїжджала до тебе, та тебе дома не було.

— Записки не могла лишити?

— Ах, Мику, ну, хіба це тепер важливо!

Мик обережно кладе шматок рукава на стіл і скидає капелюх.

— Гм!.. Чекай. Це значить, що поліція обшукає Петренка і знайде документ. Гм... Паскудно. Але не безнадійно. Може, навіть і краще. Якщо тільки цей документ при Петренкові, то, може, і краще! Так, так!

Мик раптом рішуче бере капелюх і натовкмачує його на голову.

— Ми от що, Лесько, зробимо. Ти лишайся тут і чекай на мене. А я зараз катну до Фінкеля та Крука. А потім поїду до Ґреньє. Ти кажеш, що Гунявому важливо тільки якісь два слова почути від Петренка?

— Так він сам казав.

— Добре. Ти почекай на мене. Що, голова болить?

— Так, трохи.

— Полеж. Це від хвилювання. І не падай духом. Навпаки, що Петренко потрапив до тюрми, це ще краще: принаймні, вже не втече нікуди. А взагалі це — надзвичайна удача, що він знайшовся. Ну, добре. Я повернуся години через дві.

Мик енергійно, поспішно виходить із кімнати, а Леся підтягає ноги в ліжко, лягає зовсім і закидає руки за голову.

Через що ж ця зла, несподівана брутальність до неї? За що? І, видно, свідома, умисна. "Вам туди? Ну, так мені сюди". І очі такі, яких ніколи досі не було в нього. От тепер уже ніякого сумніву не може бути, що не вона

для нього та, до якої він молиться. Оце вже напевне! І ті ідіотські думки, що ще цієї ночі звідкись повилізали, тепер уже не посміють більше з'являтися. Принаймні, все ясно тепер.

Біль у скронях свердлить усе глибше та глибше. Повіки горять і голова важчає. З голови вага пересувається в груди й як ватою обгортає образу й біль. Передсонний затишок сповиває руки й ноги, сум і жаль щемлять ніжно-ніжно, як ноги після довгого ходіння.

Потім вона чомусь сідає в аероплян, плавко, з завмиранням серця здіймається вгору й засипає.

Коли Мик повертається — вже пів на першу. Повертається він ще енергійніший та рішучіший.

— А ти спиш, Лесько? Добре зробила. Але тепер уставай. Швидко! Треба діяти.

Леся розтирає лице долонями, поправляє зачіску й стає на ноги. В чому річ? Щось погане було перед сном. Ах, так!

— Ну, де ж ти був?

— Ого, де я тільки не був! Слухай. Насамперед, звідси я поїхав просто до Ґреньє, бо боявся пізніше не захопити його дома. Він аж обидві руки мені потиснув, як почув, що Петренко знайшовся. Не так, що знайшовся, як те, що він узагалі — не міт, не вигадка наша, а дійсність. Сам признався, що ввесь час сумнівався. Ну, добре. Він моментально потелефонував до поліції. У Петренка, виявилося, ніяких документів, дотичних до нашої справи, не знайшли. Ну, дивного нічого нема: такі папери тримати при собі було б з його боку божевіллям. Очевидячки, сховані десь. Але це нічого. Тепер така річ, Лесько: ми влаштуємо Гунявому побачення з Петренком.

— О? Це можна?

— Не тільки можна, а вже от...

Мик неквапливо, але з тим самим енергійним виразом витягає з бічної кишені якийсь папірець і, розгорнувши, показує Лесі:

— Дивися: дозвіл на побачення з заарештованим Мазуном. Він уже в тюрмі.

— Як це чудово! Як ти здобув? Це Ґреньє дав?

— Ґреньє! Та й клопоту ж ми з ним набралися, поки видерли. Ну, та є, це найголовніше. Сьогодні ти з Гунявим їдеш у тюрму.

— Я? А я чому?

— А тому, щоб не випускати його ні на хвилину з-під свого догляду. Може, Петренко дасть йому адресу, де лежить документ. Так ти з ним і поїдеш за ним.

Леся хмуриться.

— Чекай, чекай, Мику. Це — дуже незручно. Як же я скажу Гунявому, чого ради я їду з ним до тюрми. Це викличе в нього підозріння.

Мик заспокійливо й упевнено перебирає пальцями в повітрі.

— Передбачено, передбачено! Все передбачено. Ти скажеш йому, що це ти виробила йому дозвіл на побачення. Ти й більше ніхто. В тебе є, мовляв, впливові знайомі французи, ти звернулася й тобі не могли відмовити. Насамперед цим ти ще більше прив'яжеш його до себе.

— Ах, дай спокій!

— Ну, як так "дай спокій"? Це — важливе. А головне, ти маєш цілком виправдану причину їхати з ним. Це побачення, мовляв, дозволене тільки для тебе й тільки з довір'я до тебе. Ти, мовляв, поручилася, що нічого протизаконного не буде зроблено та що на побачення з'явиться не якийсь спільник Мазуна, щоб зробити якісь шахрайства, а людина певна, у своїх справах, що не мають ніякого відношення до цієї справи. Розумієш? Тому ти мусиш їхати з ним.

Леся знизує плечима.

— Алеж він не схоче балакати в моїй присутності про цей документ. Це ж ясно!

— Не квапся. Розуміється, ясно. Та ти й не будеш під час їхньої розмови. Ти посидиш у сусідній кімнаті, щоб, коли документи десь у Петренка, він міг їх передати Гунявому. Не бійся, за кожним їхнім рухом слідкуватимуть без тебе й непомітно для них. Так що, Лесько...

Леся болісно кривиться.

— Ах, якби ти знав, як мені це неприємно й тяжко! Мик обурюється й дивується. Та що тут тяжкого й

неприємного? Цілком незрозуміло! Примхи якісь, настрої. Тут стільки вкладено зусилля, щоб дістати цей дозвіл, а їй, бачите, неприємно. Чим неприємно, чоррт забирай? Чим саме?

Леся мовчить і дивиться кудись у куток.

— Ну, добре. Поїду. О котрій годині? Чи він буде дома? Блукатиме десь цілий день.

— Ми це мали на увазі. Тому побачення точної години не має. Хоч і ввечері. Але краще поїхати якнайшвидше. Ти зараз їдь додому. Тепер саме час обіду, він мусить бути дома. Але ще от що. Треба проїхати до тюрми так, щоб не прослідили більшовицькі детективи. Бо як тільки більшовики довідаються, що Петренко знайшовся, вони зроблять усе, щоб заволодіти документом. А ти ж знаєш: цей народ церемонитися не любить. Коли треба, то й обох схоплять і вивезуть у дипломатичних валізках живими чи мертвими на Україну.

Леся заклопотано хитає головою.

— То правда. Як же зробити? І як пояснити Гунявому цю конспірацію?

— Чорт його знає. Нічого не пояснюй, а просто зроби. Ініціятиви в тебе багато, сама придумай щось. Та ще от що: нічого не кажи про Петренка Крукові, якщо зустрінешся з ним. Поводження його підозріле все ж таки. Знову дурні розмови про народнє добро...

— Ти думаєш, що він хоче продати нас більшовикам?

— А чорт його знає, чого він хоче!

— Думаю, що коли б Крук хотів продати, він поводився б інакше, не викликав би цими натяками підозріння проти себе. Може, він дійсно так думає. Бо, коли вдуматися, то, справді ж, Мику...

Мик аж капелюхом шпурляє об постіль.

— Ну, от і ти! "Справді, справді"! Моя ідея вища й більша за всі держави та народи. Я плював на всякі ваші моралі! І з яких би там причин Крук не збирався провалювати справу, я йому заткну пельку! Вибачте, я теж не поцеремонюся! Подумаєш, схаменувся про народнє добро думати. І, здається, навіть банк хоче ліквідувати. Справами вже не займається, лежить дома й читає авантюрні романи або книжки про

мандрівки. Навіть з усіма жінками своїми порвав. Просто присвятився, паршивець. Знаємо ми цих святих і божих. Ну, Лесько, не гайся. Швиденько.

Леся зідхає, тяжко підводиться, мовчки прощається і йде до дверей.

— Та зараз же повідом мене, як повернешся з тюрми! Леся, не озираючися, киває головою й виходить.

* * *

Весело, весняно посміхаючися, Леся відчиняє двері й увіходить до передпокою. Уже по обіді. Заатлантики з кінським тупотом, з гамором і реготом ідуть сходами нагору. Крізь напіввідчинені двері сальону видно в кутку Соню й Загайкевича. Обличчя якісь заклопотані, про щось стиха, але гаряче й серйозно балакають. Про що білорус Загайкевич може так інтимно та гаряче балакати з чекісткою Сонею?

Сходами збігає Свистун. І в цього обличчя якесь не своє, незвичне: не то злякане, не то ошелешене. Побачивши Лесю, Свистун раптом кидається до неї.

— Ах, як добре, що ви прийшли! Ви ще не обідали?

— Я була за Парижем. Чудесно там! Весна йде, пане Свистун!

Але пан Свистун зовсім не у весняному настрої. Ну, дуже добре, що Ольга Іванівна вже пообідала, він зараз розповість їй цікаву історію. Щось просто неймовірне, незрозуміле, надзвичайне!

Леся трошки приглушує свою весняну веселість.

— В чому річ?

— Річ у тому, що пан Кавуненко зараз виїжджає з пансіону. Заявив хазяйці, що платить їй за тиждень наперед, але в цю мить уже складає свої речі й негайно виїжджає. Навіть до обіду не зійшов.

— Чому так?

Свистун розгублено знизує плечима.

— А хто його зна! Невідомо. Правда, я догадуюся: він посварився з панною Кузнецовою. Ну, та добре. Але чим же я винний? Що ж це справді таке? Дав мені сто франків та й усе. А в мене рахунок за пансіон біля чотирьох сот франків!

Леся обережно вставляє:

— Пан Кавуненко повинен був заплатити?

— Ну, розуміється! Він знав, що в мене нема своїх грошей, коли кликав мене з Берліну до Парижу. Я в Берліні міг жити добре й навіть шикарно. Мені, каже, тепер більше непотрібні вериги. Які вериги? До чого тут якісь вериги?

— Так він сказав? Напевно?

— Оцими самими словами. І ніякого пояснення. Значить, я немов би вериги йому був, чи як? Я буду протестувати! Це — нахабство й підлота. Або... побалакайте ви з ним, Ольго Іванівно, може, він вас посоромиться. Він вас дуже-дуже шанує. Я попрохав би панну Кузнецову, так він через неї саме й виїжджає.

— А куди саме?

— А я знаю? Нікому не каже нової адреси. Навмисне, розуміється. Може, зовсім із Парижу. Ідіот якийсь! Взагалі, я його ніколи таким не бачив, як сьогодні. Брутальний, нахабний бандит та й годі!

Дійсно, коли судити по обличчі бідного чоловіка, му-сіло статися, справді, щось неймовірне: ні тіні колишньої самовпевнености, комічної вищости й "проходження крізь людей, як крізь туман". Прищики й носик жалюгідно почервоніли, очиці часто кліпають жовтенькими віями.

— Добре, я побалакаю з паном Кавуненком, хоч не маю, розуміється, ніякої надії, що моя балачка змінить його рішення. Він, видно, має свої підстави для цього.

Свистун гаряче змахує обома ручками.

— Та ніяких! Учора ввечері він був такий як раз-у-раз. Нічого не могло статися за ніч, ніяких підстав. Посварився з панною Кузнецовою, от і вся підстава.

— Вона відхилила його залицяння, чи що? Свистун озирається на сальон і притишує голос.

— Я напевне не знаю. Панна Кузнецова теж дуже збентежена. Вони прийшли звідкись разом, дуже обоє схвильовані. Про щось гаряче балакали.

— Ну, добре. Ви почекайте тут. Я попробую поговорити. Це все виясниться.

І Леся, знову накинувши на обличчя й на всю постать весняну веселість та бадьорість, легко збігає сходами на свій поверх.

Але посеред коридору зупиняється, хапається за серце й якусь мить стоїть непорушно. Потім ще енергійніше та жвавіше підходить до дверей Гунявого й весело стукає:

— Пане Кавуненку! Можна вас бачити на хвилинку?

До дверей, не кваплячися, підходять легкі, чоловічі кроки. Клацає ключ, і двері розчиняються.

Дійсно, яке зовсім-зовсім інше лице: очі не здивовані та неначе й некруглі. Навіть пухкости лиця немов би не стало. Жорсткість, сухість.

Стоїть на порозі, не маючи, видно, наміру запросити до кімнати.

— Чим маю служити?

Леся вдає, що не помічає ніякої зміни в ньому, навіть оцього майже ворожого тону.

— Ах, як гарно, що захопила вас дома! Мені треба побалакати з вами.

Гунявий чудно примружує очі й рівним сухим голосом каже:

— Вибачте, добродійко, я складаю свої речі й дуже поспішаю.

— Ви складаєте речі? Виїжджаєте, чи що?

— Так, я виїжджаю.

— Оце несподівано! А я вам привезла одну цікаву річ. Якщо не маєте нічого проти, прошу до мене, я вам покажу її.

І вона так весело, лукаво й обіцяйно дивиться на нього, злегка схиливши голову на плече, що Гунявий похнюплюється й бурмотить:

— На жаль, я зайнятий. Вибачте, не можу.

— Алеж на хвилинку, пане Кавуненку! Бог з вами! Річ торкається того добродія, що ви його сьогодні хотіли бачити.

Гунявий гостро зиркає на неї, якийсь час вагається й виходить із своєї кімнати. Ключ із дверей виймає й замикає двері ззовні.

Леся входить до себе, весело скидає капелюх, зачиняє вікно, поправляє зачіску перед дзеркалом. В хаті солодко та ніжно пахне мімозою, свіжим повітрям, чистотою.

Гунявий, якось жорстко вбравши всередину губи, непорушно, терпляче стоїть біля стіни й чекає. Очі спущені додолу.

— Та що таке з вами, пане Кавуненку? Я вас не впізнаю. Чого ви такі?

— Вибачте, але я хотів би подивитися на ту річ...

— Зараз.

Леся помалу виймає з торбинки папірець, розгортає й підносить до лиця Гунявому.

— Читайте. Дозвіл панові Кавуненкові мати побачення з заарештованим паном Мазуном.

Гунявий неймовірно бігає очима по папірці, повертається до початку, знову читає, дивиться на печатки, підпис, дату. І вражено, з іскрами радости в знову покруглілих очах дивиться на Лесю.

— Яким чином?

Леся весело складає папірець.

— Дуже простим. Я маю одного доброго знайомого, депутата-француза. Я й звернулася саме до нього. Розповіла, що знала, про вас та про пана Мазуна і попрохала його зробити мені послугу виробити вам цей дозвіл. Це було нелегко, ви самі розумієте, до слідства й так далі. Але пощастило таки добути. Ви можете сьогодні якої хочете години бачити Мазуна. Правда ж, цікава річ?

Гунявий знову, як колись у каварні, затуляє обома руками лице й стоїть так. Леся тихо відходить набік, немов кладучи торбинку на стіл. Нарешті, Гунявий помалу відсуває руки з лиця й вогкими, знову, як попередньо, винувато-приниженими очима дивиться на Лесю.

— Я вас так брутально образив сьогодні...

— Мене? Коли? Ах, тим, що ви були схвильовані нашою невдачею? Ну, що за дурниці! Я була в такому самому стані. Це так природно, що я й не помітила нічого. Ну, так коли хочете їхати до тюрми? Тільки я вас попереджаю про одну неприємну для вас обставину. Річ у тому, що цей дозвіл видано на мою особисту відповідальність, — (вас же ніхто не знає). Я поручилася за вас і зобов'язалася поїхати разом з вами до тюрми. Не бійтеся, я не буду під час вашого побачення з паном Мазуном. Так що вам доведеться ще трошки потерпіти моє товариство з вами.

Гунявий глибоко, всією груддю набирає повітря, хоче щось сказати, але зупиняє себе й тихим гунявим голосом каже в підлогу:

— Я краще нічого не казатиму на ваші останні слова. Але... але, коли дозволите, я хотів би спитати: чому ви... допомагаєте мені? Що вам до мене?

Леся просто, ясно, навіть з деяким здивуванням посміхається.

— Бо ви — симпатична людина, і я маю змогу допомогти. Що ж тут такого?

Гунявий болюче крутить головою.

— Не треба так казати про мене, не треба. Ви пам'ятаєте, що я вам казав колись у каварні?

— Пам'ятаю. Але я з вами не погоджуюся. Я маю власні очі, вуха, розум і розуміння людей. І, вибачте, добродію, слухаюся більше їх, ніж несправедливих наклепів. От і все.

Гунявий прикушує губу й дивиться в підлогу. Здається, він обмірковує, що йому робити далі. Нарешті, не підводячи голови, глухо каже:

— Властиво, я повинен був би відмовитися від вашої послуги. Але... це побачення таке важливе для мене, що я не маю сили. Я не дякую, бо ви не знаєте розміру вашої помочі мені. Нема таких слів, щоб вони могли підрівнятися до цього розміру. Але я мушу, я повинен вам сказати, що я в тисячній долі не заслуговую такої допомоги й уваги.

— Та почекайте ще говорити про якусь поміч! А раптом знову щось трапиться з цим Мазуном?

— Все одно, що б не трапилося. Повторюю, Ольго Іванівно, цілком свідомо й щиро повторюю: я не заслуговую й тисячної долі цієї послуги. І коли вам колинебудь доведеться переконатися в цьому, прошу не нарікати на мене, я вас попереджав. Ще раз кажу: я — дуже погана людина. Отже, поки не пізно, розірвіть цей папірець і не згадуйте навіть більше про мене. Не бійтеся, ви цим зробите тільки справедливу й нормальну річ. Бо, коли б ви знали про мене все, ви так би й зробили. І

ваша симпатія до мене — вкрадена мною. Бо, кажу, коли б ви мене знали, крім огиди й зневаги, нічого б у вас до мене не було. Та я думаю, що тут не в симпатії річ...

Гунявий якось відразу криво посміхається.

— Ви мене зовсім не знаєте. Я думаю, що тут просто... честолюбство гарної жінки, яку всі люблять. Може, вам хочеться завербувати й мене в лави своїх поклонників. Пешені діти часом люблять попоїсти житнього хліба. Так я вас і тут попереджаю: навіть і цього не робіть, бо потім колись буде страшенно соромно вам. І гидко. Ви бачите, я балакаю цілком спокійно. Це — ніяке перебільшування, самокатування. І я — не п'яний. Але це єдине, на що я маю право. І я хочу для вас цим правом скористатися. Та й для себе.

Леся слухає, не перебиваючи, нахмуривши брови, гостро, пильно вдивляючися в Гунявого. Коли він замовкає, вона тихо починає:

— Добре. Коли так, і я вам скажу щиро. Дійсно, я не знаю ваших вчинків із минулого життя, що, очевидячки, дають вам підставу так про себе казати. Так чесно і... мужньо. Не всі так уміють! Ну, добре. Але я знаю одне: хто може, хто вміє любити, кого б там не було, чи кохану, чи собаку, той не може бути поганим. І які б ви слова не казали, я вірю цій любові більше, ніж вашим словам. От і все. І знаєте що: давайте на сьогодні припинимо цю балачку. Нам треба їхати в тюрму. Що швидше ми це зробимо, то буде краще для всіх. Добре?

Лице Лесі горить, очі стали темносині, губи припухли, як у дітей із сну. Вся вона така яскраво-гарна, що Гунявий злякано відводить очі.

— Ідіть одягайтеся! їдьмо!

Він слухняно, покірно зараз же повертається виходити.

— Чекайте! Я забула ще одне. Я мушу ще дещо купити на Сен-Мішелі. Давайте так умовимося: я піду вперед, куплю, візьму авто й чекатиму вас у ньому. Чекатиму я вас на розі Сен-Мішеля та Вожірар. Знаєте це місце?

Гунявий на момент заплющує очі, пригадуючи.

— Так, знаю.

— Так от, там я чекатиму вас у авті.

— Добре.

— Ну, так ідіть.

Гунявий виходить. Вигляд у цього високого плечистого чоловіка, що ще недавно був такий брутальний, зовсім як у маленької дитини, насвареної матір'ю й прощеної. Здається, його тепер можна взяти за "руцю" й повести куди хочеш, — от таку магічну силу має папірець!

В передпокої пансіону чекає Свистун. Він зараз же кидається до Лесі, але вона весело відмахується від нього, як від жебраків-дітей на вулиці:

— Нема часу, нема часу! Нічого не знаю. Мені нічого не вдалося вияснити. Може, виїде, а, може, і ні. Та я дуже зайнята. Бувайте, бувайте!

І швиденько виходить, кинувши оком до сальону. Але двері зачинені й невідомо, чи пішли звідти Загайкевич і Соня.

Зараз же біля дому, на щастя, трапилося таксі. Леся бере його й наказує зупинитися на розі Сен-Мішеля та Вожірар. Гарне місце: поблизу нема зупинок автомобілів. Поки більшовицький детектив устигне знайти

якесь таксі, вони вже будуть далеко. І в нього ніяких підозрінь не може виникнути.

Вилиці й досі горять, і Леся притуляє до них холоднувату й ніжну шкуру рукавичок. А в очах усе стоїть зворушливо-покірна, трохи згорблена від слухняносте широка спина.

Розуміється, він підходить не з того боку, з якого виглядає Леся, — завжди все робиться якось не так, як чекаєш і уявляєш, навіть у дрібницях.

— Швидше, швидше! Влізайте!

Шофер уже знає й зараз же пускає машину з найбільшою дозволеною швидкістю. Леся не встигає навіть подивитися, чи йшов хтось за Гунявим. Та однаково не зможе догнати!

Він утискується в самий куток авта, підгортає поли пальта, щоб навіть краєчком свого поганого пальта, крий Боже, не доторкнутися до неї, і сидить вирівняно, слухняно, мовчазно.

Але від швидкого гону, надто на поворотах, авто хитається, перехиляється то в один бік, то в другий, і притискує то Гунявого до Лесі, то Лесю до Гунявого.

І Леся почуває, як від кожного дотику до цього сильного плеча в ній сколихується гаряча, блаженна ніжність. І це плече, і голова, і груди цієї людини їй невимовно близькі, рідні, дорогі. Вона могла б без вагання, з гарячим хвилюванням, що від нього солодко німіють ноги, притулитися лицем до його грудей і милувати руками очі його, чоло, все лице, як щось здавна близьке й знайдене тепер.

Хвилинами її пронизує здивування: чого ради, що це таке тепер з нею? Адже ніколи, навіть ночами в ліжку, в найяскравіших мріях, вона не

почувала його з такою гостротою й силою. Тепер уся коробка автомобіля немов насичена якоюсь дивною енергією ніжности та жаги. Від неї аж душно, хоч обидва віконечка спущені й вогкувате повітря хмарного дня холодними подувами лиже лице то з одного боку, то з другого.

І навіть те, що він же не відчуває цих дотиків, що цілком байдужий до неї сидить тут, прив'язаний тільки папірцем, навіть це не зменшує сили дивного почуття.

Це — щось подібне до того, як у восьмій клясі була закохана в Марцинкевича. Ні одна ж душа, ні тим паче він сам, нічого не знала. І Марцинкевич був байдужий до неї так само, як і до всіх своїх учениць. Але коли випадково вона торкалася рукою до його руки або до ліктя, уся сколихувалася такою самою блаженною ніжністю та соромним хвилюванням. І ніколи ж, ніколи після того ні до кого, ні до чоловіка, ні до коханців, ні до Мика, нічого такого в неї більше не було. І от тепер знову те саме! І знову, як тоді, у його присутності все стає якесь опукле, значне, інше-інше, ніж звичайно. Навіть шия шофера з глибокою ямкою, все таке близьке, значне, любе. Що ж це таке, ради Бога?

Леся аж відсувається в куток і старається не піддаватися нахилянням автомобіля. Але чи авто, чи та дивна сила, що нею повна вся коробка, непереможно, лукаво й владно перехиляє її до плеча й навіть на якусь мить тримає злитою з ним, пронизаною німим, дивним хвилюванням.

А він раптом затуляє лице руками, тим своїм звичайним, незрозумілим жестом. Він, десь, інакше хвилюється, він повний іншого почуття, він увесь там, на побаченні.

Лесі на хвилину стає навіть соромно й вона аж за край віконечка хапається рукою, щоб триматися біля своєї стінки. Та якось зараз же про це забувається.

Авто чогось раптом зупиняється.

— Що таке? Ах, приїхали? Так швидко?

Гунявий теж здивований, неначе прокинувся із сну. Він якось чудно, неначе п'яними, вогко-блискучими очима дивиться на Лесю і перший вилізає з авта. І враження таке, що тільки ніби тут згадує про побачення, про дозвіл, про самого Петренка.

Леся ж, як вистрибнувши в сад з бальової залі, ще повна її збудженням і ритмом, з палом у вилицях і блиском в очах, веде Гунявого за собою. І все їй якось надзвичайно вдається, — і сторожа біля воріт, і адміністрація тюрми — всі знаходяться на місці, всі до неї й до Гунявого дуже привітні, уважні. Ніде ні чекати, ні прохати, ні доводити. Просто, легко, швидко. А він, любий, ходить за нею, зовсім як синочок, що вона привела його "влаштовувати" до гімназії. І вона, як мати, навіть готова перехрестити й благословити, коли його викликають до сусідньої кімнати на "іспит", на побачення з паном Мазуном.

І хвилюється вона так само, і хусточку мне, і з болісно-неуважною ввічливістю посміхається до симпатичного урядовця, що, як щирий француз, не може бути байдужим до краси. І саме побачення їй здається довгим-довгим. А коли Гунявий виходить із сусідньої кімнати, вона злякано скрикує:

— Вже?

Але вигляд у Гунявого такий, що вона не насмілюється більше нічого спитати, схоплюється і, розгублено-люб'яз-но посміхнувшися до урядовця, іде за Гунявим. І так само, як мати, що з вигляду сина знає вже, що він "провалився" на іспиті, вона швидко-швидко шукає в мозку, чим його потішити, чим розбити цю страшну закостенілість, прибитість, знищеність.

І тільки в автомобілі діловито, сухо питає:

— Якась невдача?

Гунявий винувато, криво посміхається:

— Та нічого... Ви, будь ласка, не турбуйтеся...

— А в чому річ? Може ж допомогти можна?

— Ні, тут уже допомогти не можна.

— Ну, а саме ж? Ну?

Гунявий, видно, вагається чи вибирає, як саме сказати.

— Він повинен мені дати деякі... ну, деякі інформації в одній справі. Але він тут, у тюрмі, не може цього зробити, бо не пам'ятає. Всі папери його лежать десь у помешканні, в Парижі. Сховані. Звичайно, він не може мені дати адреси того помешкання. Але... якби йому дали змогу, він поїхав би до того помешкання зо мною й там дав би мені... потрібні мені інформації. Ну, це він, розуміється, сказав так собі, щоб відчепитися, бо знає, що це неможливе...

Леся слухає з такою напруженою увагою, що аж губи їй розкрилися й побіліли.

— Ви певні, що він, дійсно, це сказав, щоб відчепитися? Ви твердо в цьому переконані?

— Ні, твердої певности я не маю. Може, справді. Він навіть сказав: "Коли ти маєш такі зв'язки, що тобі навіть до початку слідства дали побачення, ти, мабуть, міг би й цього добитися".

— Ах, він таке сказав? Значить, не щоб відчепитися! Це ясно. А може, він хоче, щоб його самого туди пустили?

Гунявий живо крутить головою.

— Ні, ні! Він навіть запропонував, щоб з ним їхали дозорці чи поліцаї, щоб не відпускали від себе ні на крок і щоб навіть руки закували в ручні кайдани.

— Ну, так це ж ясно, що він не хоче дурити вас! Ясно! Ну, так добре! Треба, значить, добувати й на це дозвіл. Я ще не знаю, як і коли, але я певна, що ми й це влаштуємо!

Гунявий вражено, неймовірно наставляє на неї сіро-зелені очі й тихо каже:

— Це — неможливо, Ольго Іванівно! Бог з вами!

— Все можливе, пане Кавуненку! Все! І це — не ваша справа. Ви сидіть і чекайте. Ах, тільки лишіть ви всі ваші слова. Чуєте? Будете тоді говорити й робити все, що схочете, коли не буде вже ніякісінької надії. А тепер... Це вже моя амбіція тут зачеплена. Не з "честолюбства гарної жінки", а з амбіції. Задоволені таким поясненням? Ну, так годі. А з пансіону покищо не виїжджайте. Або, коли вже вам так треба виїхати, дайте мені вашу адресу. Я нікому її не скажу, коли не хочете. Згода?

Гунявий, похитуючися від руху авта й киваючи в такт йому головою, думає. Тепер автомобіль, як попрохала

Леся шофера, їде повільно, завертає помалу й нахиляння майже немає.

— Добре. Я згоджуюся.

Слава Богу, краще знову ця дитяча покірність, ніж закостенілість.

— І лишаєтеся в пансіоні, чи виїжджаєте?

— Не знаю. Може, ще на кілька днів лишуся.

— Ну, розуміється, лишайтеся. Бо ваш виїзд і так уже стурбував та засмутив стількох людей.

— Мій виїзд засмутив?

Якби Леся сказала, що переліт мухи із стільця на стіну викликав землетрус у всій Європі, він не вразився б дужче.

— Так, ваш виїзд. Пан Свистун, наприклад...

— Ах, пан Свистун!

І Гунявий заспокоєно махає рукою.

— Та не тільки пан Свистун. Панна Кузнецова теж, наскільки мені відомо, засмутилася.

Гунявий серйозно, з нотками щирої тривоги дивиться в очі Лесі.

— Це не може бути. Ви кажете так собі? Правда?

— Я сама, правда, її не бачила, але мені казали...

— Ні, ні, цього не може бути! Нема ніяких підстав. Це було б для мене дуже-дуже неприємно. Але цього напевне немає. їй цілком байдуже, чи виїду я, чи лишуся. Абсолютно! Запевняю вас!

— Ну, все одно. Значить, ви покищо лишаєтеся? Дуже добре. А тепер я вас висаджу й поїду у вашій справі.

Гунявий слухняно хитає головою.

— Сказати шоферові, щоб зупинив?

— Скажіть.

Авто зупиняється, і Леся прощається з Гунявим. Він питає в неї, чи й йому сидіти в пансіоні, чекаючи на неї, чи можна виходити.

Леся сміється, зібравши густе проміння круг фіолетових, довгастих щілин. Розуміється, йому можна виходити з дому, куди він хоче. Коли й пощастить роздобути дозвіл, це буде не раніше, ніж за кілька днів.

Гунявий так само слухняно киває головою. А очі так віддано, так рабськи дивляться на неї, що гострий жаль стискає серце: ради цієї справи його можна взяти на ланцюжок і він покірно бігтиме за тим, хто пообіцяє йому поміч.

* * *

Мик слухає, розставивши ноги й водячи пучкою над горішньою губою, — знак особливої уваги й замислення.

— Гм! Так. Розуміється, із собою цих документів він не міг мати.

— А як ти гадаєш, Мику: вдасться роздобути дозвіл? Мик утягає в себе губи й гмикає.

— Чи вдасться, не знаю. Знаю тільки, що Ґреньє зробить усе, щоб роздобути. Для нього ця справа — трамплін, що за його допомогою він

стрибне у фотель міністра. Він уже розпочав кампанію за акційне товариство. В нього вже ціла фінансова програма, базована на цій справі. Так ти розумієш, що він готовий не тільки пустити якогось там паршивого Петренка до помешкання, а й зовсім випустити його, коли треба буде. Боюся, що Петренко почне шантажувати й вимагати звільнення. Ну, та побачимо. Я зараз їду до Ґреньє. Документ, можна сказати, майже в наших руках. Але в той же день, як Гунявий дістане його, треба забрати його в нього. У той же день, негайно!

— Яким способом?

— Ну, це вже твоя справа! Чи просто сам тобі хай віддасть, чи ти витягнеш...

Леся похмуро стягає брови й уста її стають тонкими. Вона якийсь момент мовчить і, нарешті, рішуче й жорстко кидає:

— Я не можу. Мик витріщується.

— Оце так! Чому?

— Тому, що він до мене цілком байдужий. Він закоханий у Соню, чи в якусь іншу жінку.

— Та не може бути!

Мик цього ніяк не може збагнути.

— Чого ж ти мені не казала досі?

— Я не була певна.

— От туди к лихій годині! Гм! Справа кепська! Чоррт! Ех, Лесько, оскандалилася ти! Як же це так? Ну, тепер то вже дійсно треба в той же день вирвати в нього документ. Але як, хай би воно йому сказилося! Гм!

Мик ще ширше розставляє ноги, міцно впирається ними в підлогу, щоб гін думок не звалив його, і думає. А Леся сидить і дивиться у вікно й на лиці вже нема жорсткости, — в широко розплющених, застиглих очах — задума й легесенький, ніжний усміх.

— Так, Лесько, все одно тобі доведеться проробити цю операцію. Нема іншої ради!

Леся знову похмуро натягає на очі рухливі брови й з мовчазним чеканням дивиться на Мика.

— Тобі все ж таки найзручніше. Насамперед ти ж поїдеш з ним і до помешкання Петренка. Після одержання паперу ти запропонуєш йому поїхати в якийсь ресторан і випити за щасливе закінчення справи. Як би Гунявий не був закоханий у Соньку чи в кого там, він не зможе відмовити тобі. Ти ж урятувала йому все. Візьмете окремий кабінет. Там ти йому підсунеш наркотики, він засне й ти забереш папери. От і все.

Леся аж стає на ноги.

— Я цього робити не можу!

— Чому?

Вона не знає, що сказати й відходить до вікна.

— Та чому, Лесю?

— Це — занадто гидко. Зовсім якоюсь підлою авантюристкою виявитися в його очах.

У Мика від гніву й здивування аж чоло рожевіє.

— Ну, це вже знаєш, Ольго, просто щось неможливе! Ти, очевидячки, дійсно, повірила, що вступила в манастир і присвятилася. Тепер тільки те й чуєш від тебе, що "гидко", "неморально", "підло". Та ти справу робиш, чи до Армії спасіння записалася? А що ти думала, як бралася за цю "підлу авантюру"? Подумаєш, як страшно: що подумає чекіст Гунявий про неї! Ха! От біда велика! Та хай собі потім думає, що хоче! А насамперед хай думає те, що ці папери він сам украв та ще й людей за них убив. От що!

— Він звернеться до поліції.

— Хто? Він? Ха-ха! Можеш бути спокійна: ані писне. А нехай тільки пискне, так моментально Ґреньє запакує його так, що й не стямиться. Ні, з цього боку можеш бути цілком спокійна. Але, коли вже тобі так страшенно важливо, щоб Гунявий про тебе погано не думав, ти можеш йому потім пояснити, що для його власного добра так зробила, бо більшовики його неодмінно схопили б і все одно документ відняли б. Тільки та різниця, що гіони його вивезли б на Україну і там розстріляли б, а ми ще пропонуємо йому участь у всій нашій справі. Так що ти вийдеш перед ним не авантюристкою, а спасителькою. Та й по суті так виходить. Повторюю: коли ти цього не зробиш, то того ж дня це зробить Сонька. Чуєш?

Похмурість випарюється з очей Лесі: Мик має рацію. Вона зідхає більше для Мика, ніж по суті.

— Правда твоя, я про це не подумала.

— Та розуміється! Та він від радости так нап'ється, що сам віддасть Соньці. Ну, добре. Так я зараз їду до Крука, потім до Ґреньє. Крукові доведеться сказати, бо грошей треба. Мляво він тепер почав гроші видавати, чортів син.

Мик заклопотано вдягається, нашвидку прощається з Лесею й виходить. А Леся підходить до вікна й дивиться в хмарне закурене небо. І в очах знову залягає легесенький ніжний усміх, і знову всі речі починають ставати іншими, опуклими, значними.

* * *

Фінкель і Терниченко починають прощатися. Крук теж устає і, не виходячи з своєї понурої задуми, подає їм руку.

Терниченко раптом перебільшено-весело обіймає його за плечі.

— Та гей, Прокопе Панасовичу! Чого ви так хмарно дивитеся на любий "Божий світ"? Га? Ми сподівалися, що після таких інформацій, ви нас моментально посадите в авто й повезете на шампанське. А ви немов на цвинтар збираєтеся. Та через кілька ж днів, чоловіче любий, ми будемо без п'яти хвилин мільярдери! Гей, що ви собі думаєте!

Крук легенько визволяється з обіймів Терниченка.

— Кажіть гоп, як перескочите.

— Скажемо, Прокопе Панасовичу, скажемо! Коли вже панове міністри втягнені в цю справу, коли Франція хоче прищепити собі відмолодження українським золотом, то будьте певні, що ні Петренко, ні Гунявий не виїдуть із Парижу, поки їхні документи не будуть у наших руках. Це — гоп абсолютний. Через три дні Петренко з Гунявим та з Ольгою Іванівною Ідуть до помешкання Петренка. Хай навіть, як я вже вам казав, Петренко

почне вимагати свого звільнення за видачу паперів. І це — не страшне: звільнять! А як і так не видасть, знайдуть способи витягти. Ого!

Крук блідо посміхається.

— Я трошки нездужаю, це вся причина мого "песимізму". Голова важка, і ввесь розбитий.

— А, он яка штука! Ну, ви так би й казали! Це — ґрипа у вас. Тепер три чверті Парижу має цю розвагу.

Фінкель непомітно витирає об полу пальта руку, що подавав Крукові, і заклопотано звертається до Терниченка:

— Ну, ходімте, ходімте! Нам ще треба захопити в міністерстві того урядовця. Швидше!

І більше не подаючи руки Крукові, він біжить до дверей сусідньої кімнати, відчиняє їх і гукає:

— Ніно! Ти вже можеш повернутися до своїх обов'язків: ми вже йдемо.

Коли вони виходять, Крук закладає руки за спину й починає важко ходити по кімнаті, похиливши голову.

Ніна, проходячи повз нього, уважно зиркає й з холодно піднятою головою сідає за машинку. І тут же голосно питає:

— Я вам не заваджатиму писанням, Прокопе Панасовичу?

Крук на момент зупиняється, ловить її питання й поспішно відповідає:

— Ні, ні, будь ласка!

І знову ходить, час від часу поглядаючи на тугу, нахилену до машинки шию Ніни. Потім сідає за стіл, підпирає голову руками й довго сидить так, не рухаючися. Нарешті рішуче підсуває до себе папір, бере перо й швидко пише:

"До Повпредства СРСР у Парижі.

Уважаю за обов'язок члена свого народу довести до відома представництва радянської влади таке:

Три дні тому французька поліція заарештувала відомого вам спільника не менш відомого Гунявого Петренка-Мазуна-Кулю. Він має видати Гунявому всі дотичні до покладів золота документи. З цією метою Петренко-Мазун під охороною поліції разом із Гунявим поїде до свого помешкання, щоб віддати папери.

Ваш обов'язок зробити з цього певні висновки та вжити відповідних заходів.

Ніякого інтересу, крім виконання свого обов'язку перед самим собою, не маю, тому імени свого не подаю".

Член української нації

Перечитавши, Крук мляво посміхається, потім помалу складає листа вчетверо й кладе собі в портфель, — хай ще один документ хвилинної дурости лежить там. І знову, оперши голову на руки, сидить непорушно.

Ніна вже давно не пише, все поглядаючи на патрона. Раптом рішуче підводиться й з гордо закинутою назад головою твердо підходить до Крука.

— Прокопе Панасовичу!

Він швидко скидує головою й мовчки, непорозуміло дивиться на Ніну. На кучерявому з сивиною волоссі на скронях лишилися прим'яті сліди рук.

Щоки Ніни знизу біля самої шиї смугляво горять. Але вона ще з більшою незалежністю стулює дитячі уста й сміливо зустрічає погляд Крука.

— Мені здається, Прокопе Панасовичу, що ви за щось мною невдоволені й що моя служба взагалі у вас зайва. Тому заявляю вам, що служити більше не можу.

Прокіп Панасович з чудним виразом очей усе дивиться на неї. І не то насмішка, не то сум у цих незвично-тихих, пукатих очах. Заява Ніни ні трішки не дивує й не турбує його. Він стомлено підводиться й проводить рукою по чолі.

— Ви помиляєтеся, панно Ніно: ваша служба потрібна, і ніякого невдоволення в мене проти вас немає.

Ніна вперто поводить головою.

— Ні, є! Ваше поводження зо мною тепер зовсім не таке, як раніше. Ви майже не балакаєте зо мною. Враження таке, що я вас просто дратую собою.

Горіння лиця вже повне. І очі блищать не то слізьми, не то збудженням.

Крук тим самим чудним поглядом зиркає на неї, мовчки відходить і, знову заклавши руки за спину, починає ходити по кабінеті. Ніна знизує плечима.

— От, ви й тепер не вважаєте за потрібне відповісти мені.

Крук зупиняється проти неї й тихим, трошки хрипким голосом каже:

— Ви не повинні ображатися на мене, панно Ніно. Може, моє поводження останнім часом справді не таке, як раніше, але причина цього зовсім не та, що ви думаєте. І щоб вас заспокоїти, я вам скажу її.

Він зупиняється, якийсь час дивиться в підлогу й з тим самим дивним усміхом тихо каже:

— Пам'ятаєте, я казав вам раз про свого близького приятеля, що закохався в молоду дівчину й запропонував їй їхати з ним до Бразілії?

— Пам'ятаю.

— Ну, так от, той самий друг робить тепер великі дурниці й мене це хвилює та турбує. Боюсь навіть, що він — психічно захворів.

Крук відходить до фотелів, сідає й показує Ніні на фотель проти себе. Ніна твердо підходить, рішуче сідає, рівно тримаючи спину й склавши руки на колінах, як слухняний службовець (заспокоєння від пояснення патрона на лиці не помітно ніякого).

Крук, виставивши лікті на поруччі фотеля, задумливо єднає пучки пальців.

— Так, нічим іншим це пояснити не можна. Людина має велике торговельне підприємство, чудове соціяльне становище, може знайти собі жінку з найкращої родини французької, української чи якої іншої національности, може жити спокійно, багато, навіть розкішно. Ні, ліквідує все підприємство, лишає собі тільки те, що йому потрібне на влаштування в Бразілії, а решту віддає... гм!.. "на народні потреби"!

Крук знизує плечима, якийсь момент мовчить із застиглою іронічною посмішкою.

— Ну, добре. Коли він хотів, щоб та дівчина поїхала з ним, це ще так-сяк можна було зрозуміти. Теж ідіотизм безумовний, але... чого під впливом кохання люди не роблять. Ну, хай романтика, мрія жити вдвох, почати життя наново. Добре. Але коли та дівчина відмовилася й ніякісінької ідилії вже немає, все одно їхати самому до Бразілії — цілковитий абсурд, божевілля.

Крук раптом упирається руками в поруччя й дивиться просто на Ніну:

— Та більше того, панно Ніно: в його руках у цей момент є справа, що може дати йому коли не мільярди, то великі мільйони. На ці мільйони можна зробити всякого добра купу, навіть тому самому народові. Ні, він свідомо відмовляється від справи. Не божевілля хіба? Га?

Ніна потуплює очі і, щоб щонебудь сказати, тихо кидає:

— Може, він з гордости перед тією дівчиною?

— З гордости? Як так? Я не розумію.

— Ну, так. З гордости перед тим, кого кохаєш, іноді все навпаки хочеться робити. І що абсурдніше, то й краще.

Ніна раптом густо червоніє й болюче хмурить брови. Крук з сумною цікавістю дивиться на неї.

— Ви це знаєте з власного досвіду?

Ніна з холодною гідністю підводить голову.

— Може, і з власного. Крук відводить очі вбік.

— Ні, в нього ніякої гордости немає. З дівчиною в нього все скінчене. Вона кохає іншого, молодого. Він це знає, хоч вона, правда, як я довідався таки від нього, сама й не сказала йому цього. Але нащо казати, дійсно, коли це й так видно. Та хоч би він їй і подобався, йому ж цього мало. Навіть коли б схотіла бути тут його жінкою, і то не досить. Ні, конче давай йому кохання, "до гробової дошки" та в Бразілію. Менше ніз&що. В Ніни раптом виривається:

— І правильно!

Крук швидко встромляє в неї погляд.

— Ви так думаєте?

— Розуміється.

— Знову по собі судите?

— Може, і по собі. Крук криво посміхається.

— Так, коли це кажете ви, то це зрозуміло й нормально: вам дев'ятнадцять літ. А коли людині понад сорок, то це трошки смішно й... божевіллям пахне.

— Не погоджуюся з вами.

Крук з вибачливим усміхом хитає головою. Але Ніну, видно, зачіпає цей усміх.

— Абсолютно нічого смішного і для сорока літ! І так само ніякого божевілля я не бачу в тих учинках його, про які ви говорите!

От тобі, мовляв, за твій сміх. І Ніна вперто, навіть із викликом зустрічає його пильний і здивований погляд.

— Ніякого божевілля? На вашу думку, це нормальні вчинки? Ви багато таких комерсантів бачили в своєму довгому житті?

— Я ніяких комерсантів не бачила. Я так суджу сама по собі. Значить, людина має свої підстави так робити. А ви конче хочете, щоб він робив так, як ви думаєте.

Крук ще пильніше зиркає на Ніну.

— Гм! Ну, добре. А от уявіть собі, що ваш батько раптом розбагатів, має фабрику чи якесь торговельне підприємство, ви всі прекрасно живете. І раптом він заявляє, що ліквідує всі справи свої й хоче їхати в Бразілію обробляти землю. Ви б уважали це за нормальний учинок?

Ніна знизує одним плечем.

— Ça depends. Коли б він мав серйозні підстави, то що ж тут ненормального?

— І самі б поїхали з ним?

— А чого ж я мала б їхати з ним? Ваш друг не вимагає ж, щоб і ви їхали з ним? А ви вимагаєте, щоб він не їхав.

— Значить, я люблю його, панно Ніно, і не бажаю йому зла й божевілля. А ви, вибачте, значить, не любите свого батька, коли згодні пустити його самого. Те, що страшне для вас самої, ви розсудливо й ліберально дозволяєте робити близьким вам людям.

Очі Ніни сердито скліпують.

— Та до чого тут увесь час я? Нічого страшного для мене в ніякій Бразілії немає, але не про мене ж мова! А про батька. А коли б він, дійсно, поїхав, я була б рада. Так, так! Замість того, щоб ганятися тут за фантастичними мільйонами, нехай би обробляв землю. І так само віддати зайві гроші на народні потреби, вибачте, на мою думку, зовсім не божевілля, а гарний, порядний учинок. Тільки можете бути спокійні, мій батько цілком згоден з вами і своїх грошей не віддав би, таке "божевілля" не для нього.

І вважаючи, що вона вже сказала досить для того, щоб патрон образився на смерть і показав їй на двері, вона встає й попереджає його:

— Ну, в кожному разі я заявляю вам, що служити у вас більше не можу. Прошу відпустити мене навіть сьогодні.

Крук не встає, не зводить з неї очей і тихо з усміхом каже:

— Страшенно ви амбітна людина, панно Ніно. З амбіції ви навіть можете наговорити про себе такого, що зовсім не збігається з вашим єством. Всі ці ваші погляди тільки з амбіції. А коли б отой елегантний молодий чоловік, що проводжає вас щодня додому, почув ваші сьогоднішні слова, він би... з такою ніжністю не тулив би вашу руку до себе. Він, мабуть, про народні потреби та про Бразілію іншої думки...

Ніна вся скидається, густо червоніє, хоче щось сказати, але тільки струшує стриженою головою й навмисне підкреслено стримує себе.

Тоді Крук, не діждавшися відповіді, стомлено підводиться й мляво каже:

— А щодо вашої заяви, якщо ви, дійсно, не маєте інших мотивів кидати службу, то я вам теж заявляю, що служба ваша потрібна й ніякого невдоволення в мене проти вас немає. Ого, ми вже на цілих

двадцять хвилин сьогодні спізнилися. Будь ласка, не зачиняйте вашої машинки, я лишуся тут і дещо сам напишу.

— Значить, я можу йти?

— Ви повинні йти і то швидше: ваш... знайомий, мабуть, уже турбується, дожидаючи вас...

Ніна рвучко подає руку, бере свою торбинку із звичайного місця і, туго ставлячи ніжки на килимі, рішуче йде до дверей. Але біля порогу обертається й з тремтінням стримуваного з усієї сили голосу каже:

— А коли вам хтось доносить такі гидоти про мене, що мені на вулиці ніжно тулять руку, то це — неправда та мерзота! І мене дивує, що така людина, як ви...

Вона не докінчує й швидко виходить.

Крук довго дивиться їй услід і нарешті посміхається: з усього вона запротестувала тільки проти того, що їй на вулиці ніжно тулять руку. На вулиці вона цього не дозволяє, це — мерзота.

Крук сідає знову у фотель, схиляє голову на руку й довго сидить, сонно обважнівши й згорбившися. Але помалу лице його оживає, прокидається, очі примружуються іншим усміхом. Він зненацька рвучко стає на ноги, твердо підходить до машинки, виймає з портфеля складений лист до повпредства й починає переписувати його, невміло й повільно стукаючи одним пальцем по клявішах літер.

Заліпивши коверт, він ще якийсь час, одягнений уже, стоїть серед кімнати й з ваганням приглядається до листа, що тримає в руці. Потім рішуче виходить і прямує з банку до поштового бюра. Кинувши листа до пневматичної скриньки, він зупиняється край тротуару й криво посміхається: тепер кінець, головний крок у божевілля зроблено!

А в грудях тоскно та тривожно щось ниє і разом з тим щось розсувається, створюючи в серці хвилюючу легкість та простір.

* * *

Усі ці дні чекання Леся живе в гарячці, як перед великою, повною всяких можливостей подорожжю. Всі явища й події цих днів падають у душу, як сухе гілля та солома в палахкотінні розведеного багаття й моментально згоряють. Навіть той факт, що його відкрив Мик, а саме, що Загайкевич — чекіст, що він щодня має таємні побачення з Сонею, що часто буває в радянському посольстві, та навіть те, що більшовикам, як видно з усього, відомо про майбутнє побачення Гунявого з Петренком, все це зникає в Лесиному палахкотінні майже без сліду. Тільки той день, тільки той день!

І всі-всі довкола неї горять і палають ці дні. Фінкель, Мик, Загайкевич, Соня, Крук, Ґреньє (Ґреньє по кілька разів на день телефонує Микові до його паршивого готельчика!). І кожний по-своєму, кожний ради свого! Навіть Свистун, що нічого не знає, і той немов заражається загальним збудженням. І він кудись бігає, чогось шамотить-ся, має заклопотано-піднесений, з якимсь викликом вигляд. Фінкель каже, що, почувши кінець дружби з Гунявим, він шукає іншої корівки з добрим вим'ям. Але яка ж то повинна бути розумна корова, що підпустить ссати себе це паршиве телятко!

Та Господи! Який може бути інтерес у цих Свистунах, Загайкевичах, Сонях тепер, коли от-от насувається той день, день "страшного суду" для всіх.

Він призначається, цей день, на неділю. Щоб збити більшовиків із сліду, — вони ж думатимуть, що в неділю урядовці не працюватимуть. І на п'яту годину. О п'ятій уже присмерки, і Лесі з Гунявим легше буде вислизнути з-під догляду більшовицьких детективів.

Леся призначає Гунявому зустріч знову на тому самому місці. Не запізнитися ні на хвилину й відразу сідати в авто, з якого звисатиме з віконця газета.

Гунявий покірно погоджується з усім, дивлячися вогкими, абсолютно відданими очима в лице всемогутньої чудодійки.

І от, нарешті, цей день. І от п'ята година. І, дійсно, хвилина в хвилину Гунявий розчиняє дверці авта і всувається в нього. В ньому сидять Ольга Іванівна і якийсь добродій з товстими, рудими посередині від куріння, вусами. Авто тієї ж миті шарпається так, що Гунявий падає на вусатого добродія. Добродій допомагає Гунявому сісти проти себе й відрекомендовується: аґент таємної поліції. Гунявий з незграбною ввічливістю хитає головою й усім тілом і щось бурмотить про приємність.

В коробці автомобіля немає вже тієї чудної енергії, що млосно безсилила ноги Лесі. Руки в неї страшенно холодні, аж мерзнуть пучки в рукавичках. Серце часом гупає десь біля горла, забиваючи дух.

Він сидить рівно, задубіло, хитаючися від струсів авта, як одягнений у капелюх і пальто манекен із вітрини магазину. Ні про що не питає, нічим не цікавиться, навіть рабським поглядом уже не дивиться.

І вусатий аґент не балакає, тільки чутно, волосяно сопе носом.

Але треба ж, щоб він знав, куди вони їдуть. І Леся неголосно по-українському каже Гунявому, що вони тепер їдуть просто до помешкання Петренка. Його одночасно мають привезти з тюрми під охороною переодягнених поліцаїв скутого ручними кайданами. Адресу цього помешкання він дав тільки за дві години до побачення й то під чесним словом, що до побачення поліція не буде його трусити.

Гунявий мовчки хитає головою, чи на слова її, чи від поштовхів у коробці від їзди.

Авто раптом зупиняється. Вусатий аґент перший вилазить, попросивши Лесю й Гунявого зачекати й не виходити. Леся бачить, як він підходить до якогось типа з мотоциклетом і як той витягується перед ним як перед начальством і, видно, рапортує. Тоді аґент неквапливо повертається до авта й просить Лесю та Гунявого йти за ним. І так само не кваплячися, веде їх до дверей будинку, що стоїть на розі. Квартал, видно, вже майже передміський, — багато дерев і садки біля будинків.

По дорозі аґент тихо бурмотить до Гунявого:

— Пан Мазун уже тут. Він чекає на нас у консьєржки.

Леся в присмерках бачить, як Гунявий немов хитається всім тілом наперед. Але не каже нічого.

Як тільки вони входять у під'їзд, із дверей консьєржчи-ного помешкання виходять троє людей, один за одним.

Той, що насередині, якось дивно й непорушно тримаючи руки звішеними донизу, раптом хитає головою Гунявому й привітно посміхається. І Леся бачить, що лице в нього симпатичне, навіть ніжне, жіночого типу. Від цього їй чогось стає легше й спокійніше.

Петренко в супроводі двох дозорців іде попереду, потім аґент, далі Гунявий і за ними Леся. Коли Леся виходить на другий поверх, дозорці з Петренком і агент уже в помешканні. Спалахує електричне світло, яке освітлює великий гарний передпокій багатої квартири. На руках у Петренка моторошно блищить метал кайданів. Але сам він дуже, видно, хвилюючися, посміхається ніжним усміхом і показує на одні з численних дверей.

— В оцій кімнаті.

Вусатий аґент іде наперед, засвічує електрику, оглядає пильним оком кімнату й дає знак дозорцям увести заарештованого. Гунявий і Леся проходять за ними. Це — видно, кабінет. Обстановка — поважна, трохи важкувата, але досить затишна.

Гунявий хоче скинути капелюх, але, бачачи, що ні аґент, ні дозорці не скидають своїх, опускає руку й стоїть посеред кімнати, слідкуючи за Петренком.

Петренко ж усе з тією самою трошки ніяковою, трошки загонистою посмішкою, прямує до стіни без ніяких дверей, заставленої полицями з книжками. Дозорці не відпускають його ні на крок від себе. Петренко раптом озирається до аґента й каже:

— Попереджаю: тут є шафа, в цій стіні. Там лежать мої папери. Шафа замаскована полицями й відчиняється тільки мені відомим способом. Отже, прошу не... хвилюватися.

Аґент спокійно хитає йому головою, — мовляв, не турбуйся, ми до всього звикли й на все готові.

Тоді Петренко пильно обводить поглядом полиці, підходить до них і, злегка піднявши обидві скуті разом руки, щось натискує ними. І в ту ж мить ряд полиць м'яко ворушиться, розколюється поперек стіни на дві половини й розчиняється, як двері високої й глибокої шафи. Леся встигає побачити всередині полички, одежу, щось металічне.

Але тут трапляється щось таке, що всю її гураґаном підхоплює й несе кудись без її волі й свідомости. Вона бачить, як спина Петренка вмить прожогом пірнає в шафу, і важкі двері-полиці блискавично, з гуркотом зачиняються за ним, сильно вдаривши одного з дозорців, що зробив рух за Петренком. В той же момент вусатий агент люто скрикує щось і кидається до стіни з полицями.

— Сокиру, сокиру! Швидше! Біжіть на вулицю! Ловіть з вулиці!

Дозорці кидаються кудись повз Лесю і вона, вхопившися за спинку фотеля, бачить, як Гунявий, пролетівши повз неї, налітає на стіну, повернувшися на бігу боком, і з усього гону б'є плечем у шафу. Стіна глухо гуде від удару й з полиць валяться додолу книжки.

Агент поліції хапає важкий фотель і кричить Гунявому:

— Відійдіть! Відійдіть!

Але Гунявий не чує. Леся на мить бачить його страшне лице з якимись вилупленими очима і з перекривленою чорною діркою рота. В мозку Лесі хтось безглуздо занотовує: от з таким лицем він убивав людей. Потім вона бачить, як він обома руками зриває, вивертає із стіни полиці, брутально відпихає набік агента, що фотелем гупає у двері шафи, розгоняється і, знову на бігу повернувшися боком, влітає плечем у стіну. Чути хряск дерева. Гунявий зараз же присідає й з розгону з-під низу другим плечем гатить у двері. Двері розколюються, вгинаються в середину чорною діркою. Гунявий люто запускає обидві руки в цю дірку й розриває її на дві половини, зараз же всунувшися в неї всім тілом. За ним влізає й агент поліції.

Леся біжить за ними й пролізає в розщілину, боляче обдряпавши руку й не помітивши того, і опиняється не в шафі, а в якійсь кімнаті, залитій світлом електрики. Біля вікна стоїть Гунявий і, як цебер води з криниці, скажено щось тягне знадвору на шворках. А вусатий агент біля нього гарячково вихоплює револьвер і, перехилившися з вікна надвір, стріляє туди раз-у-раз. Гуркіт пострілів б'є по вухах Лесю, але вона підбігає до Гунявого й хапає збоку за шворку, тягнучи її з усієї сили. На шворці чується внизу жива вага, немов на величезній вудці велетенська риба.

Знизу теж розлягаються постріли. Агент раптом від-хитується назад, однією рукою підхоплюючи капелюх, що чогось злетів з голови, а другою з револьвером хапливо обмацуючи себе по чолі.

— Ні, не зачепили, негідники!

З вулиці знову ляскають постріли. Вмить Гунявий від-хитується, кумедно вбік змахує лівою рукою й випускає шворку. В той же момент Лесині руки щось сильно шарпає донизу й тре шворкою до пекучого болю. Вона випускає її, злякано дивиться на Гунявого й бачить на кінці руки його густочервону й блискучу від світла пляму крови. Але не встигає вона скрикнути й кинутися до Гунявого, як він, не помічаючи її, стрибає на вікно, лягає животом на підлокітник, спускає ноги вниз і зникає за вікном, майнувши кривавою рукою й лишивши сліди крови на вікні.

Леся кидається до вікна, але агент поліції сильно відтягає її назад.

— Куди к чорту. Вони вас уб'ють! Цей божевільний загине! З вулиці треба, з вулиці!

І агент стрімголов вибігає з кімнати. А Леся відразу же знову підбігає до вікна й дивиться вниз. Шворки мотузяної драбини, причеплені до вікна, важко рухаються від рухів Гунявого, труть вікно. Внизу видно щось темне, що рухливо зсувається до землі. У вікнах будинку стирчать голови переляканих пожильців, по землі біжать якісь люди й від них чути постріли.

Рух шворок затих: зліз!

— Але Лесі нічого не видно більше, бо затуляє темне гілля дерев. Хтось пронизливо свистить, хтось кричить, реве ріжок автомобіля, знову постріли раз-у-раз. З вікон лунають гістеричні викрики жінок, вереск дітей, гавкання хатніх собак.

Леся кидається вниз. Але коли вона вибігає на вулицю, продершися крізь юрбу пожильців, постріли й крики на вулиці вже стихли. Вусатий агент без капелюха люто лає якихсь людей, що шанобливо й винувато мнуться біля нього.

Гунявого ж ніде немає. Леся питає агента, питає всіх, але ніхто не знає, де він. Здається, побіг за автом, на якому втекли злочинці, — може, десь поранений упав?

Леся біжить за ріг будинку, на ту вуличку, куди спустився з вікна Гунявий, зазирає через ґратчастий паркан до садка, приглядається до кожної темної плями.

І раптом бачить високу, плечисту постать без капелюха, що помалу, зігнувши плечі й заклавши одну руку за борт жилета, плентається, як п'яний серединою вулиці.

Леся прожогом підбігає до Гунявого. Він осоловілими очима зиркає на неї й нічого не відповідає на її питання. Тоді вона вихоплює з рукава в себе свою крихітну хустинку, владно виймає поранену руку й кладе собі на груди. Але на вулиці погано видно.

— Ходімте в дім!

Але покищо вона обмотує поранені пальці хустинкою, що моментально стає червона від крови. Здається, серйозного нічого, один-два пальці розбиті кулею.

Натовп біля парадних дверей уже менший. Вусатий аґент побіг нагору, як сказала консьєржка, робити обшук і протокол.

Але коли Леся, довідавшися, де найближча аптека, повертається на те місце, де залишила на хвилину Гунявого, його там уже немає. Якийсь

пан у піжамі ввічливо й співчутливо каже їй, що поранений пан сів у авто й поїхав.

Леся кидається на вулицю, але автомобілів більше немає, стоїть тільки урядове авто, що ним привезли Петренка. Леся біжить вулицею, очима шукаючи таксі, махаючи руками кожному автомобілеві, що проїжджає повз неї.

Коли вона, нарешті, приїжджає додому, хазяйка каже їй, що пан Кавуненко разом із своєю Квіткою за дві хвилини до її приїзду виїхав геть зовсім із пансіону. Речі в нього, очевидячки, вже з першого наміру виїхати були складені, тому пробув він у своїй кімнаті не більше чверти години. Адреси своєї нової не дав. Та хазяйка й питати його не наважилася, бо вигляд у нього був такий, що Жозефіна, побачивши його, так жахнулася, що спіткнулася на сходах і звихнула собі ногу.

Але й Лесю хазяйка питати не наважується, бо й у неї вигляд такий, що відповіді все одно не буде.

* * *

Дійсно, як сказав Мик у день катастрофи, так і сталося: він через кілька днів уже подав Лесі нову адресу Гунявого. Стоячи перед нею з широко розставленими ногами й закладеними в кишені руками, він самовдоволено напинає шию.

— Ну? Я тобі не казав? Дурник! Думав, як утік із пансіону, так ніхто його й не знайде. Та й Петренко, чи Мазун, чи ще як собі хай назветься, не втік. Ні, голубе. Що вислизнув на цей раз? Ну, так це його останнє щастя. Більше не вислизне. Максимум через два тижні буде в наших руках. Ну, тільки нехай вибачить, на цей раз пань-катися не будемо й моментально так припечем п'яти, що викладе перед нами всі свої таємниці. Сліди вже намацані. О, голубчику, французька поліція теж уміє вживати гаряченьких способів для здобуття потрібної щирости.

Леся вчитується в адресу Гунявого, ніжно розгладжуючи пом'ятий папірець, неначе післанця від нього.

— А де це саме, ця вулиця?

— Та тут же недалечко. В Латинському кварталі, біля Монпарнасу. Йому на два місяці якийсь маляр передав своє ательє. Дурень, їй-Богу: адже поліція могла подумати, що він — спільник Петренка й що допоміг йому втекти.

Леся посміхається.

— Як судити з поводження, то дозорців і аґента поліції швидше можна запідозрити в спільництві з Петренком, ніж його. А як він живе? Невідомо?

— Та ніяк не живе. Нікуди не виходить, навіть на обід. Ні з однією душею не бачиться. А як годується, чорт його знає. Аж дивно. От тільки ввечері собаку виводить на хвилинку на вулицю. І зараз же знову до себе. Замикається на ключ і чи сидить, чи лежить, невідомо. Навіть майже не ходить по хаті. Підозріле поводження. Я боюся, що цей дурень від одчаю скінчить самогубством. Серйозно, Лесько. Знаєш, треба тобі піти до нього та побалакати як слід. Скажи ти йому, що він — ідіот, що так падати духом від такої дрібної невдачі личить тільки слинтяям. Баба паршива! Та й наша публіка теж: Фінкель з таким жахом і одчаєм забігав тоді по кафе, що перелякав публіку, думали пожежа. Зате Ґреньє — козак: як божевільний гасає тепер по Парижу й не дає поліції вгору глянути. Присягнувся мені кістками своїх прадідів, що з дна моря видряпає того Мазуна. Оце я розумію!

Леся кладе папірець з адресою собі в торбинку.

— Ну, добре. А як же мені побачитися з ним, коли він, видно, ні з ким не хоче бачитися?

— А це вже твоє діло. Підстережи на вулиці, або, може, він тебе пустить до себе. Здається, вже Сонька добивалася до нього. Казала консьєржка, що якась жінка на вулиці чіплялася до нього. Але він утік від неї й прохав консьєржку абсолютно нікого не пускати до нього. Так що, видно, це не якась чужа жінка причепилася, а знайома. Ну, тобі від поліції до консьєржки можна дістати записочку, щоб вона тобі допомогла.

— Ні, я вже якось без поліції. А рана його як? Мик робить зневажливу гримаску.

— Ну, про такі дурниці мені нічого не відомо. Ходить, — значить, нічого серйозного немає. А що тепер Загайкевич і Сонька? Заспокоїлися? З пансіону не виїжджають? їм же там тепер нема чого сидіти.

Леся про щось думає й неуважно слухає Мика.

— Ну, добре. Я спробую добитися до нього. І невже, дійсно, не ходить нікуди їсти? Може, купує в крамницях і готує сам собі щось їсти? Там є кухня, в тому ательє?

— Є, здається. Але нічого сам собі не готує. І нічого ніколи в крамницях не купує. Це консьєржка знає напевне.

Леся обурено підводиться.

— Ну, це вже цілком нісенітниця якась! Що ж він духом святим живе, чи як?! І що молоти такі дурниці! Просто не бачить вона, як він ходить до крамниці. От і все.

— Можливо. Хоч вона дістала спеціяльний наказ пильно, за кожним кроком стежити й щодня доносити комісарові поліції про все. Так що...

— Ну, добре. Побачимо. А мені ж як: лишатися далі в пансіоні чи заявити про виїзд?

Мик гмикає й чухає кінчик носа.

— Чорт його зна! Власне, слід би тобі ще лишитися там. У кожному разі зо мною тобі ніяк не можна жити, поки справа не доведена до кінця. Але от Крук дурня якогось виробляє і, здається, грошей більше не даватиме на справу. Теж слинтяй якийсь. Ну, та на місяць ще маємо, а там буде видно. Може, Ґреньє далі фінансуватиме. Цей не відступиться. А Крука викинемо, коли так! Лишайся в пансіоні. Сонька й Загайкевич, питаю, не виїжджають?

— Ні, не чула нічого. Свистун тільки, здається, виїжджає.

— Ну, цей мусить, — осиротів. Так, значить, Лесько, йдеш до нього? Та й сама не падай духом, як ці дні, і того дурня підбадьор. Петренка, кажу, спіймаємо й папір здобудемо. Факт абсолютний!

Леся прощається й задумливо виходить.

* * *

У широкому коридорі тихо. Тільки в дальньому ательє чути приглушений жіночий сміх і чоловічі голоси.

Леся й консьєржка, обережно ступаючи, підходять до дверей Гунявого й зупиняються, пильно прислухаючися. Ніякого гомону. Консьєржка шепоче:

— Отаке раз-у-раз. Наче вмер. Третій день уже й ввечері не виходить. І собаки не чути. Може, обоє вже мертві там? Сьогодні стукала — ніякої відповіді.

Леся раптом рішуче стукотить зігнутим пальцем у двері й повертає вухо до них.

Тиша. Леся стукає довше й дужче. Ніякого відгомону, ніякого звуку.

Порожнечею віддає зсередини. Леся впівголоса каже:

— Може, він виїхав?

Консьєржка категорично крутить головою:

— Ніяк неможливо! А де ж таки! От таке сказати! Вона із зусиллям згинає своє черевате тіло, нахиляється

до щілини замка й дивиться.

— Ключа в дверях немає. Але він це раз-у-раз робить, щоб думали, що вийшов.

Леся рішуче повертається до консьєржки:

— Давайте вашого ключа! Відмикайте! Консьєржка охоче зараз же виймає ключ із кишені, —

слава Богу, може, хтось інший візьме на себе відповідальність за цього дивного та непевного пожильця.

Відімкнувши двері, консьєржка відступається набік.

— Ідіть ви перші, добродійко.

Леся енергійно й широко відчиняє двері. В хаті темно. Світло з коридору падає на стіну, на якій висить картина з голим жіночим тілом. Ліворуч у пітьмі немов би щось ворушиться.

Консьєржка просуває з-за спини Лесі руку й натискає на електричний ґудзик. Зараз же з пітьми вистрибують високі стіни, картини, великі вікна, порожні рами. Ліворуч біля стіни — велика канапа. На ній лежить Гунявий у своїй жовтій з синіми смужками піжамі. Біля нього на килимі — Квітка. Обоє мовчки, не рухаючися, дивляться на Лесю.

Леся озирається до консьєржки, киває їй головою й зачиняє за собою двері. Після того спокійно прямує до канапи. Квітка глухо гарчить, не рухаючися, одначе, з місця, тільки підвівши трошки вище голову. Гунявий ледве чутно, майже пошепки кидає до неї:

— Тихо, Квітко. Ляж.

Квітка зараз же кладе голову на лапи.

Леся підходить до самої канапи й голосно, привітно, наче нічого не сталося, наче вони не бачилися не десять днів, а десять годин, каже:

— Доброго здоров'я, пане Кавуненку! Що це ви лежите? Нездужаєте, може? Ми так...

Але серце так сильно б'ється в грудях, що дух переривається й Леся, тільки ковтнувши повітря, може докінчити:

— ... Ми так давно не бачилися з вами.

Гунявий байдуже, без ніякого руху, ледве повернувши до неї лице, слухає. Одна рука, обмотана білим, лежить на грудях.

Леся чує, як ноги в неї починають м'якнути й підгинатися від цього лиця. Лице трупа з розплющеними очима. Справжнього трупа. Нечесане волосся злиплими гострими пасмами спадає на синювато-біле чоло, баньки очей видавилися з орбіт, під очима бурі западини. Широкий ніс мертво загострився на кінці. Борода неохайними кущиками поросла на щоках. А самі щоки, ті пухкі, хлопчачі щоки, зникли, на їхньому місці в синіх та зеленкуватих плямах випнуті вилиці. Цілком інше, чуже, страшне лице. І до того ще через одну щоку кривавий рубець, як від порізу чи удару чимсь тонким.

А що ще дивне та страшне: біля цього трупа на низенькому столику, що вживається для куріння, розкладені на тарілках різноманітні закуски, навіть непочата коробка чорної ікри. Тут таки кілька пляшок з вином і навіть налита повна склянка. І поруч із склянкою — великі рамці лицем до Гунявого. Мабуть, чиясь фотографія.

Леся мовчки, вся матово-бліда, переводить широкі очі з лиця Гунявого на закуски, з закусок знову на лице.

— Пане Кавуненку, що з вами?

Гунявий спускає буро-сині повіки на очі й рівним, неживим голосом, ледве чутно каже:

— Прошу вас лишити мене самого.

Леся підступає ще ближче, майже торкаючися колінами канапи. Гунявий раптом злякано й з великою натугою простягає руку до фотографії, стягає із столика й ховає собі під подушку. Тоді стомлено опускає руку вздовж тіла, знову прикривши очі повіками. Тепер це — цілковитий мертвяк.

— Я вас питаю, пане Кавуненку, що з вами. Можете ви мені відповісти?

Гунявий, не розплющуючи очей, дуже повільно, з пав-зами, немов видобуваючи, як камінці із стінки, слова з себе, каже:

— Я... вас... прошу... дати... мені... спокій. Ви... не мали... ніякого... права... входити... до мене. Зо мною... нічого... нема. Я хочу... спати. Ідіть собі.

Леся якийсь момент мовчить і роздивляється навкруги. Квітка скоса з-під низу стежить за нею маленькими блискучими очима. Вона вже не така страшна, як була в пансіоні: струпів нема, тільки рожеві лисини скрізь.

Леся знову дивиться на столик. Дивно, ніяких слідів їдження цих чудових наїдків. Ні однієї крихти ні на тарілці, ні на столику, ні на підлозі. Ні одна скибочка салямі не порушена й чорна ікра, як вакса, блищить рівною, незайманою поверхнею. Вина, видно, не випито ні краплини.

Що ж це значить? А вигляд людини, що помирає з голоду! Господи! Та він убиває себе голодною смертю! Це ясно! Але для чого ж ці наїдки, коли так?

— Пане Кавуненку! Я, розуміється, нікуди звідси не піду, поки ви мені не скажете, що з вами.

Лице мертвяка якийсь час лежить без ніякого руху. Потім вуса злегка здригуються й біля носа тінню пробігає усміх. І знову безживно, повільно, як краплі з щілини діжки, просочуються по одному слова:

— Яка... жорстока... річ... жіноча амбіція?

Очі напів розплющуються й зовсім подібні до очей мерця, так якось моторошно біліє вузька смужка баньок з-під вій.

— Чого... вам... властиво... треба від мене? Мало... вам... ваших приклонників? Треба, щоб і такий, як я, приклонився перед вами? Ну, приклоняюся. Визнаю і вашу красу, і чарівність, і все. Задоволені? Ну, і йдіть собі. Спасибі за все, але лишіть мене. Зо мною, кажу, нічого особливого нема. Трохи нездужаю. Застудився. Ідіть.

Повіки стомлено падають на білі щілинки й запинають їх віями.

— Ви кажете неправду: ви морете себе голодною смертю. Ні в очах, ні в устах ніякого руху, тільки рівно та

помалу здіймається на грудях обмотана рука від дихання. І так зворушливо та моторошно визирає з кишеньки піжами кокетлива кольорова хустинка.

— Ви чуєте, пане Кавуненку: ви кажете неправду. Ніяких ознак застудження у вас немає. Але є всі ознаки голодування.

Повіки раптом, як ті пукаті завіски, що ними на ніч запинають світло лямпи, широко розсуваються й очі блискають на Лесю гарячковим тьмяним блиском.

— А вам що до того, хоча б навіть і голодна смерть? Яке ви маєте право чіплятися до мене? Майте ж сором, нарешті! Ідіть собі геть!

Натуга така велика, що голова від знесилення вгрузає назад у подушку й завіски самі собою, як попсовані, падають на очі.

Леся болюче зсуває брови, закушує нижню губу і тихо каже:

— Я маю право людини чіплятися до вас. Я звідси не піду, поки ви не почнете їсти.

Лице мертвяка тепер, видно, вже не рухнеться, що б не казала Леся. Тільки поранена рука коливається на піжамі важче та частіше.

— Чуєте, пане Кавуненку: я не піду звідси, поки ви не почнете їсти. Я покличу лікаря, поліцію, скличу ввесь дім. Заявляю вам це. Коли хочете скандалу, я це зроблю.

Гунявий не подає ніяких ознак уваги. Чи чує навіть?

— Я не знаю, з яких причин ви робите це. Але коли через ту невдачу з Петренком, то можу вас повідомити, що через кілька днів його знову заарештують. Його б уже й сьогодні заарештували, — та поліція хоче взяти всю банду. Властиво, коли хочете знати, він уже заарештований. Я з цим і прийшла до вас.

Ніякого руху, ні найменшого на страшному лиці. Тільки кривавий рубець немов кричить, роззявивши темно-червоного рота.

Леся тихо, але рішуче відходить від канапи й прямує до дверей. Квітка підводить голову й уважно слідкує за нею. Леся виходить із ательє й замикає його за собою, лишивши ключ знадвору в замку.

Вона збігає до консьєржки й прохає її якомога швидше купити молока, спарити його й принести нагору.

— А що ж там, пані добродійко? Що?

— Та нічого. Трохи хворий. Застудився. Але дуже ослаб і просить гарячого молока. Швидше, будь ласка.

Леся тиче консьєржці в руку гроші й іде нагору, а консьєржка, важко перехиляючися на товстелезних клубах, бігцем викочується на вулицю.

Відімкнувши потихеньку двері, Леся входить в ательє. На неї мовчки чекально дивляться дві пари очей: Гунявого й Квітки. Голова Гунявого зараз же відвертається й лягає знову лицем догори, а Квітка підозріло й невідривно пришпилила до Лесі дві блискучі щілинки, і Леся не може відчепитися від них.

Ательє — велике, з гарним, пухким килимом на всю підлогу. Багато матерій на стінах та фотелях у східніх рисунках і фарбах. Картини — переважно еротично-кубістичні, крикливі, безглузді. Та й уся обстанова така відмінна від того, що діється там, на канапі.

В кутку маленькі відчинені двері до кухні.

Гунявий все так само непорушно, мертво лежить. І все так само непорушно пильнує Квітка, виставивши наперед облізлі лапи й готова до скоку.

А, нарешті, стук!

Леся навшпиньках біжить до дверей, відчиняє їх і бере з рук консьєржки порцеляновий білий глечик з молоком. Потім діловито скидає капелюх і манто й кидає їх на фотель, поглядаючи на Гунявого. Він, одначе, ні разу не повернув до неї голови, немов цілком покладаючись на Квітку.

В кухні бачить велику чашку й ложку. Наливши в чашку молока, взявши в другу руку ложку, Леся помалу підходить до канапи. В очах Квітки від чашки з їжею — виразна зацікавленість і чекання.

Зсунувши набік тарілочки з закусками, Леся ставить молоко на столик і з ложкою в руці злегка нахиляється до Гунявого.

— Пане Кавуненку! Я приготувала вам гарячого молока. Перше ніж почати їсти взагалі, треба випити молока. Можете самі випити, чи дозволите, щоб я допомогла вам?

Ні тіні уваги.

— Пане Кавуненку, я кажу цілком серйозно. Коли ви самі не хочете пити, я зв'яжу вас і сама нагодую. Даю вам слово.

Гунявий розплющує очі й мовчки водить по лиці моторошно блискучим поглядом.

— Я ні трішки не лякаю вас, а просто кажу, щб я зроблю, коли ви самі не питимете.

— Що вам треба від мене?

— Нічого. Тільки врятувати вас від божевільного й непотрібного вчинку.

— Я не потребую вашого рятування. І мене нема від чого рятувати. Я зовсім не хочу вбивати себе. Запевняю вас. Спасибі. Але дайте мені спокій і йдіть собі. Ви мене даремно стомлюєте й мучите.

Леся гостро вдивляється в нього: правду каже чи змушений правдоподібно брехати перед її рішучістю? Дійсно, ця розмова з нею, видно, стомлює його дуже, аж дрібні краплинки поту виступили над бровами.

— Добре. Я згодна піти собі. Але з умовою, що коло вас буде людина, яку ви любите і якій вірите. Дайте мені адресу тієї... жінки, про яку ви мені колись казали, я поїду й привезу її сюди. Тільки їй одній я можу довірити вас.

По всьому лиці Гунявого, в заплющених очах, на синіх і зеленкуватих плямах, по схилах сірого носа пробігає виразний дивний усміх. Не то радости чи ніжности, а не то іронії, не то гіркости. І відразу ж гасне, як останній слабесенький промінь сонця на вершечку дерева. І знову втомна мертвість. Але вуса рухаються і крізь них капають слова:

— Мені нічиєї допомоги не треба. Я прошу тільки залишити мене самого.

Леся рішуче бере чашку в руку: значить, усе неправда.

— В такому разі, пане Кавуненку, я мушу виконати свій обов'язок. Прошу пити молоко. Пане Кавуненку, я вас прошу пити молоко! Чуєте?.. Ні? Ну, я мушу вжити сили.

Леся ставить чашку на столик і твердо й швидко йде до кухні. Уздовж неї від одного до другого кутка для чогось натягнена шворка. Леся похапцем відв'язує її й повертається в ательє. Дві пари очей, мертвяка й собаки, зустрічають її пильним поглядом.

Леся підходить до канапи, обережно відставляє набік столик з закусками, потім просуває руку з кінцем шворки між тілом і ліктем Гунявого й перев'язує руку. Робить мовчки, діловито, не хапаючися, тільки суворо зібравши з обох боків перенісся брови.

Гунявий скоса слідкує за нею білими щілинами баньок. Коли вона, зайшовши ззаду, ніжно однією рукою підводить його спину, а другою протягає під нею шворку, Квітка раптом привстає й починає загрозливо гарчати. Гунявий злегка повертає до неї голову й хрипить:

— Тихо, Квітко! Ляж! Ляж, Квітко!

Квітка повертає до нього голову, немов дивуючися з такого наказу, але покірно лягає й чуйно кладе голову на лапи, не перестаючи

пильнувати за Лесею. А Гунявий знову заплющує очі й немов у забутті хитається від вовту-зення Лесі із шворкою під його спиною, неначе навіть сам допомагає їй тим, що тримає спину горбом. І коли голова Лесі торкається його голови, він на мить розплющує очі, як від болю під час операції. Хвору руку Леся старається зав'язати якомога обережніше. Нарешті мертвяк зв'язаний.

— Пане Кавуненку! Я мусітиму зараз розщіплювати ножем вам зуби і вливати молоко. Я вас можу поранити. Взагалі, це тяжко і вам, і мені. Але я не відступлюся, як собі хочете. Коли сама не зможу, кажу, покличу консьєржку, лікаря, поліцію. Так чи інакше ви мусітимете їсти. Можете мені більше нічого не казати, я нічого більше слухати не буду. Але пийте й їжте самі, або я силою примушу вас це зробити.

Гунявий мовчить.

— Чуєте, пане Кавуненку? Востаннє питаю. Кажіть... Гунявий широко, з одчаєм і мукою, розплющує очі,

ввесь скривившися болючою, дитяче-плаксивою гримасою.

— Ах, Боже мій! Та ви мені страшенно шкодите, а не допомагаєте! Ви не знаєте, як ви шкодите!.. Ну, мені... треба це, треба! Ще п'ять днів. Я сам кину. П'ять днів.

Леся часто, довго, без перерви крутить головою, не хотячи нічого слухати.

— Ні одного дня, ні однієї години! Пийте!

Гунявий опадає, заплющує очі й погасло, безживно шепоче:

— Розв'яжіть руки.

Розв'язується шворка швидше й легше. І з нею розв'язуються й суворі вузлики брів Лесі. Вона діловито, заклопотано, як нормально хворій людині, підносить Гунявому чашку з молоком до уст, сівши коло нього й однією рукою обнявши за голову й підтримуючи її.

І Гунявому, і їй страшенно незручно. Простіше було б йому взяти в свою руку чашку й пити. Але ні він, ні вона незручносте не помічають. Заплющивши очі, Гунявий покірно ковтає гаряче молоко, покірно робить павзи, коли Леся наказує, покірно знову п'є. Ліва рука Лесі, що підтримує голову, вже починає тремтіти від утоми, але ні він, ні вона не помічають цього.

Коли молоко кінчається, Леся обережно спускає голову на подушку й з чашкою в руці швидко йде до глечика. А Гунявий скоса слідкує за нею покірними очима, зразу заплющивши їх, коли вона повертається.

— Ви повинні випити все молоко. З павзами.

Квітка знизу, повернувши до них голову, не зводить очей з цих двох голів, що мовчки прихилилися одна до одної й майже не рухаються.

І от Лесі здається, що лице Гунявого вже не таке мертве, що чим далі, то вже якась теплість, навіть немов би вираз насолоди, чи раювання проступає десь біля очей.

— Так. Молоко — все. Тепер ви повинні спочити, заснути, а потім попоїсти чогось твердішого. Я зроблю вам яєшню... Прошу, прошу, ніяких більше розмов! Та лямпа на підставці, в тому кутку, функціонує? Добре, я засвічу її й погашу тут світло. Спіть. Квітка годована? Добре, нехай лежить тут. Спіть довго й добре.

Леся виключає світло посеред хати й засвічує лямпу в кутку. Рухається вона безшумно, легко й певно. Вузол волосся збився на плече, і Леся покищо тільки відкидає його плечем на спину. Накинувши манто,

вона бере глечик консьєржки, тихенько відмикає двері, виймає ключ і знову замикає так само, як і перший раз.

Але по яйця, масло й молоко вона тепер іде сама, — хто його зна, чи купить консьєржка все свіже. От тільки чия фотографія під подушкою? Хоч би тільки раз глянути на ту. Може ж і не Соня, а зовсім якась невідома. Чи, може, то не коханої, а батька або матері?

Ліва рука, що підтримувала голову, солодко ниє від утоми, чи чого іншого. А в усьому тілі — дивна легкість, піднесеність, співучий ритм.

Гунявий насправді спить і не чує приходу Лесі. Вона відносить усі закупки до кухні, роздягається й сідає у фотель під лямпою, узявши в руки якусь французьку книжку. Тепер ательє не так б'є в очі своєю обстановою та крикливими малюнками. В пітьмі, на другому кінці кімнати, яснішою за канапу довгою плямою видно тіло Гунявого, а біля канапи на підлозі темну купу собаки.

Леся водить очима по рядках книги, навіть сторінки перегортає, дійшовши донизу, але нічого не розуміє. В коридорі часом з гупом та галасом проходять пожильці. Тоді Леся неспокійно дивиться на пляму тіла на канапі, чи не рухається. Ні, лежить непорушно.

* * *

Яєшню Гунявий їсть, уже сидячи. їсть похмурою, рішучою жадібністю, з голодним тремтінням пальців.

Після яєшні вимагає шинки, ковбаси або хоч трошки ікри. Та Леся м'яко й категорично відмовляє.

— Через дві години. Тепер ляжте.

Гунявий лягає й скоса, непорозумілим і допитливим поглядом стежить за Лесею, що хазяйновито, як у себе дома, порається в ательє.

Нарешті, навіть Квітка нагодована, і Леся підходить до канапи.

— Не хочете ще заснути?

Гунявий з похмурою задумою дивиться в стелю й мовчки крутить головою. Тоді Леся сідає у фотель біля нього.

— Може, хочете, щоб я вам почитала щонебудь?

Він знову мовчки хитає збоку набік головою. І раптом понуро, немов про себе посміхається. Потім хрипко бовкає:

— Так ви гадаєте, що дуже допомогли мені?

Леся пильно зиркає на нього. Ну, так, — тепер його повинні гризти амбіція й сором. Це — нормально. І треба спокійно реагувати на це.

— Не будемо про це балакати, пане Кавуненку. Добре?

— Не допомогли ви мені, а... ослабили. Тепер, дійсно, тільки вбити себе.

Леся забуває про спокійне реагування.

— Ви говорите, як гімназист, пане Кавуненку! А зовсім не як... не як доросла людина. І взагалі, все ваше поводження... зовсім даремне. Так, пане Кавуненку, зовсім безпідставне поводження! На вашому місці я б гордо тримала голову.

— На моєму місці? Гордо?

— Так, гордо!

— Чому?

— Тому, що ті вчинки, за які ви мучите себе, зовсім не заслуговують тієї зневаги та огиди, що ви собі гадаєте. Розуміється, є люди, що почувають і огиду, і ненависть. Але є, що й цінять той великий тягар, що ви взяли на себе в ім'я... вищої мети.

Гунявий аж підводиться й спирається на лікоть, злякано й непорозуміло наставивши на Лесю очі.

Леся на момент із страхом спиняє себе: що вона каже! Але тут же махає на себе рукою: а, годі! З цим треба нарешті покінчити!

— Так, так, пане Кавуненку! Я вам уже казала й скажу ще раз: хто вміє, хто може так любити інших, як ви, той не може бути ні нещасним, ні поганим, що б він не зробив. Можете дивитися на мене якими хочете великими очима, а я тепер знаю одне: злочинство не в тому, як люди діють, а як вони вірять та почувають і в ім'я чого вони роблять свої вчинки. Бо можна робити так звані "злочинства" й бути святим. І можна робити "найчеснотніші" вчинки й бути жорстоким злочинцем. Так, так!

Гунявий все з більшим та більшим непорозумінням слухає Лесю. Нарешті, не витримує:

— Я не розумію, Ольго Іванівно, про що ви говорите.

— Ви добре розумієте. І мушу вам сказати, що я знаю про вас більше, ніж ви думаєте. А щоб довести вам це, я вам поставлю одне питання: ваше справжнє прізвище не Кавуненко, правда?

Гунявий вражено, злякано мовчить.

— Правда ж?

— Звідки ви це можете знати?

— Звідки, — це не важливо. Факт той, що знаю. Значить, можу знати й усе інше.

Гунявий раптом схоплюється і з жахом сідає на ліжку.

— Цього не може бути! Ви не можете нічого знати!

— Чому ж я не можу знати, коли знає стільки людей.

Ви вважаєте, що так добре законспірувалися, що ніхто вас не знає? Помиляєтеся, пане... ну, хай буде Кавуненку.

Жах і непорозуміння Гунявого так болюче й жалюгідно скривили все це страшне й вимучене лице, що Леся знову вся загоряється:

— Та чого ви так лякаєтеся? Чого? Ну, ви — чекіст. Що тут жахливого? Що?

І раптом Леся бачить на цьому самому лиці вже інший жах і непорозуміння.

— Чекіст? Хто? Я?

— Так, ви. Ви — Гунявий. Правда? Гунявий усім тілом відхиляється назад:

— Який Гунявий?!

Тепер уже на лиці в Лесі страх і непорозуміння. А Гунявий якийсь час дивиться на Лесю широкими очима, в яких пролітає вихор думок, співставлень, догадок, розв'язань, і помалу лягає на подушку, не то заспокоївшися, не то розчарувавшися.

Леся підводиться й гостро вдивляється в його лице.

— Так ви — не Гунявий? Це — дійсна правда? Ради Бога, скажіть щиро: правда це?

І в лиці її, в голосі, в усій перехиленій постаті таке щось зовсім нерадісне, така розгубленість, що ніби-Гуня-вий тихо й неквапливо відповідає:

— Щира правда.

Леся вже цілком вірить. Але вона стоїть і розглядає його лице якимись відразу очужілими, тривожними очима. Потім раптом затуляє лице руками й швидко-швидко про себе шепоче:

Боже мій, Боже мій, Боже мій!..

Ніби-Гунявий не сміє ні про що спитати її й тільки напружено слідкує за нею. Вона ж так, із затуленим руками лицем, сідає у фотель, спирається ліктями об коліна і, перегнувшися вся, сидить так довго та непорушно.

А лице невідомого стає все спокійніше та похмурніше. Він уже не дивиться на Лесю, а, вп'явши очі в стелю, зігнувши уста підковою, понуро думає.

В коридорі чути веселі кроки, жіночий сміх, тупіт молодих, танцюристих ніг. Квітка коротенько гарчить.

Вмить невідомий переводить очі на Лесю й тихим, але твердим голосом каже:

— Ну, Ольго Іванівно, тепер, коли помилка вияснилася, ви цілком легко можете залишити мене. Я вам не дякую. Бо, насамперед, усі ваші послуги й добре бажання призначалися не мені. А, подруге, ваші послуги мені пошкодили. Ну, та це для вас, розуміється, неважливе. В кожному разі, вибачте, що ввів вас у блуд і відняв собою стільки вашої уваги, призначеної іншому... Хоч моєї вини тут нема ніякої. І прощайте, Ольго Іванівно.

Ольга Іванівна здіймає руки з лиця й знову пильно, невідривно, може, навіть не чуючи його, а слухаючи тільки себе, вдивляється в нього. І нарешті тихо питає:

— А хто ж ви?

Невідомий нудно й гіркувато посміхається:

— О, це вже не може бути цікавим для вас. Я — не чекіст і не Гунявий. Це — єдине, що я вам можу сказати і що й вам цікаве. Хоч, може, і неприємне.

— Ви засуджуєте, що я чекістові Гунявому виявляла увагу?

— Ох, з яким щастям я хотів би бути тим чекістом! Видно, ці слова вирвалися в нього мимоволі, без участи

свідомости, бо він зараз же болісно кривиться й іншим тоном додає:

— Але, вибачте, я почуваю велику втому й хотів би лишитися сам.

І навіть заплющує очі.

Леся одначе не рухається й так само водить очима по його лиці, по всьому тілі, силкуючися знайти старе чи зрозуміти, в чому саме нове. От на понівеченому лиці знову ворушиться біля очей і вуст нудний усміх (але очі не розплющуються):

— А щодо ваших думок, я з ними цілком погоджуюся: не самі наші вчинки треба судити, а почуття, мотиви та цілі.

Тут він розплющує очі й дивиться на Лесю таким замученим поглядом, що вона вся холоне.

— Так, дійсно, іноді відсутність учинку є більше злочинство, ніж найлютіше вбивство. Ви маєте рацію, Ольго

Іванівно. Але... дозвольте дати вам на прощання одну маленьку пораду: не робіть добрих учинків нікому, хто їх у вас не просить. От як зо мною. Бо часом таке доброчин-ство є просто... злочинство. Вибачте, що так кажу. Леся хмурить брови й тихо каже:

— Ні, не приймаю вашої поради. Краще робити з добрим, любовним наміром злочинства, ніж із злим та егоїстичним — доброчинства. І за все, що вам робила, не каюся й прощення не прошу. І... і не для Гунявого робила, а.... а ось для того, що передо мною. А як він зветься, байдуже. Робила, бо...

Леся раптом присуває свій фотель близько до канапи й бере за руку невідомого. Рука помітно здригається й сильно шарпається. Але Леся міцно тримає її.

— Почекайте, почекайте. Я тільки хочу сказати вам кілька слів. Ну, скажіть мені все. Хто ви, що ви, що у вас на душі... Чекайте, чекайте!

Але невідомий рішуче визволяє руку й навіть відсувається трохи далі від Лесі. З-під подушки від цього руху висувається краєчок рамки фотографії, перевернутої лицем донизу.

— Ради Бога, Ольго Іванівно, ідіть собі, не мучте мене. Я нічого вам не скажу.

— Ну, чому? Чому не сказати? Вам легше буде. А, крім того, може, ви не так бачите, не так оцінюєте. Я ж вас знаю, ви ж не могли зробити нічого такого поганого, як вам здається. Ну, хай я думала, що ви — Гунявий. Алеж ви, ваші якості, увесь ви лишилися той самий?

Невідомий з болем і огидою скрикує:

— Та які такі якості в мене, ради Бога? Ви помиляєтеся! Я вам кажу з усією щирістю: ви помиляєтеся! Ах, Господи, доки ж це буде? Доки навіть цим я робитиму паскудства, вводити інших у блуд та непорозуміння? Я вам кажу, слухайте ви, ради Бога: я — злочинець от такий, як ви кажете: гидкий, мерзенний. Не тільки вчинками, а от оцими своїми якостями, почуттями, мотивами, всією паскудною природою своєю. Чуєте? Так повірте ж ви, коли вам це каже людина, що вже знає себе. Чого вам уже тепер треба від мене? Ідіть собі, ради Бога, ради всього, що вам дороге. Ви ж бачите, що ви мене мучите. Який би гидкий я не був, як би не заслуговував усього, я все ж таки людина й теж чую біль.

Леся бачить і відчуває цей біль його так сильно, що в неї кривиться такою самою болючою Гримасою лице, як і в нього. Проте, вона не рухається, не може рухнутися, — про це не може бути й мови.

— Слухайте, любий. Може, і так, може, і не так. Я не вірю, що так. Ну, не вірю. Моє чуття, інтуїція, спостереження, чи як собі назвіть, усе кричить проти вашого твердження. Ну, що ж я можу зробити? І я переконана, що ви даремне мучитеся, що все якось не так. Переконана!

Невідомий раптом якось інакше затихає. Потім розплющує очі, повертається набік, вмощує хвору руку на животі й спирається на лікоть другої руки. Дивлячися на Лесю холодним, навіть зловтішним поглядом, він рішуче посміхається:

— Добре. Коли так, я вам скажу все. Дійсно, так буде краще. Хай. Так мені й треба. А крім того... вас я не хочу, ні вільно, ні невільно, дурити. Вас.

Він тихше підкреслює це слово й спускає очі донизу. І, помовчавши, так із спущеними очима, каже далі:

— Я — не Гунявий і не Кавуненко. Я — не чекіст і не адвокат. Я — артист української драми. З жадною політикою ніколи не мав нічого спільного. Жив так, як живуть усі актори, як живуть різні артисти, тобто паскудненьким, боягузливим невтралітетом до громадського життя. Аби апльодисменти, гонорар, квіти, рецензії, жінки й шинки.

Голос рівний, безживний, очі спущені, враження таке, наче читає з книжки давно знайому ролю.

— Але я — артист української сцени. З твердого переконання? Ні. Хоч називав себе українцем. Але, якби на російській сцені дали кращий гонорар, перейшов би так само, як багато інших паскудників. Не встиг, вибухла революція. Ну, українське відродження, українська держава, влада, патріотизм. Може, навіть і мене це трохи зачепило. Але, звичайно, головним мотивом моїх патріотичних виступів із сцени були апльодисменти й овації публіки. Надто проти більшовиків. Прославився.

Леся сидить у напруженій непорушності, не зводячи очей із злісно й суворо набурмоченого лиця, що весь час дивиться вниз.

— Але прийшли більшовики. Арешти, обшуки, розстріли. Ми не встигли втекти, тобто моя родина й я, жінка та діти.

На момент зупиняється, і Лесі видно, як на щелепах на хвилину з'являються дві гульки, як у людини, що сильно зціплює зуби від болю. І голос стає усе уривчастіший, зліший.

— Я жінку... любив. Мав, звичайно, багато інших, фліртів і романів. Але жінку любив щиро й глибоко. Навмисне це зазначаю. Так само як і дітей. Двійко: дівчинка й хлопчик.

Знову невідомий замовкає й знову гульки випинаються болючими горбиками на щелепах. Мовчить він ще довше, ніж раніше. І ще з більшою натугою каже далі:

— Я переховувався дома. Два рази приходили чекісти. Я сидів у шафі щоразу. Шафа в стіні, дверей її не помітно, шпалерами заліплені. Тоді більшовики були ще недосвідчені, не вміли шукати.

І знову павза, знову гульки. Рука судорожно мне краєчок піжами.

— Ну, прийшли втретє. Пізно вночі. Я знову сховався в шафу. Двоє чекістів. П'яні. Стали обшукувати. Я стояв у шафі і, як щоразу, дрібно тремтів. Від страху. Довго шукали, допитували жінку, лаялися. Потім вивели дітей до другої кімнати. Жінка й діти почали кричати. Я ще більше почав тремтіти й тримався руками за одежу, щоб не впасти. Дітей, я чув, пов'язали й накрили їм голови подушками. Щоб не чути було їх. Жінка моя...

Невідомий зупиняється, мовчить і хрипко каже далі:

— ... жінка моя була дуже гарна. Чекісти почали... залицятися до неї, обіймати, цілувати. А потім... ґвалтувати. Я чув усе, шафа була на метр від ліжка. Жінка спочатку кричала, відбивалася. Вони затулили їй рота хусткою. Я чув, як вони розщіпляли їй зуби ножем, били її. Потім зв'язали. Вона вила крізь хустку... відбивалася всім тілом. Ліжко стукало однією короткою ніжкою. Чув, як чекісти сміялися й казали один одному все... Я

міг вистрибнути, вхопити їхню рушницю й убити обох. Або... Але я стояв і тремтів...

Знову корчева болюча павза. Леся до болю в нігтях стискує поруччя фотеля.

— Так тяглося більше години. Потім вони радилися, що зробити з жінкою. Вирішили вбити, — але дуже покалічили. Сварилися, кому вбивати. Щоб постріл не такий чутний був, накрили їй голову подушкою і... Тут же полягали спати, — п'яні були зовсім. Коли зовсім затихли, я тихенько виліз із шафи. Але чекіст один прокинувся. З жаху я кинувся на нього й почав, не пам'ятаючи себе, скажено душити за горло. На ліжку. Голова його якраз лежала на... заголених ногах жінки, у крові й ранах. Другий мертво спав. Я задушив цього. З жаху. І утік. Другого чекіста не вбив. На дітей не подивився. На жінку востаннє не глянув. Тільки ті ноги її бачив...

Невідомий мовчить і судорожно мне кінчик піжами.

— Втік до приятеля. Збрехав йому, ніби гуляв десь усю ніч. А ранком утік із міста. Потрапив в одне містечко з ешельоном червоноармійців. Прикинувся, що співчував більшовикам, лаяв українську владу, вихваляв чекістів. В містечку через цих червоноармійців дістав добру посаду. Про жінку та дітей старався не думати. І не думав. Пив, з жінками водився й боявся, що впізнають. На посаді брав хабарі з людей. Але впізнав мене один єврей. Багатий. Думав, що він викаже мене. Але не виказав. Навпаки, довірився мені. Хотів тікати з жінкою за кордон. Мав брилянти та боявся з собою брати. Звернувся до мене за поміччю, щоб я переховав у себе й потім з брилянтами втік за ними за кордон. Я погодився. Але зараз же доніс на єврея в ЧеКа. Його з жінкою заарештували, щось іще знайшли в нього й розстріляли обох. А брилянти, як я й хотів, лишилися в мене. Я думав, що ніхто не знав про це. Але знав ще один єврей, родич розстріляного. Він доніс на мене. Мене заарештували. Але брилянтів не знайшли, — я їх закопав під хатою. Допитували, били, грозилися катувати вогнем. Щоб урятувати себе від розстрілу, я виказував усіх,

кого знав, на винних і невинних, аби більше. А брилянтів не хотів віддати. Та мене все таки мали розстріляти.

Невідомий зупиняється й знову якийсь момент мовчить, не підводячи все так само голови. Квітка чухається, дрібно стукаючи ліктем ноги об підлогу.

— І от, коли я повірив, що мене розстріляють, зо мною щось сталося. То трусився, плакав, цілував руки й ноги слідчому (А брилянтів усе не хотів віддати!). А як повірив, — все стало інше. Вперше згадав ту ніч так, як вона була. Усе, з самого початку до кінця. І надто самого себе. Вперше себе побачив, як слід. Коли прийшли мене брати на смерть, я вперше почув радість. Кажу всю правду, без прикрашування. Почув справжню радість. Вирішив бри-лянти віддати, але не для того, щоб спасти себе. Теж не виправдання, а факт, як було... Та не встиг. І вони не встигли розстріляти. Як тільки вивели мене, піднялася шамотня, налетіли поляки на містечко. Чекісти нашвидку випустили в мене три кулі й кинули на дорозі. Тільки поранили, в руку. Поляки підібрали мене. Лежав чотири тижні.

Рука, що ввесь час м'яла піжаму, затихає. Пальці лежать стомлено, безсило.

— І от... та ніч перед смертю та ці чотири тижні... не змінили мене, а... показали мені себе. Надто про дітей не міг думати... без страшних мук. Не для виправдання знов, а... для пояснення кажу. Я знов вирішив не віддавати брилянтів. Я викопав їх і частину дав одному українському старшині, щоб він пробрався в Київ, знайшов моїх дітей і перевіз їх до мене за кордон. На велику суму грошей дав брилянтів. Сам поїхав до Варшави. Жив там три місяці, все ждав офіцера. Він з'явився без дітей. Немов більшовики його заарештували, відняли брилянти. Чи їздив узагалі? Тепер знаю, що ні. А тоді повірив. Він ще взяв у мене частину брилянтів і присягнувся, або загинути, або привезти мені дітей. Ми домовилися, що привезе дітей до Варшави або до Берліну і що прізвище його буде Петренко. Знову чекав у Варшаві шість місяців. Потім переїхав

до Берліну, думав, що він мене там чекає. Тут його бачили, немов шукав мене й поїхав до Сербії. Я поїхав за ним. Не знайшов. Знову повернувся до Берліну. Потім був у Чехії, Австрії, знову в Берліні. Все ганявся за ним. Потім приїхав до Парижу. Мені вже не брилянтів треба було, не виконання від нього доручення, а тільки довідатись, чи був він у Києві, чи живі мої діти. Тільки це одне. І коли знав, де вони, щоб дав їхню адресу. Більше нічого. А він ще й тут дурив. Казав, що адреса дітей у нього лежить на тому помешканні, що він з нього втік. І тепер я вже знаю, що він у Києві зовсім не був. Оце все.

Невідомий лягає горілиць і заплющує очі. Червоний рубець на щоці, здається, став ще червоніший, а лице, навпаки, вкрилося мертвою сірістю.

Леся сидить, перегнувшися наперед, закостенівши з широко розплющеними темносиніми очима й гримасою страждання на устах.

— Отже, тепер ви самі бачите, хто я й який я. Сподіваюся, тепер, нарешті, ви можете мені повірити й... і зрозуміти вашу помилку.

Леся схиляє голову на руки, спирає лікті на поруччя і, зігнувшися, мовчки й довго сидить так.

Невідомий лежить з мертвим і байдужим обличчям, ні разу не подивившися на Лесю, не цікавлячися нею тепер ні трішки.

Вмить Леся рішуче зриває голову з рук, стріпує нею, проводить долонею по очах, поправляє зачіску.

— Ну, так! Але це все було. І його більше немає. Згоріло. Тепер — ви інший.

Невідомий мовчить і, нарешті, безживно бовкає:

— Люди не міняються.

— Неправда! Міняються. О, ще й як міняються! Леся, немов схаменувшися, тихіше додає:

— Коли самі хочуть... Але годі про це. Тепер скажіть мені ваше справжнє ім'я й прізвище. Я хочу знати вже все. Кажіть.

Невідомий, як людина, що їй після тяжкої операції мають робити ще щось, болюче кривиться:

— Ради Бога, годі!

— Ні, кажіть усе. Вам самим буде легше. Все дочиста!

Він якийсь момент мовчить і, нарешті, ніби погодившися з нею, із зусиллям розщіплює губи й видихає:

— Нестеренко, Петро.

Леся вся аж скидується і з страхом вирівнюється:

— Нестеренко? Той відомий?! Ви — Нестеренко?

І вмить Леся крізь ці плями, крізь неохайні пасма волосся, скуйовджену бороду й вуса бачить, дійсно, Нестеренка, того самого Нестеренка, що так хвилював її із сцени, що фотографії його в усіх його кокетливих, акторських позах стільки бачила. Той елегантний улюбленець жінок, позер, дотепник і великий артист?

Вона аж підводиться й непорозуміло, з жахом вдивляється в це абсолютно неподібне лице. І от воно, це лице, стиха розсуває, як

віконниці, повіки й мовчки, просто в лице їй, дивляться опуклі, тьмяно-блискучі очі. І Боже, який жалюгідний, кривий і простий-простий усміх!

— Не вірите ще й досі?

Леся глибоко, з дрижанням зідхає:

— Вірю...

І сідає у свій фотель, не зводячи очей з цього страшного й жалісного обличчя.

— Я вірю... Але... можна вас ще спитати?

Дивно, тепер, коли вона знає, що він — Нестеренко, в неї нема тієї владности в тоні, що була до Гунявого й невідомого.

Нестеренко знову болюче морщиться.

— Не треба більше, Ольго Іванівно. Ви все знаєте, щоб повірити й... годі...

Леся стиха крутить головою:

— Насамперед, я нічому не вірю. Тобто тому, що було, вірю. А що тепер є, не вірю. Тепер ви — інший.

Нестеренко заплющує очі й гірко кривить губи усміхом:

— Люди не міняються, Ольго Іванівно. Вони часом замазують гримом свою справжню суть. Коли ж трапляється... якийсь струс, Грим злітає, і люди стають самими собою. Але... про що тут сперечатися? Я розумію, вам гидко й тяжко від мене. Це — нормально й справедливо. Але вам

хочеться... загримувати мене. Бо ви самі — чиста, ясна людина й ви почуваєте себе забрудненою. Я розумію. Але...

Леся робить нетерплячий рух і хоче щось сказати, але Нестеренко, не бачачи заплющеними очима її руху, каже далі й вона зупиняється.

— ... але не треба цього, Ольго Іванівно. Підіть краще до своїх і почистьтеся біля них. А мені лишіть хоч свідомість своєї незаґримованости перед вами. І йдіть, прошу, швидше. Не бійтеся, я ніякого самогубства не зроблю. Щоб ви повірили, скажу, що й не хотів себе вбивати голодною смертю, як ви думали. Моє голодування було... тренуванням. Я вирішив їхати на Україну шукати своїх дітей. І трохи готуюся до всяких труднощів, фізичних і моральних. Хочу трошки загартувати себе... навіть проти самого себе. Наскільки це можливе. От і все. Ви не дали мені довести докраю мій іспит. Ну, буду вірити, що якось витримаю.

Нестеренко розплющує очі й злегка повертає лице до Лесі.

— В кожному разі, Ольго Іванівно, людину, що дійсно хоче вбити себе, ніяким чином урятувати не можна. Отже... спасибі й прощайте. Більше я нічого не можу вам сказати й прошу нарешті дати мені вже спокій!

І він з несподіваною й незрозумілою рвучкістю, навіть брутальністю повертається всім тілом до стіни, шарпнувши за собою подушку. Від цього руху фотографія виприскує й падає на підлогу біля лап Квітки.

Леся швидко нагинається й підіймає. Але тієї ж миті Нестеренко різко повертається, простягає до неї руку й з жахом та гнівом кричить!

— Дайте сюди! Дайте сюди! Не дивіться!

Але пізно: Леся дивиться і здивовано бачить, що рамка зовсім порожня й ніякої фотографії в ній немає. Тільки щось біле. І раптом

упізнає щось знайоме. Господи, та це ж під склом там її власна хустинка, та сама, що нею вона замотала його поранені пальці! З фіолетовою пасочкою на краях. Вимита, складена вдвоє!

Нестеренко стає на коліна й вириває в неї з рук рамку правою рукою, тримаючи ліву все так само на животі.

А Леся сидить, вирівнена, заціпеніла й широкими очима мовчки дивиться на нього. Нестеренко засуває фотографію під подушку й зиркає на Лесю зляканими, повними сорому й допитливости очима: бачила чи не бачила, зрозуміла чи не зрозуміла?

І бачила, і зрозуміла: цей застиглий вражений погляд. Нестеренко рвучко знову відвертається до стіни й злісно, брутально кричить в неї:

— Прошу вас забиратися геть! Ідіть собі!

Квітка раптом стає на передні лапи і, вишкіривши дрібні, гострі зуби, голосно гарчить. Нестеренко не спиняє її.

— Ідіть, а то я нацькую на вас собаку.

Леся помалу підводиться, нахиляється над ним і починає ніжно, тихо голубити його голову, чоло, плече. Нестеренко заціпеніло застигає.

Але раптом ззаду чується верескливе гавкання, і Квітка з силою стрибає на Лесю. Вхопивши її за сукню, вона з люттю шарпає її назад, мотає головою, гарчить. Чути тріск роздертої матерії.

Леся злякано відхитується від Нестеренка й обертається до Квітки. Розлючені фосфоричні маленькі очі суки вп'ялися в неї, а вишкірені зуби от-от знову ввіп'ються в неї.

Але позаду Лесі чується повний жаху й люті голос:

— Квітко! Цить! Ляж, проклята! Геть! Ах, ти...

Нестеренко схоплюється з ліжка, але, хитнувшися, трохи не падає. Леся підхоплює його й кладе назад на подушку. Квітка злякано, винувато вся згинається, припадає до землі, розплющується.

— Ідіотка паршива! Уб'ю! Укусила вона вас? Укусила?

— Ні, ні, ні трішки. Сукню тільки трохи. Але ви її не лайте. Навпаки — вона ж вас боронила. Ви на мене так кричали, що вона правильно зрозуміла свій обов'язок...

Нестеренко раптом, своїм звичайним рухом, прикладає руку до очей, як засліплений раптовим світлом. Але Леся зараз же відіймає руку його й суворо каже:

— Ну, тепер годі. Вам уже час знову попоїсти. Добре? Але Нестеренко, не розплющуючи очей, крутить головою:

— Ні, почекайте. Краще скажіть: що це було... філантропія, милосердя?

Леся розуміє, про що він питає, але не відразу відповідає.

— Ні, не філантропія й не милосердя.

І жде його погляду, злегка лукаво й ніжно підготувавши посмішку. Нестеренко, дійсно, швидко змахує на неї очима, здивованими й підозрілими: що ж інше може бути до нього?

Леся перестає посміхатися й тихо повторює:

— Ні, не філантропія й не милосердя.

Його очі все ж таки не розуміють, не вірять, не припускають нічого іншого. Леся опускає очі й ще тихіше каже:

— Вас дивує? Але я... давно вас знаю. Ще в Парижі вас не було, а я про вас уже знала. Не про вас, а... Та все одно, про вас таки.

І раптом вона підводить голову й уся, на очах Нестеренка, зразу, дивно, незрозуміло міняється: в лиці з'являється якась загонистість, іронія, жорсткість, на устах — дивний смішок. Нестеренко аж підводиться на лікті, нічого не розуміючи.

— Що, не вірите?

Нестеренко не вірить не словам її, а цій дивній зміні. В чому річ? Чого раптом цей смішок, цей виклик, загонистість, насмішка з нього? І разом з тим — явна напруженість, хвилювання. І він неуважно, аби щось сказати, бурмотить:

— Як же ви могли мене знати? Ольга Іванівна посміхається.

— Та більше того: я зустрічала вас у пансіоні, підготувала вам кімнату, помічала кожний ваш крок, підслухувала й підглядала за вами вдень і вночі.

Нестеренко вже й на слова її витріщується.

— Ви?

— Я. Свята та чиста. Правда?

— Ви містифікуєте мене?

— Ані трішки. І не я сама, а нас була ціла компанія: мій полюбовник, один банкір і адвокат. Наші детективи за вами ходили ввесь час. Я мала закохати вас у себе, стати вашою коханкою й випитати у вас всі ваші секрети й викрасти документи, що були зашиті в вас на грудях. Що, кримінальний роман? Га? А перед тим я не раз виробляла подібні справи з іншими клієнтами. І я зовсім не дочка професора, не чиста та невинна вдовиця, не студентка Академії мистецтва, а простісінька собі... ну, коли хочете, проститутка. Була колись... так собі, дочкою вчителя гімназії, мала чоловіка та... Ну, та що там! Сентименти в кожного якісь були. Факт той, що тепер я трошки вас обдурила. Правда, і ви нас теж підвели гарненько: ми ловили чекіста з документами про мільйони чи навіть мільярди, а спіймали якогось актора. Мала кохати чекіста, а вийшло... квач міт соус, як кажуть німці.

Нестеренко слухає всім тілом, усім страшним лицем своїм, а надто очима, округленими, роздертими непорозумінням, страхом, болем. І що виразніше цей страх та біль, то дзвінкіший стає голос Лесі, недбаліші стають рухи, більше веселого цинізму в тоні, глуму, загонистости.

— Ну, нічого собі святенька? Га? Отож то воно й є, пане Нестеренку, треба обережніше вибирати собі святих.

Нестеренко не зводить заціпенілих, загіпнотизованих очей з Лесі. Що це: кошмар, страшна комедія, містифікація? Для чого?

А Леся заклопотано закладає руку назад і поправляє роздерту Квіткою сукню.

— От бісова собака: пошматувала сукню. Півтори тисячі заплатила.

Раптом Нестеренко тихо, хрипко каже:

— Це все неправда, Ольго Іванівно... Ольга Іванівна весело дивується:

— Що неправда? Що дала півтори тисячі за сукню?

— Вся ця історія з Гунявим, золотом, все, що ви кажете про себе, все це, вибачте, так... артистично вигадано, так...

Леся заливчасто регочеться.

— Що аж не віриться? Кримінальний роман, правда? Еге, голубчику, ви гадаєте, що тільки ви вмієте кримінальні романи про себе розповідати? Ого! А що не артистично, так що ж зробиш. Але ролю свою святої та чистої я все ж таки нічогенько провела? Га? Ви, як артист, повинні оцінити.

Нестеренко все ж таки не відриває очей з блідо-матового обличчя з отими дитячими, невинними устами, що так цинічно посміхаються, з оцими очима Мадонни, що так загонисто, глузливо мружаться. Де ж справжня? Чи та, що була ввесь час до цього страшного моменту, чи та, що все зідравши з себе, як Грим, стоїть оце перед ним?

— Що, пане Нестеренку, дійсність трошки відмінна від уяви? Але ви тепер, принаймні, бачите вже, який ви були смішний з вашим самоприниженням передо мною? Га? Бачу, я трошки ошелешила вас. Ну, та це хутко мине. Зате з легким серцем поїдете собі на Україну. Отже, лягайте собі як слід та заспокойтеся. Потім поїжте гарненько. А мені вже вибачте, не допомагатиму вам, бо мушу вже йти додому. Та виспіться добренько. А завтра посмієтеся, пригадавши всю цю комічну історію з золотом, чекістом і... святими та чистими жінками. Ну, прощавайте!

Вона весело, розмашисто простягає йому руку, посміхаючися променистими очима.

Але Нестеренко руки її не бере і все так само мовчки, невідривно, болюче обшукує її лице. Господи, де ж вона, та? Ця ж інша, цілком інша жінка! Де поділася любовна м'якість, ота прозора чистота, ніжна

лукавість, ясна бадьорість? Ця ж — дійсно, проститутка. Ввесь тон, все лице, всі рухи жінки, яка знає, що вона — "непорядна" й яка цинічно глузує з цього.

Невже це — гра? Чи все то була тільки гра? Що ж правда, в такому разі?

— Бідненький! Що так пильно дивитеся? Не впізнаєте? Ну, бувайте, мушу бігти.

І вона ще ближче підступає, простягнувши вдруге руку.

Нестеренко, одначе, і тепер руки не бере. Неначе молячися до неї, вище підвівши очі, він заржавілим голосом рипить до неї:

— Скажіть: що тут правда?

Ольга Іванівна весело знизує плечима й зідхає:

— Не знаю, пане Нестеренку! Та чи й є вона взагалі, ця правда? Мами, тати, попи та "моральні" люди навчили нас ділити життя на дві половини: на правду й неправду. А життя собі, здається, є життям, і правда в ньому любенько вживається з неправдою. І сьогодні правда стає неправдою. А завтра неправда — правдою. Очевидячки, як коли, для кого, в яких обставинах. А що правда у вас? От вам здається, що ви — такий, що на вас кожний плювати повинен. А мені здається, що вам, теперішньому, вклонятися треба. Абож мені здається, що я — нічого собі жіночка й що мене обожнювати треба. А ви думаєте про те, як ви могли так помилитися й не розібратися, що я таке в дійсності. От і розбери!

Леся повчально хитає головою, потім швиденько йде на другий кінець ательє, одягає там манто, капелюх, бере свою торбинку, рукавички. Все робить з веселою заклопотаністю та швидкістю (Тільки чогось усе вискакує їй із рук.).

Нестеренко вже лежить горілиць з заплющеними очима й знову нагадує витягнутий з води чи з петлі труп. Коли Леся підходить, він не рухається.

— Пане Нестеренку!

Ледве помітний здриг синьо-бурих повік на опуклих баньках. Ніс — моторошно-сірий, задубілий. Леся тривожно придивляється: на чолі вогкість, все лице — припорошене сірим попелом млости.

— Вам погано, пане Нестеренку? Ви чуєте мене? Вам гірше?

Нестеренко не рухається. Леся хапливо кидає торбинку й рукавички на фотель і нахиляється до Нестеренка.

— Голубчику, вам недобре?

Вона ніжно кладе руку йому на чоло. Воно — холоднувате, липке, але живе.

— Пане Нестеренку, погано вам?

Вона обережно здіймає руку з чола, щоб не турбувати його, але з-під вусів ледве чутно шелестить шепіт:

— Не забирайте руки... Так легше.

Леся зараз же знову кладе руку на чоло й ніжно-ніжно погладжує його.

Нестеренко із зусиллям розплющує очі й знову тим самим вишукливим поглядом впивається в неї. І погляд ніби здригається:

Господи, зовсім же знову інше тепер лице, ніж тількищо було, це ж та, знову та!

Але Леся любовно й обережно кінчиком мізинців накриває повіки.

— Не треба, милий, хвилюватися більше. Заплющіть очі. Полежіть спокійно. Я — злочинниця, я не повинна була так нервувати вас. Я вам зараз зроблю їсти. Вам треба сили. Ви ж зовсім змучений. Можна мені піти до кухні?

Нестеренко лежить із заплющеними очима. Господи, яка рідна, цілюща м'якість голосу, яка благосна простота тону! Оце правда! Оце!

— Не йдіть від мене. Така блаженна слабість.

— Добре, добре. Я не піду. Я нікуди не піду.

Леся обережно, не здіймаючи руки з його чола, сідає поруч на канапі. їй трошки незручно сидіти в такій позі, змінити б руку, але він лежить з такою чуйно-слухняною тихістю, з такою притишеністю, що Леся боїться дихати на всі груди.

Раптом вуса здригаються й з них вислизує тихий шепіт:

— І ви кохали чекіста Гунявого? Кохали чи...

— Любий, не треба. Потім. Все потім скажу. Все, як слід скажу. Але зараз полежте тихо.

— Не можу. Скажіть. Леся глибоко зідхає.

— Кохала.

— Хоч і чекіст?

— Хоч і чекіст. Хоч убивець. Хоч хто. Бо це були ви.

— За що?

— За все, милий. Не знаю. За муки, за... за правду чи неправду. А, може, за свій... весняний гай...

— За що?

Нестеренко розплющує очі. Леся зараз же закриває їх рукою.

— Не треба більше, не треба! Коли всі ці плями зійдуть з лиця, тоді все скажу. Від чого ця рана на лиці? Невже тоді... з Петренком? Кулею?

Нестеренко мовчить, потім покірно, винувато шепоче:

— Ні. Сам себе.

— Навмисне?

Голова тихо киває. Леся мимоволі дивиться на його руки, на шию. І бачить кінчик такого самого рубця біля горла.

— І все тіло в таких самих ранах?

Нестеренко не рухається. Леся злегка натискає однією рукою на чоло, а другою ніжно, з болем гладить його руку. Лице Нестеренка знову обвівається чуйною тихістю, наче в середині себе слухає врочисту, святочно-радісну музику.

І вмить на це лице набігає тінь, і брови болюче хмуряться. Леся зараз же перестає гладити руку.

— Що, милий? Недобре? Нестеренко тихо крутить головою.

— Я не зможу поїхати на Україну.

— Чому? Через що?

— Я не зможу покинути... вас.

Леся хапає його руку й сильно мовчки стискує. Нестеренко розплющує очі: та, та, та сама!

— Не зможу... Чую... І от, знову підлота. Ви бачите? Бачите, який? Дітей готовий кинути.

Леся зриває руку з чола, а другу з його руки й обома обіймає його голову.

— Не треба, не треба так казати! Ви поїдете. Ми поїдемо разом!

— Ви?

Леся здіймає руки з його голови.

— Ну, розуміється. А хіба я зможу покинути... вас?

— Це — неможливо! Я ж поїду нелегально, бо мене так не пустять. Буду таємно переходити кордон.

— Ну та що! І я поїду нелегально. І обоє будемо переходити кордон. Думаєте, не переходила? Ох, Господи! І чудесно вдвох перейдемо. А як заарештують, так теж удвох.

Нестеренко заплющує очі й зараз же знову дивиться на Лесю.

— Я завтра ж побачу цього Загайкевича та ту Соню. Я зовсім не хочу, щоб вони мене ловили, як Гунявого. Нехай ловлять, як мене, коли їм це цікаво. За себе готовий відповідати.

— Ну, до завтра ще рано. Треба сили набратися.

— Ні, ні! Завтра неодмінно! Сили вже є. Хоч зараз через кордон!

Він хоче навіть підвестися, але ніс його стає знову сірий, і голова безсило падає на подушку. Леся злякано кладе руку на його чоло.

— От бачите! Годі, годі балакати! Лежіть абсолютно тихо й непорушно. Я зараз дам вам їсти. А потім піду, і ви будете спати собі.

— Тільки ще трохи потримайте так руку.

— Добре. Але з умовою: не рухатися й не балакати.

— А почувати можна?

Леся замість відповіді мовчки ніжно натискує рукою на чоло. Нестеренко заплющує очі й знову слухає в середині себе святкову тиху музику.

* * *

Спершися чолом на кулаки, Мик майже лежить грудьми на столі. Леся стоїть біля шафи, притулившися до її дзеркала й погладжуючи долонями його гладеньке холоднувате скло.

В кімнаті звичайний розгардіяш самотнього мужчини, кисла вогкуватість холодить кінчик носа.

Мик довго мовчить і раптом глухо, з-над столу бовкає:

— І ти це просто від нього?

— Так.

Мик розбито підводить голову, відпихає тіло на спинку стільця і, засунувши руки в кишені, витягає ноги під столом. Сірі, великі очі задумливо, нудно-нудно жмуряться в далечінь, і широка нижня губа гидливо одвисла.

Леся кінчиком черевика старанно підмітає під шафу шматочок папірця, що липне до підлоги.

Мик глибоко зідхає, виймає руки з кишень, підводиться й тоскно потягується.

— Так. Значить, крах на всіх фронтах. Здорово. Чиста робота. Такого в мене ще не бувало. Ні разу. Гм!

Він розкарячує ноги циркулем, похиляє голову, але пучкою не водить над горішньою губою. Руки висять апатично, безсило.

Леся пильно підганяє папірець до ніжки шафи.

— Так. Значить, тепер цілком самотою. Здорово. Оце я розумію: ударчик! Майстерний. Дійсно, можна сказати, з чистого неба. Ху, чорт, як... Гм!

Він тужливо поводить головою й плечима, наче силкуючися вивернутися з-під чогось, що тіснить і душить. Леся зиркає на нього й знову нахиляє голову.

— Ну, що ж! Так, значить, їдеш з ним на Україну? Коли?

Леся кидає папірець і дивиться на Мика глибокими, вогкими очима.

— Як тільки він зовсім одужає. Але, Мику, ми ж з тобою останніми часами жили... більше, як товариші, а не... Ти сам казав не раз, що...

Мик хапливо перебиває її.

— Ну, так, так, розуміється. Я нічого. Звичайно. Полюбила, так що тут.

— Я все одно не змогла б так далі жити. Ти — сильний і ти маєш свою мету, ідею...

Мик знову швидко перебиває її:

— Та розуміється, розуміється! Ти не виправдуйся. Тільки, от що... Гм, забув... А як же з візами?

— Ми нелегально перейдемо кордон.

— Ага. Так. Переходьте на Волині, там легше.

— Я так і думала. Але, знаєш що, Мику...

Леся, одначе, зупиняється й несміливо дивиться на Мика. Він мовчки жде, уникаючи її погляду.

— ... Знаєш що: їдь з нами. Годі цього вигнання, шукання, цих фантастичних проектів, ідей. їдьмо на нове життя. Ти покохаєш якусь жінку і... все піде наново. Хочеш, Мику?

Мик зневажливо випинає шию.

— Я так швидко не здаю своїх позицій. Коли лежатиму на цвинтарі, от тоді здам. Ну, а до цього, чорта з два, ще далеко! Ні, я не поїду з вами. Та й навіщо я вам здався? Не до мене вам. Ну, добре. Так, значить... Гм, знову забув... Ну, все одно! Ти хочеш, мабуть, узяти свої речі? Правда?

— Встигну. Я не тому прийшла, Мику...

— Ну, звичайно, звичайно. Так ти бери. Твоя друга валізка там, за шафою. Тільки ти візьми мою, моя — краща й більша. І взагалі... Ну, а я піду тим часом. У мене тут якраз побачення з одним чоловічком...

Він швидко відвертається й хапливо вдягає свій ковер-котик. Зідравши жменею капелюх з кілка, він підходить до Лесі й простягає їй руку.

— Ну, прощай, Лесю. Коли щось бувало в нашому житті не... не той... не згадуй його. А може, було щось і добре...

Леся змахує обома руками, обіймає його за плечі й притуляється головою до його грудей.

— Мику, Мику, як би ти знав, як мені боляче!

— Ну, ну, дурниці. Нічого. Що там! Це для тебе дуже добре. Ну, складай, складай речі... Я мушу поспішати...

Він здіймає її руки із своїх плеч, потискує їх і прудко йде до дверей.

— Мику! Алеж ми ще будемо бачитися?

— Ну, звичайно, звичайно!

І, не озирнувшися, хапливо виходить із кімнати.

Леся стоїть на одному місці з повислими руками, а сльози немов самі собою одна за одною викочуються крізь вії з широко розкритих очей і мокрими стежечками стікають по лиці.

Через півгодини вона з валізкою біля ніг сидить в авті. Але раптом згадує, що треба потелефонувати консьєржці, щоб неодмінно стерилізованого молока купила на завтра до кави. Вона зупиняє автомобіль і забігає в маленьке бістро, з якого вона з Миком часто телефонувала. Кивнувши головою хазяїнові, вона швидко проходить залею у коридорчик із закапелком для телефона.

Але двері до закапелку причинені, і крізь вузьку щілину видно електричне світло на стінах та чиюсь людську постать, — зайнято. Леся з досадою хоче відійти, але в цей момент крізь щілину бачить, як постать раптом хитається наперед, чується сильний гуп об стіну, неначе вдарено з усієї сили головою, і за цим вибух чоловічого, болючого ридання.

Леся вся мертвіє й уже знає, хто там усередині. їй видно спертий на поличку, де лежить телефонна книжка, лікоть Мика і за вухом випнутий великий палець його, що підскоками здригається та ритмічно хитається за риданням.

Леся, боляче закусивши губу, задом відсувається до дверей до залі й нишком вислизує.

Не потелефонувавши консьєржці, вона приїжджає додому, лягає нероздягнена на ліжко й лежить довго-довго в пітьмі з широко розплющеними гарячими очима.

* * *

Хазяйка пансіону, прислуга та деякі із старих пансіонерів у хвилюванні: в сальоні сидить пан Кавуненко. Він хоче в якійсь справі балакати з паном Загайкевичем та панною Кузнецовою. Вигляд у нього надзвичайний: через усю половину обличчя — страшний темнокривавий рубець, усе лице — мертво-бліде, аж синювате, очі запалі, западини — буро-фіолетові.

Але сам цілком інший: нема того понурого, винуватого погляду з-під брів, тієї несміливости та незграбности. Привітний, простий, на схилах носа — гумористичні горбики й смішок у куточках очей. Тільки, видно, ослаб дуже від цієї хвороби, що так знівечила йому вигляд, чи від чого іншого, — ледве на ногах тримається. Одна рука на кінці обмотана чорним і на чорній перев'язці. Жозефіна, розповідаючи Лесі, аж за щоки хапається від здивування, жалю й остраху. А Леся, хвилюючися, швидко-швидко замотує вузол волосся на потилиці.

Дійсно, в сальоні сидить пан Кавуненко в пальті й з капелюхом на коліні. За дверима чути голоси. Кавуненко підводиться і, тримаючи капелюх у правій руці, чекає.

До сальону входять панна Кузнецова та Свистун. Соня вся сіро-біла від пудри, тільки уста — крикливо-оранжеві. Очі її — стомлені, мляві, в синіх зів'ялих повіках. Одначе, вона привітно посміхається й з лінивою цікавістю розглядає Нестеренка, простягаючи йому руку.

— Давненько вас не бачила, пане Кавуненку. Ви хотіли зо мною про щось балакати?

Нестеренко мовчки, згідливо вклоняється їй, кладе капелюх на стілець і тоді бере її руку. Соня зиркає на чорну перев'язку.

Свистун, одягнений у нове пальто, з капелюхом на потилиці, насмішкувато оглядає Нестеренка з голови до ніг і покручує новеньким ціпочком з держальцем із слонової кістки. Він не вітається, а тільки підкреслено з викликом оглядає пана Кавуненка. Прищики його, видно, замазані чимсь білим. Узагалі, ввесь вигляд його — реставрований, підновлений.

Нестеренко, привітавшися з Сонею, повертається з тим самим привітним виразом до Свистуна. Але, пильно глянувши на нього, збирає гумористичні зморшки біля носа й мовчки повертається знову до Соні.

Свистун робить граціозний рух ціпочком, тримаючи його між двох пальців і промовляє кудись у стелю:

— Я бачу, що моя присутність тут декому ніби шпичечка в око.

Соня мляво глипає на Свистуна й переводить погляд на Нестеренка, чекаючи, що він на це відповість. Але Нестеренко, обдивляючися чудними очима Соню, питає в неї:

— А пан Загайкевич зійде? Соня дивується:

— Загайкевич? А я звідки можу знати? На віщо він вам?

— Я хочу говорити з ним і з вами.

І понівечене, страшне лице пана Кавуненка лукаво морщиться біля носа, а плями — моторошно-серйозні.

— З ним і зо мною? А що ж у мене спільного з паном Загайкевичем?

Але пан Кавуненко не встигає відповісти: ззаду овечий голос голосно й насмішкувато втручається:

— Панові Кавуненкові, розуміється, зо мною поговорити нема бажання. Для цього йому треба позичити очей у своєї Квітки.

Нестеренко помалу повертається до чоловічка з ціпочком між двох пальців.

— Так, так, пане Кавуненку. Ви здивовані? Може, вас дивує мій вигляд? Як бачите, жив, здоров і почуваю себе не так погано, як тоді, коли дні й ночі віддавав неврастенікам та утримував їх від божевілля. Та коли сам трохи не заразився їхнім українським самостійницьким безглуздям. Але дякую їм: принаймні, можу тепер розповісти Европі, що то за "діячі"!

Нестеренко з непорозумінням і смішком в очах повертається до Соні.

— Ви щонебудь розумієте? Соня не встигає відповісти:

— О, пане Кавуненку, ви добре розумієте, нема чого! А хутко зрозумієте ще краще. Я вже, будьте певні, постараюся!

Нестеренко з тим самим смішком знову повертається до нього.

— Знаєте що, голубе: вийдіть звідси й не перешкоджайте.

— Сальон — для всіх пансіонерів!

— Може, і так. Але тепер ви вийдіть. Нам треба поговорити в справі.

— В мене теж є тут справа!

І Свистун, незалежно крутнувши ціпочком, сідає у фотель і закладає ногу на ногу. Черевики в нього тепер темноруді, теж новенькі.

Нестеренко з усміхом зиркає на Соню, потім на Свистуна.

— Ну, Свистуне, серйозно кажу: вийдіть. А то...

— А то що? Хе! Соромно в очі дивитися? Лють бере, що всі ваші штучки Европа побачить?

Нестеренко мовчки підходить до Свистуна, правою рукою обіймає його за плечі, лівою, пораненою, бере за вухо, підіймає з фотеля й веде до дверей. Свистун вивертається, дриґає ногами, кричить:

— Забирайтеся геть! Ідіот! Пусссті́ть! Нестеренко на хвилинку зупиняється.

— Свистуне, коли ви не хочете, щоб я вас передав у руки французької поліції, то не кричіть. Чуєте?

Свистун скоса вгору зиркає в лице Нестеренкові, дивно затихає ввесь і буркає:

— Пустіть, я сам вийду.

— Ні, для певности я вже допоможу вам.

І, не випускаючи вуха з рук, Нестеренко доводить Свистуна до дверей, відчиняє їх і виштовхує його. Зачинивши двері, він знову з тим

самим смішком стомлено підходить до Соні. Вона спокійно, ліниво сидить у фотелі й зустрічає його посмішкою.

— Що цей суб'єкт хотів сказати, панно Наталю? Соня неохоче кривиться:

— Він хотів вам сказати, що починає проти вас усіх, українців, політичну кампанію. Він же тепер — російський монархіст. Вони йому дали грошенят, і він буде видавати тижневу газетку українською мовою для пропаганди проти самостійности. Ну, та чорт з ним. Скажіть, краще, що ви зробили оце із собою? Що з вами? І про що ви хочете говорити зо мною та Загайкевичем?

Нестеренко помалу бере свій капелюх з фотеля, підсуває фотель ближче до Соні й сідає.

— А це все я вам зараз же, як прийде Загайкевич, виясню.

І знову очі його із загадковим усміхом зупиняються в очах Соні.

В цей саме момент двері розчиняються і входить Загайкевич. Коректно вдягнений, чисто, до синього виголений, із свіжою пудрою на підборідді й стомленими, сумовитими очима. Він не дивується, не запитує, як Соня, навіть не оглядає Кавуненка допитливим поглядом, а просто й дуже ввічливо вітається з ним.

— Я до ваших послуг, пане Кавуненку. Чим маю служити?

Нестеренко кладе капелюх собі на коліна і, посміхаючися, дивиться по черзі на обох.

— Насамперед, дозвольте сказати, що я — не Кавуненко. Це — не моє справжнє прізвище.

Соня хоче сісти зручніше, поклавши руку за спинку фотеля, але при цих словах на півдорозі рука її застигає. Загайкевич же тільки здивовано-ввічливо каже:

— А?

— Але й не Гунявий. Я — Нестеренко.

І зморшки довкола носа стають йому виразніші. Соня швидко повертається до нього, а Загайкевич мовчки й гостро встромляє в нього очі. Одначе стримано й так само ввічливо питає:

— Вибачте, це — ще одне ваше прізвище?

— Так, ще одне. Загайкевич злегка вклоняється.

— Дуже приємно. Але може б ви були ласкаві пояснити мені, для чого мені це треба знати.

— З охотою. Але наперед я ще скажу, що й ваші прізвища не Загайкевич і не Кузнецова.

Тут навіть Загайкевич на мить губить свою коректну витриманість і швидко зиркає на Соню. Вона ж одверто вп'ялася поглядом у Нестеренка й свердлить ним його.

Нестеренко добродушно сміється:

— І ніякого золота в мене, голубчики, немає. І ви даремно витратили стільки сил, часу й грошей на полювання за бідним актором. Я — актор. Ніякого Гунявого не знаю і в вічі його ніколи не бачив, хоч і чув про нього багато. А от вам і докази...

І Нестеренко виймає з бічної кишені приготовані свої фотографії із старими підписами, надписами і зазначеннями дат і ролей п'єс, що з них бралися фотографії.

— А в поясі в мене, панно Наталю, ніяких документів не було. Там були дорогі тільки для мене папірці. Для інших вони — сміття.

Соня на ці слова тільки на момент підводить на нього очі й знову встромляє їх у фотографії, які пильно розглядає Загайкевич. Обоє вони мовчать, не заперечуючи, але й не підтверджуючи. Але щодо фотографій, то дійсно, сумнівів ніяких не може бути: це — та сама людина, що перед ними.

Загайкевич мовчки повертає фотографії Нестеренкові. Губи його тісно стулені й в очах холодна, зла колючість.

— Можна вас спитати, як ви дізналися про все?

І голос тепер у Загайкевича сухий, без м'якої ввічливосте.

Нестеренко якийсь момент думає, погладжуючи однією рукою голівку капелюха.

— Добре, я вам скажу. На мене полювали ще інші люди й теж ганялися за тими самими покладами золота. Вони стежили за вами. Коли вияснилося, що я — не Гунявий, вони мені про все розповіли. От і все.

— А хто ці люди?

Нестеренко з посмішкою відводить набік руку:

— А цього я вже, вибачте, вам не скажу.

Губи Загайкевича стають зовсім тонкі, як темна гарусна ниточка. Він мовчки дивиться собі під ноги і, видно, почуває себе, як людина, яка, думаючи, що їхала кур'єрським потягом в одному напрямі, несподівано довідалася, що опинилася зовсім у іншому місці, загубивши всі витрати й надії, покладені на тяжку подорож.

А Соня одверто й по-новому вдивляється в Нестеренка, як у розгадку ребуса, що його досі ніяк не могла розгадати. Так от воно що!

Нестеренко знову погладжує капелюха.

— Але в мене є до вас одне прохання, пане Загайкевичу. Загайкевич неуважно зиркає на нього:

— Будь ласка...

— Чи не могли б ви мені видати якесь посвідчення, що я — не Гунявий?

В неуважних, заглиблених у себе очах проступає здивування:

— Для чого вам це?

Нестеренко твердо й просто дивиться в ці очі:

— Я хочу їхати на Україну. Але з огляду на те, що наша влада не дасть мені дозволу на поворот, я поїду туди нелегально. На випадок же мого арешту хочу відповідати тільки за себе, а не за інших.

Загайкевич пильно вдивляється у хворе, змучене, але спокійне лице чудного чоловіка.

— Чого ж ви думаєте, що вам не дадуть дозволу? Подайте заяву.

— Заява не допоможе. А коли й дасте дозвіл, то зараз же по переїзді заарештуєте й розстріляєте.

Загайкевич нудно й гидливо кривиться:

— І як людям не надокучить і досі патякати нісенітниці! Громадянине, радянська влада не розстрілює за глупоту, а тільки за злочинства.

Нестеренко згідно хитає головою:

— Я й зробив злочинство. Я вбив чекіста.

— А?

Загайкевич одразу міняється.

— Він зґвалтував і вбив при мені мою жінку. Я задушив його руками.

— Коли це було?

— Шість років тому.

— Це — правда, що ви кажете?

— Правда.

— В такому разі вас не розстріляють. Можете бути спокійні. Подавайте заяву й напишіть про це. Подайте всі дані. Правдиво й точно.

Нестеренко помалу крутить головою:

— Не можу, справа з дозволом повороту тягтиметься з рік. А я мушу негайно їхати. Я шукаю своїх дітей. Для цього їду. Та людина, що ви її

приймали за мого компаньйона в справі золота, повинна була знайти мені моїх дітей. Через те я шукав її по всій Европі. Але тепер, коли знаю, що він увесь час дурив мене, я мушу їхати сам. Заява зв'яже мене.

— Але ж вас заарештують за нелегальний в'їзд. Можуть убити при переході кордону.

Нестеренко спокійно хитає головою:

— Знаю. Нехай заарештовують і вбивають. У мене нема іншого виходу. Вас же я прошу, коли можете, дайте мені це посвідчення.

Загайкевич якийсь момент гостро, допитливо й з цікавістю дивиться на Нестеренка. Потім спускає очі додолу й про щось думає. Очі Соні м'яко й тепло ходять по обличчі буцім то-Гунявого.

Загайкевич раптом бовкає:

— А зо мною ви згодилися б поїхати?

— Як саме?

— Ну, так. Я беруся перевезти вас через кордон леґально. Але ви дасте слово, що самі поїдете в те місце, де зробили злочинство й станете на суд. Не бійтеся, коли все так було, як ви кажете, я даю вам моє слово, що вас виправдають. Тільки перед цим ми заїдемо до Москви і ви дасте свої зізнання в справі покладів золота. Добре?

Нестеренко підозріло поглядає на Загайкевича. Загайкевич стомлено й сумно посміхається:

— Не вірите? Заманює чекіст, щоб там розстріляти? Ех, публіка, публіка! Нудно з вами безумно. Ну, як хочете.

Ні, Нестеренко вже вірить. Але...

— Ні, я згоджуюся й вірю вам... Тільки... я не сам їду. Зо мною хоче їхати ще одна людина. Ви її знаєте: Ольга Іванівна.

— Хто?!!

Тут Загайкевич зовсім губить свою стриманість, гіркість, утому. Навіть здивування Нестеренка та Соні не спиняють його одвертого й радісного непорозуміння:

— Ольга Іванівна? Антонюк? Вона сама вам це сказала?

— Сама.

— Чому? Яким чином ви з нею про це балакали? Нестеренко спускає очі на свій капелюх. І Загайкевич

раптом усе розуміє. І ту колишню розмову про чекістів, і хто ті "інші люди", що полювали за Гунявим, і оте "ще й як!", і все, все, що було в ній неясне. Він зразу гасне і ще нудніше жмурить очі.

— Зрештою, це — неважливо. Розуміється, з другою людиною... важче. Але я думаю, що можна буде провезти й вас обох. Тільки я їду швидко. Через кілька днів. Можете?

— Я думаю, що зможемо.

Загайкевич повертається до Соні. Вона сидить у тихій задумі, вп'явши очі кудись за портьєру вікна.

— Товаришко, ми їдемо через три дні... Чуєте, товаришко?

Соня здригається й хутко повертається до нього:

— Добре. З охотою.

— Нічого не маєте проти двох компаньйонів? Соня блідо посміхається:

— Що я можу мати проти? То вони нехай мають. Адже вони з чекістами поїдуть. Ми їх зараз же по приїзді заріжемо й зТмо. Правда, пане... як вас тепер? Нестеренко, чи що? Не боїтеся? А золото ваше?

Нестеренко дивиться на неї добрими очима із смішком у куточках.

— З вами нічого не боюся. А золото моє в нас самих і там... дома.

Загайкевич раптом рвучко підводиться, бере себе за голову, сильно стискує на скронях і зриває руки.

— Ху! Оце так! От ідіотство! От ідіотство! Ха! Маєте рацію, Нестеренку: золото в нас самих і там, дома! І, дійсно, нічого не бійтеся. Ми не святі й помилки теж робимо. Але себе за помилки по голівці не гладимо. Не погладимо себе й за це золото. Але ми його все ж таки знайдемо! Маєте рацію! А Ользі Іванівні скажіть, що я буду надзвичайно радий, що... О, та от вона й сама, як навмисне!

До сальону швидко входить Леся. Волосся гладенько зачісане, навіть мокрі блискучі смужки видно. Фіолетові очі широко, шукально хапають усі обличчя й зупиняються на Нестеренкові, тривожно оглядають його.

Нестеренко підводиться і йде назустріч їй, голосно кажучи:

— Ольго Іванівно, все прекрасно! Нас з вами пан Загайкевич та панна Кузнецова беруть з собою. Ми поїдемо легально на Україну. їм усе відомо.

Загайкевич із звичайною ґалянтністю вклоняється Лесі й подає руку:

— Цілком справедливо: все тепер відомо. І зрозуміло. Навіть одна розмова з вами, що дуже мене вразила. Знаєте, яка?

Леся ясно й лукаво хитає головою:

— Знаю. Але я тоді не знала, хто ви.

— Тим цінніша вона для мене. І тому я з щирою радістю візьму вас з собою. Ми будемо там разом добувати справжнє золото. Добре?

А очі з таким ніжним, добрим смішком і сумом, з такою виразною теплістю ходять по лиці Лесі, і такий він увесь інший, свій і простий, що вона червоніє, простягає руку йому і міцно-міцно стискує його руку.

* * *

Глухо гуркотить, дзвякає, гуде Париж за вікном. А в тих бразільських пампасах чи лямпасах — тиша степів, одноманітність днів, безкрайність, зникнення. Чистісіньке ж божевілля!

Крук важко встає й починає ходити по кабінеті. Шия Ніни, прихилена до машинки, така смачна, молода, туга й ніжна. Кинути хіба к чорту всякі Бразілії, вимести з душі цю причепливу ідею, взяти без вагання цю шийку й купити її? Та прожити з нею п'ять-десять років так, щоб вистачило на п'ятдесят! А тоді кінчити відразу тим, чим він хоче кінчити в бразільських лісах протягом десятків років. І наплювати на всякі йолопські сентименти. Та десятки тисяч людей у самому тільки Парижі щодня, щогодини, на підставі закону, роблять ті самі крадежі, що він зробив один раз. І їх шанують, їм заздрять, з ними рахуються, їх вибирають у законодавці. І вони самі себе поважають та гордяться собою. І тому беруть радощі життя одверто, сміливо, законно. А коли б їм сказати про його намір та про причини його, вони б подивилися на нього, як на

психічнохвору людину. Навіть не розсердилися б, а діловито покликали б психіятра.

— Панно Ніно!

Ніна прудко повертається на чудний голос патрона. Він весело, з незвичним блиском в очах, — не то з викликом, не то з насмішкою, — дивиться на неї.

— Панно Ніно, а мій приятель відмовився таки від своєї дурної Бразілії!

Ніна холодно й допитливо проводить поглядом по всій його постаті: дивно, звідки ця радісна звістка спала йому тут у кабінеті. Ще ж кілька хвилин тому сидів з тим самим виразом понурого пригнічення, що ввесь час, і раптом — така зміна.

— Серйозно, панно Ніно. І жениться із своєю дівчиною. Вона, розуміється, його не кохає. Він це знає. Але він купує її.

На момент Крук лякається цих слів і хоче спинити себе, — він зовсім не це хотів їй сказати. Але якийсь чорт виштовхує з нього раз-у-раз цілком інші слова.

Ніна зневажливо знизує плечима:

— Що ж, ви можете радіти.

— І радію, як бачите. Нарешті, розумний, людський, просто європейський учинок. Кохання, взагалі, панно Ніно, річ дуже сумнівна. Та ще в молодесенької дівчини до людини, яка майже вдвоє старша за неї. Ну, що ж, поживуть років з десять, а там... вона знайде собі молодшого. Так за те ж поживуть он як! Не те, що в бразільських лямпа-сах, на хуторі, в диких тропічних лісах у милому товаристві із скорпіонами,

гадюками, гарячками. Ідіот же був! І вже, знаєте, купує віллу під Парижем. Жінці найдорожчі вбрання, дорогоцінності. Музика, театри, ресторани, дан-сінґи, юрби приклонників. Подорожі, екскурсії, авантюри! Оце життя! Оце — нормально, розумно й справедливо!

Ніна важко й недовірливо дивиться на Крука.

— Правда ж, панно Ніно? Га? По совісті? Як ви думаєте? Ну, згодьтеся ж самі, що це був ідіотизм, божевілля, психічна хвороба в людини, оця ідея Бразілії, завісочок на вікнах, корівок, доброчинної молодої жіночки з дитинкою на руках, якогось нового життя. Ну, правда ж, панно Ніно? Ну, уявіть себе на місці цієї дівчини. Що б ви вибрали? Життя в Парижі, в Европі, в культурі, розкошах, чи якісь дикі лямпаси чи пампаси, чорт їх там знає. Га? Чекайте, от я конкретніше скажу вам. Уявіть собі, що я, ну, от я, я маю цю симпатичну ідейку і я закоханий у вас, люблю вас. На хвилинку тільки уявіть. І от роблю вам таку пропозицію: Париж, культура, вілла, авта й таке інше. Або: Бразілія, лямпаси, піт лиця, скорпіони, гадюки й така інша ідилія. Що б ви вибрали? Га?

Крук бачить, як смугляві щоки Ніни внизу від шиї гаряче червоніють. Вона дивно дивиться йому в лице й раптом гнівно, рвучко відвертається до машинки. Крук вражено ступає до неї:

— Панно Ніно! В чому річ? Ви образилися?

Але тут же нетерпляче, з досадою озирається: якийсь нахаба без стуку відчиняє двері й входить до кабінету. Ну, от: чортяка Фінкеля несе саме в цей момент!

Але досада Крука відразу вщухає: вигляд Фінкеля надзвичайний: увесь згорблений, якийсь увесь розчавлений, пожмаканий. Круглі пташині очі осоловіло, апатично застигли, кутки рота звисли донизу, рука ледве тримає знаменитий імпозантний портфель, ноги пересуваються розбито, по-старечому.

— Науме Абрамовичу! Що з вами?!!

Наум Абрамович важко плентається до фотеля й випускає просто на підлогу свій важкий портфель. Капелюха не скидає, не вітається, на Ніну не зиркає навіть. Але вона збентежено підбігає до нього та й неспокійно шарпає за плече:

— Тату, що з тобою?! Що сталося?

Фінкель мляво, як п'яна людина від мухи, відмахується від неї.

— Дай мені спокій. Пиши собі там.

Крук теж підходить і стає по другий бік фотеля.

— Але все ж таки, що з вами, Науме Абрамовичу? Фінкель відхиляється на спинку фотеля й заплющує очі:

— У вас є револьвер? Так беріть його й бийте просто в оцей череп старого ідіота, що перед вами. Не бійтеся, в ньому нема ні крихти розуму.

— Серйозно, Науме Абрамовичу, в чому річ?

Наум Абрамович відхиляє голову від спинки й скидає зсунутий набік капелюх.

— Я вам кажу зовсім серйозно. Як не зробите ви, то зроблю я сам. Ви знаєте, що ніякого золота немає?

Крук одразу не розуміє, про яке золото йде мова.

— Ах, поклади! Та як "немає"? А де ж воно ділося?

— Де? Хе! Там, де й було. Ніде. В нашій уяві. Ви знаєте, що Гунявий — не Гунявий? Ні? Терниченко у вас не був?

Крук уже все розуміє. Але диво: замість гніву, обурення, люті, замість хоча б простого здивування, він раптом починає голосно, закотисто, скажено реготатися. Аж припадає до стіни і, обнявши її руками, труситься біля неї від реготу.

Фінкель і Ніна мовчки, вражено дивляться на нього. Фінкель тихо бовкає:

— Ну, так: гістерика. Так я й знав. Дай йому води. Швидше! Прокопе Панасовичу!.. Прокопе Панасовичу!..

Ніна біжить у куток, наливає у склянку води й підносить Крукові. Але він, здивовано, крізь регіт, глянувши на воду, на Ніну та на Фінкеля, ще з більшою, немов подвоєною від цього силою, вибухає реготом і безсило падає на стілець.

— Ой, ой! Вибачте, ради Бога... Алеж... І знову, знову.

Ніна, похмуро стиснувши брови, ставить склянку на стіл, а Фінкель знизує плечима.

Нарешті, Крук затихає й витирає лице хусткою.

— Вибачте, Науме Абрамовичу, але я нічого комічнішого в житті своєму не чув, як оця історія. Та це ж знаменито просто! А Ґреньє? А акційне анонімне товариство? А відмолодження Франції українським золотом?

І знову вибух реготу кидає Крука у фотель поруч з Фінкелем.

— Ох, пропаду! Оце так урятували, можна сказати! Так хто ж він у дійсності цей буцім то Гунявий?

Фінкель знову сидить роздушено.

— Вам екстренно-важливо знати, хто він? Краще б я зазнав чуми, ніж його. Старий ідіот, кретин, сволота! Чотири роки ганявся за якимсь паршивим актором! Га? Все здоров'я та спокій свій і родини віддав на нього, паскудника! Ну? Так не розтрощити цей череп? Га? Що ж я тепер? Мертвяк, розбита стара шкапа. До різниць мене та й годі. Можете тепер скрізь казати, що Фінкель — останній дурень і кретин. Даю вам цілковите повноваження. Це вам ваших грошей не верне? Мені моїх теж. І ось ця теж має право сказати своєму батькові: ти — старий паскудник і йолоп. Бо вона всіх нас годувала, поки я...

Він важко нахиляється, бере з підлоги портфель, мовчки підводиться й надягає капелюх.

— Куди ж ви, Науме Абрамовичу? Чекайте!

Але Наум Абрамович махає рукою і, заплітаючися ногами, швидко виходить із кабінету.

Крук понуро насуплюється, кидає оком на Ніну, що сидить за своїм столиком з безсило покладеними на нього руками, і починає знову ходити по кабінеті.

Ніна тихо вкладає папір у машинку й починає писати.

Раптом Крук зупиняється, хапливо, неначе поспішаючи перед кимсь чи боячися когось, виймає з кишені листа, складеного вчетверо. Розгорнувши його, він так само хапливо й рішуче підходить до Ніни й кладе перед нею листа.

— Прочитайте. Зараз же.

Сам швидко відходить до фотеля, сідає й обхоплює голову руками. Поки Ніна читає, він ні разу не дивиться на неї. Аж коли зовсім затихає шелест паперу й коло столика Ніни настає тиша, він помалу підводить голову й дивиться на Ніну. Вона сидить з палаючим лицем (Це він відразу, виразно, із страхом і радістю помічає!). Але брови її хмуро стиснені, в очах знайома вперта лінія. На рух його тіла вона не повертається. Лист затиснений у руці, яка лежить на столі. Крук помалу підходить до неї, мовчки зупиняється, силкуючися втримати кривий усміх.

Ніна рвучко повертається до нього й плигає в лице йому гнівними очима.

— Через що ви мені тепер дали цього листа?

Крук аж злегка відхиляється від цих очей і цього питання.

— Як так "тепер"?

— Так, тепер. Чому не вчора, не сьогодні, до приходу батька? Тепер, ви думаєте, я згоджуся продати себе за Бразілію? До приходу батька ваш "приятель" купував за віллу та дорогоцінності?

— Панно Ніно! Ради Бога!

Але Ніна прожогом встає й біжить у куток до своєї одежі. Крук кидається за нею.

— Панно Ніно! Панно Ніно!

Вона гарячково всуває руки в рукава манта й хапає капелюх.

— Панно Ніно, чекайте. Вислухайте, принаймні...

Ніна задом наперед натовкмачує капелюх на голову й хапає торбинку.

— Пустіть мене!

Крук глибоко зідхає й відсувається набік:

— Ідіть. Коли ви так тільки можете відповісти на такого листа, то йдіть собі з Богом. Але простіше й щиріше було б, панно Ніно, сказати, що я вам смішний із своїм листом і що бразільська ідилія — для вас дика, божевільна ідея. Для чого ж тут ніби образа якась, обурення?

Ніна слухає з холодно й гордовито підведеним лицем.

— Ви скінчили? Так от, я вам скажу, слухайте уважно, будь ласка: бразільська ідея — для мене зовсім не божевільна. Лист ваш — прекрасний. "Вдвоє старше за вас" — ідіотство. Чуєте? Але я з вами в Бразілію не поїду, вілл ваших у Парижі не візьму й ні за які інші "розкоші" ваші не продамся. Розумієте? Прощайте!

Вона хитає головою й хоче йти. Але Крук рішуче перепиняє їй дорогу.

— Ні, тепер я вас не пущу! Тепер ви не маєте права так іти. Ви не маєте права, показавши шворку людині, що топиться, сховати її.

Ніна зневажливо кривиться:

— Ах, подумаєш: "топиться"! Купите собі іншу, дасте їй вілли й заспокоїтеся.

— За що ж ви мене ображаєте?

— Ніхто вас не ображає. Ви самі себе ображаєте. Коли б ви мені дали цього листа місяць тому, до всіх цих ваших розмов про "приятеля", я б з усією душею пішла з вами, куди схотіли б. А тепер — пізно.

— Чому?

Ніна гнівно скидається до нього всім лицем.

— Чому? Тому, що ви мене вимучили, забруднили. Тому, що ви мене не поважаєте, — купуєте, вибираєте момент, коли й що запропонувати. Тепер, коли батькова справа провалилася, коли він такий нещасний, коли ми всі в біді, тепер я, значить, мушу згодитися. А, вибачте! Піду на Великі Бульвари, продамся першому ліпшому, а вам такої "шворки" не кину!

— Панно Ніно, вислухайте ж мене!..

— Мені нема чого слухати, я вже чула. І от, нате, нате, знайте: ви мені подобалися. Страшенно подобалися. Я через вас усіх своїх приклонників порозганяла. Я плакала ночами через те, що ви до мене не говорили. Чуєте? А тепер мені цілком байдуже!

Крук хапає її за руку.

— Ніно! Нінусю! Вислухайте!

Ніна раптом стримує себе й спокійно визволяє свою руку.

— Пустіть, Прокопе Панасовичу. Я вам рішуче й цілком категорично заявляю: нам нема про що балакати, тепер я з вами нікуди не поїду. Що б ви мені не казали, це не змінить того, що було сказане.

— Так з одчаю ж сказано! З одчаю, з болю!

— Все одно. Та й самі ви нікуди не поїдете. Хто так вагається та висміює сам себе, той не зробить. А віллами своїми ви мене не купите.

— А як зроблю, а як поїду, як усе загладжу, як молитиму вас на колінах, приїдете до мене?

Ніна знизує плечима:

— Я зрозуміла з вашого листа, що вам це треба не ради... якоїсь жінки, а ради вас самих. Чи поїде з вами хто, чи не поїде, ви однаково маєте це зробити. Та ви й самі раз так казали про цього "приятеля". До чого ж тут я? У вас двадцять разів усе міняється.

Крук похиляє голову і в понурій задумі дивиться в куток. Ніна зиркає на нього, хитає головою й жорстко кидає:

— Прощайте, Прокопе Панасовичу! На службу я більше не прийду.

Крук не відповідає, не рухається, заціпенівши у хмарній задумі. Але коли Ніна вже відчиняє двері, чогось зупинившися коло них і вовтузячися в торбинці, він підводить голову й глухо кидає їй навздогін:

— У вас капелюх неправильно одягнений.

Ніна сердито скидає капелюх і, повернувши його як слід, знову натовкмачує.

— Невже ж, панно Ніно, і попрощатися як слід не вартий я?

— Я попрощалася.

— Ну, а як я попрохаю у вас півроку не... не... А, проте, вибачте, панно Ніно, хотів зморозити дурницю: не кохати, мовляв, нікого півроку.

Ніна гірко посміхається:

— Тобто, ви такої думки про мене, що я нездатна на якесь сильне почуття? І півроку для мене забагато? Розуміється, це цілком у дусі вашої опінії про мене. Ви добре зробили, Прокопе Панасовичу, що не попрохали цієї дурниці: ні на півгодини не дам вам цієї обіцянки. І взагалі ніякої. Прощайте!

І Ніна рішуче відчиняє двері.

— А зайти до вас перед виїздом попрощатися можна? Ніна в дверях обертається й байдуже знизує плечима:

— Будь ласка.

І на цей раз зникає. Крук її більше не зупиняє і йде до її столика за своїм листом. Але його нема ні на столику, ні на стільцях, ніде. Крук сідає за столик і спирає голову на руки.

Він довго сидить так. Потім опускає руки на столик, якийсь момент не рухається й умить рішуче стає на ноги: ва-банк! Божевілля, так божевілля!

* * *

Потяг на Берлін одходить о восьмій ранку. Через те Леся заїжджає до Мика о сьомій годині, — він напевне ще спить. Нестеренко з Квіткою лишаються в авті, а вона сама вбігає на п'ятий поверх.

Мик, одначе, не спить. Він сидить за столом і креслить нову, ширшу схему "Ательє щастя". Стара схема, сперта на дві порожні пляшки, як розгорнута книга, стоїть перед ним. Збоку третя пляшка, напівповна, і склянка.

— А, Леся? Входь.

— Ти не спиш? І не лягав? Ліжко навіть не зім'яте.

— Нема часу. Ти що, здається, сьогодні їдеш? Чудесно. Сідай. Роздягатися не треба, — холодно в мене, як у псярні. Може, вип'єш чарчину?

Леся мовчки підходить до Мика, мовчки обіймає його голову й міцно пригортає до грудей: і чого грає, і кого, бідний, обдурити хоче? Неначе тільки тепер згадав, що вона ще сьогодні. Схеми свої розклав, горілкою озброївся.

Мик раптом встає, брутально обіймає за плечі Лесю, відхиляє її трохи від себе й злими, скляно-блискучими очима впивається в її лице. Потім кидається губами в її губи й цілує довгим, змертвілим поцілунком. Леся не рухається й покірно стоїть, одкинувши голову назад.

Мик нарешті відривається від неї й знову сідає на стілець, поклавши голову на руки.

Леся тихо гладить голову його однією рукою, а другою виймає з кишені манта товстий коверт і кладе його під схему.

— Ну, прощай, любий. Прости мені. Ти на станцію не пощеш? Мені вже треба йти.

Мик бере її руку, стягає її з своєї голови до уст собі й ніжно, беззвучно вкриває всю поцілунками. Потім випускає і, не підводячися, тихо каже:

— Іди.

Леся нахиляється й цілує його голову й чоло.

— Скажи йому, Лесько: я його золота не відняв у нього. Але він моє золото відняв. Хай же... береже його. Іди швидше.

Леся ще раз міцно обіймає голову, відривається й поспішно виходить.

Мик довго лежить головою на столі. Нарешті, напів-підвівшися, лівою рукою наливає горілки в склянку й одним духом випиває. Далі мляво встає й тупо озирає всю кімнату. Зупинившися на схемах, він помалу, дбайливо складає одну й береться за другу. Але, піднявши її, бачить якийсь коверт. Без адреси. Товстий. Звідки?

Розідравши його, Мик витягає листа. В листі якісь гроші, тисячні, кілька штук. Що за чорт? Від кого?

"Мику, мій бідний, любий товаришу, мій брате хороший! Коли ти читатимеш цього листа, я буду вже далеко від тебе й ти не зможеш сердито сказати мені "гм!" і вилаяти мене за крихітну поміч тобі від нас. Прийми її без гніву, як братню послугу в скруті (Ніколи тобі не забула б, якби ти від мене відмовився взяти тепер поміч!). Вірю, що ти хутко повернешся на Україну і знайдеш там ті поклади золота та те ательє щастя, що ти їх тут так зворушливо шукаєш. Приїжджай, Мику! Зустрінемо тебе, як брата та любого товариша й будемо разом з усіма, скільки зможемо, лаштувати інше ательє щастя. Гаряче, гаряче обіймаю тебе й цілую.

Леся".

Мик швидко рахує гроші: п'ять тисяч франків. На сіруватих, схудлих щоках його, крізь давно неголену біляву щетину проступає темна червоність. Він вихоплює годинник, дивиться, потім похапцем запихає гроші в коверт, а коверт у кишеню. Схопивши коверкотик і капелюх, він вибігає з кімнати й, летячи сходами вниз, одягається.

За кілька хвилин перед відходом потягу по пероні скажено жене якийсь довготелесий суб'єкт із скляно-блискучими очима і, безцеремонно розштовхуючи людей, зазирає в усі вікна вагонів. В одній руці він тримає обірваний з одного кінця коверт, а в другій пом'ятий капелюх. Пальто розстібнуте, на чолі — буйні краплі поту.

Раптом суб'єкт, пізнавши когось у вікні, прожогом кидається до нього. Саме в цей момент потяг повільно рушає. Хтось хоче ззаду втримати суб'єкта, але він люто виривається, підбігає до вікна, в якому схвильовано махають йому руками гарна дама та добродій з борідкою.

Суб'єкт, наздогнавши вікно, підстрибує й тика в руки ошелешеному добродієві коверт. І задиханим од біганини голосом кричить до дами:

— На цей раз, Лесько, ти помилилася: я тебе й за всі поклади золота не продав би! Отже, гроші ці — не мої! Прощай, Лесю!

Він змахує капелюхом і, високо піднявши його над головою якоїсь дами з заплаканими очима, киває ним. Леся й Нестеренко махають руками, виставивши їх з вікон.

Раптом, приставивши капелюха й руку до рота, Мик на ввесь перон кричить:

— Привіт Україні! Чула?

Дама з заплаканими очима злякано відсахується, як папірець од подуву вітра, всі обличчя непорозуміло озираються на чудного суб'єкта, але він того не помічає: жадно сп'явшися навшпиньки, він через голови юрби дивиться за потягом. Там з одного вікна висунулася з плечима жіноча голова й кілька разів киває йому: чула.

Кінець

Сен-Клер — Сен-Рафаель. Жовтень 1926 — жовтень 1927.